

Ο ΝΕΓΚΡΙ ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΕΓΚΡΙ

**ΤΕΤΡΑΔΙΑ
ΕΔΑΦΟΥΣ**

1940
ΒΕΡΓΙΝΙ

Ποιά είναι **Ο** η διάσταση
της ανθρώπινης εργασίας.

ΑΠΕΡΓΙΑ ΣΤΗ ΦΙΑΤ: ΠΕΤΥΧΕ

ΦΙΑΤ: ο αγώνας η εργατική τάξη

ΦΙΑΤ: εφευρίσκοντας έναν την επανάσταση

Ο κομμουνισμός που **ΚΡΑΥΓΑΣΕ ΝΑΙ"**

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ

Η διαδικασία της οργάνωσης **ΝΑ ΟΡΓΑΝΩΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ** Να οργανώσουμε την αντίθεση για το εισόδημα.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ από το εργάσιμο **ΝΑ ΠΡΟΕΛΕΞΕΤΕ** τη δύναμη του κεφαλαίου (2)

ΔΡΑΣΗ στο σχολείο **ΝΑ** η δράση του κεφαλαίου (1) & (2)

ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ **Χτυπάει** στην καρδιά

ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ **στην καρδιά**

Κατατίθεται με τη μορφή της εργατικής τάξης η οργάνωση του μέλλοντος

5. ΑΠΟ ΤΑ QUADERNI ROSSI ΣΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ '77 ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΕΔΑΦΟΥΣ
16. ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΟΝΙ ΝΕΓΚΡΙ SANDRO MEZZADRA
24. ΟΙ ΔΥΟ ΣΦΑΙΡΕΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ NICCOLÒ CUPPINI [TEIKO-RIVISTA]
40. Ο ΤΟΝΙ ΝΕΓΚΡΙ, Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ MICHAEL HARDT
44. ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΥΠΟΒΟΛΗ ΠΕΡΙΛΗΨΕΩΝ:
Ο ΝΕΓΡΙ ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΕΓΡΙ EURONOMADE.INFO

Το έντυπο «Ο Νέγκρι πέρα από τον Νέγκρι» εκδόθηκε από το εγχείρημα *Τετράδια Εδάφους* τον Μάη του 2026, εν όψει της εκδήλωσης, που θα πραγματοποιηθεί στην κατάληψη Φάμπρικα Υφανέτ, με την συμμετοχή του Sandro Mezzadra (Euronomade.info, Teiko-Rivista) και του Παναγιώτη Καλαμαρά (Εκδ. Ελευθεριακή Κουλτούρα), και θα έχει ως αντικείμενο την κληρονομιά του Αντόνιο Νέγκρι και της ιταλικής Αυτονομίας. Διανέμεται χωρίς αντίτιμο και η κάλυψη των εξόδων γίνεται με ελεύθερη συνεισφορά. Το περιεχόμενο του εντύπου διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή στην ιστοσελίδα www.tetradia.net

Για επικοινωνία, e-mail: tetradiaedaphous@gmail.com

Ευχαριστούμε θερμά τον Λάζαρο και τον Αχιλλέα για την πολύτιμη συνεισφορά τους.

ΕΙΣΟΔΟΣ

Το έντυπο που κρατάτε στα χέρια σας, αποτελεί έναν ακόμη σταθμό μιας συλλογικής διαδρομής που ξεκίνησε 25 χρόνια πριν, και είχε ως αφετηρία τις δηλώσεις ενάντια στη σύνοδο των G8 στη Γένοβα το καλοκαίρι του 2001. Ένα ιστορικό *συμβάν*, που μας έφερε σε επαφή με τις νέες υποκειμενικοποιήσεις του κοινωνικού ανταγωνισμού, που σ' εκείνη τη χρονική συγκυρία, εισέβαλαν στην πολιτική σκηνή με ορμητήριο τα αυτοδιευθυνόμενα κοινωνικά κέντρα, τους τόπους ξεδιπλώματος μιας διαδικασίας *πληθυντικής ανασύνθεσης* ασυνήθιστου εύρους και έντασης.

Η επαφή μας με την πλούσια παράδοση του ιταλικού ανταγωνιστικού κινήματος, παρά τις επιμέρους διαφωνίες, κρίνουμε ότι λειτούργησε καταλυτικά και γονιμοποίησε τη δικιά μας κινηματική τάση στην πόλη της Θεσσαλονίκης, σε επίπεδο δομών, θεωρητικών αναζητήσεων και μορφών δράσης. Μια πολιτική εμπειρία που εδαφικοποιήθηκε στα δίκτυα των μικρών τυφλοποντίκων, που σκάφτηκαν στις γειτονίες της άνω πόλης, γύρω από την κατάληψη Μαύρη Γάτα και πυροδότησαν εκείνη την κάθοδο στην «μητρόπολη», στο παλιό εργοστάσιο της Υφανέτ στην κάτω Τούμπα. Ένα ανεπανάληπτο ταξίδι, σε μία εποχή που νιώθαμε ότι είχαμε την δύναμη κάνουμε την πόλη δική μας.

Τα αμέσως επόμενα χρόνια ταξιδέψαμε στη γείτονα χώρα με σκοπό, να συμμετάσχουμε στα *May Day Parade*, που διοργανωνόταν από τη συλλογικότητα *Chainworkers* στο Μιλάνο, και να έρθουμε σε επαφή με τα πολλαπλά υποκείμενα που συνέθεταν την φιγούρα του *πρεκάριου*. Μια νέα γενεαλογία σύγκρουσης εφορμούσε στο κοινωνικό γίγνεσθαι αναστατώνοντας το πολιτικό σκηνικό.

Παράλληλα, φιλοξενήθηκαν στην κατάληψη της Φάμπρικα Υφανέτ μια σειρά εκδηλώσεων με στόχο να επικοινωνηθούν σκεπτικά, νέες πρακτικές, πολιτικές εμπειρίες που επικεντρώνονταν στην παραγωγή της υποκειμενικότητας ως δύναμη, ως συγκρότηση μιας αυτονομίας, ένα πληθυντικό σύμπαν προς ανακάλυψη.

Η παρουσίαση του βιβλίου *Οι Αόρατοι* από τον ίδιο τον συγγραφέα Nanni Balestrini, οι εκδηλώσεις με τον Franco "Bifo" Berardi για το *precariato*, με τον Sergio Bianchi για την άνοδο της ακροδεξιάς στην Ιταλία, με τη Silvia Federici για την οικονομική κρίση και τις πιθανές αντιστάσεις, αποτέλεσαν απόπειρες ψηλάφησης ενός μωσαϊκού πραγματικότητων που εμφανίζεται στις ιταλικές μητροπόλεις, και που αποτελεί καρπό του ξεγλιστρήματος, της κίνησης και της φυγής, της αποσκίρτησης μιας μερίδας του ευέλικτου, επισφαλούς, προσωρινού προλεταριάτου, προς χώρους πέρα από τον έλεγχο του κεφαλαίου. Σε αυτή τη θεωρητική και πολιτική διαδρομή εγγράφεται και το πεδίο έρευνας του Αντόνιο Νέγκρι.

Η κληρονομιά του Αντόνιο Νέγκρι αποτελεί για εμάς πηγή έμπνευσης καθώς τα μεθοδολογικά του εργαλεία μας επιτρέπουν να εξετάσουμε τις πολυπλοκότητες του παρελθόντος, αλλά και του παρόντος, αντανakλώντας τις ταξικές εντάσεις που τις διατρέχουν. Πρόκειται για μια μέθοδο που τις μετενσαρκώνει σε ιστορικά καθορισμένες συνθέσεις εξουσίας, δηλαδή, αναδεικνύοντας τα δυνατά και τα αντιφατικά τους σημεία, τον πλούτο και τους περιορισμούς τους, το μεγαλείο και την τραγωδία τους. Πρόκειται περισσότερο για μια γενεαλο-

για αγώνων, που αποτελείται από χίλιες συμπεριφορές, διάσπαρτα ριζώματα, μικρές κομμουνιστικές χειρονομίες, μορφές ζωής, που εκτείνονται σε εποχές και εδάφη, ενσωματώνοντας την ταξική μνήμη ως βασικό μοχλό για την επανεξέταση του υλισμού της εποχής του και του επερχόμενου κομμουνισμού.

Η συγκρότηση αυτής της παράδοσης περνά μέσα από τη διείσδυση στην υλικότητα των παραγωγικών δυνάμεων, μια διερώτηση πάνω στις βιογραφικές τροχιές των αγωνιστών και των αγωνιστριών του «μακρύ Ιταλικού Μάη». Από πού προήλθαν και πού πήγαν, πριν και μετά τη διασταύρωση αυτών των διαδρομών σε μια συλλογική ιστορία, σε μια ανεπανάληπτη συνάντηση αγωνιστικών γενεών. Σε αυτό το πεδίο, η ανατομία της παραγωγής μετατρέπεται σε πεδίο πολιτικής υποκειμενοποίησης, όπου η συλλογική πράξη μεταστοιχειώνει την ταξική θέση σε ανταγωνιστική δύναμη. Από αυτή την οπτική γωνία, ναι, ήταν η δεκαετία του 1970 που δημιούργησε τους αγωνιστές. Ή μάλλον, παραφράζοντας τη 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη του Μαρξ, οι αγωνιστές διαμόρφωσαν τη δεκαετία του 1970, εντός των δυνατοτήτων μιας συγκεκριμένης κοινωνικής σύνθεσης.

Σήμερα, η αναηλάφηση αυτών των δυνατοτήτων γίνεται το αναγκαίο πρίσμα για να κατανοήσουμε τη δική μας ιστορική στιγμή. Σε μια εποχή όπου το συλλογικό «εμείς» έχει θρυμματιστεί —όχι τόσο από τις ήττες του παρελθόντος, όσο από την αδυναμία ανάλυσής τους— η επιστροφή στο έργο του Νέγκρι δεν αποτελεί νοσταλγική αναφορά σε ένα περικόλειστο παρελθόν. Αντίθετα, προσφέρει πρόσβαση σε μια ιστορική γνώση που αποτελεί από μόνη της μια διαρκή αναθεώρηση, μια ατελείωτη αναζήτηση που ρίχνει νέο φως όχι μόνο στο χθες, αλλά πάνω απ' όλα στο σήμερα. Μια αναζήτηση που σκάβει κάτω από την επιφάνεια της θεσμικής μνήμης για να ανασύρει τις θαμμένες εντάσεις. Τελικά, αυτό που απομένει είναι μια ιστορική καθίζηση εμπειριών αντίστασης: η κοινή σκέψη πάνω στις ασυνέχειες, η μικροφυσική συνύφανση εννοιών που παράγονται μέσα στη σύγκρουση και θεσμίσεων που γεννιούνται στον αγώνα, για να επανεμφανιστούν αργότερα σε άλλες εποχές και με άλλες μορφές. Αυτό είναι το «σχέδιο αποσταθεροποίησης του κεφαλαίου» που ταιριάζει στην εποχή μας. Το μέλλον μιας γενεαλογίας που αμφισβητεί το παρόν.

ΑΠΟ ΤΑ QUADERNI ROSSI ΣΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ '77

Ταξική σύνθεση, συνέντευξη, άρνηση της εργασίας,
κοινωνικό εργοστάσιο και προλεταριακή αυτοαξιοποίηση στη
σκέψη του Antonio Negri

Η θεωρητική και πολιτική διαδρομή που οδηγεί στον Αντόνιο Νέγκρι συγκροτείται μέσα στο Ιταλικό «εργαστήριο» των δεκαετιών του 1960 και του 1970. Ένα πεδίο στο οποίο η θεωρία δεν είναι εξωτερική αντανάκλαση, αλλά εσωτερική λειτουργία της ταξικής σύγκρουσης. Από τα Quaderni Rossi (Κόκκινα Τετράδια) έως την Αυτονομία Operaia (Εργατική Αυτονομία), αυτό που παράγεται δεν είναι απλώς μια ακόμη σχολή μαρξιστικής σκέψης αλλά μια μέθοδος: να διαβάζουμε την ανάπτυξη του κεφαλαίου από τη σκοπιά της ζωντανής εργασίας, μια μετατόπιση της ίδιας της σχέσης ανάμεσα σε γνώση και πολιτική όπου η θεωρία παύει να είναι ερμηνεία και γίνεται στιγμή της ταξικής σύνθεσης.

Η συγκρότηση αυτής της παράδοσης, που ονομάστηκε εργατισμός, περνά μέσα από τρεις κομβικές φιγούρες: τους Ρανιέρο Παντσιέρι, Μάριο Τρόντι και Ρομάνο Αλκουάτι. Η αποφασιστική τομή του εργατισμού εγκαινιάζεται από τον Παντσιέρι, μέσα από την εμπειρία των Κόκκινων Τετραδίων, ως ρήξη με κάθε εξελικτική ανάγνωση του μαρξισμού. Η τεχνολογία παύει να εμφανίζεται ως ουδέτερη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και αναγνωρίζεται ως ήδη ενσωματωμένη μορφή κεφαλαίου. Η μηχανή, η οργάνωση της παραγωγής, ο τεχνικός καταμερισμός δεν είναι απλώς εργαλεία, αλλά υλικές διατάξεις διοίκησης και ελέγχου της ζωντανής εργασίας. Η καπιταλιστική «ανάπτυξη» δεν είναι απλώς πρόοδος, αλλά συνεχής αναδιάρθρωση της εκμετάλλευσης, ανασύνθεση της ταξικής σχέσης σε βάρος της εργασίας.

Με αυτόν τον τρόπο, η καπιταλιστική ανάπτυξη παύει να νοείται ως γραμμική διαδικασία προόδου και προσεγγίζεται ως πολιτική οργάνωση της εκμετάλλευσης. Η τεχνολογία δεν είναι εξωτερική προς την ταξική σχέση, αλλά ένα από τα βασικά της πεδία, καθώς μορφοποιεί τη συνεργασία, διαρθρώνει τον καταμερισμό της εργασίας, εγκαθιδρύει συγκεκριμένους μηχανισμούς κυριαρχίας μέσα στην παραγωγή, ενσωματώνει τη γνώση και πειθαρχεί τα σώματα. Ακριβώς γι' αυτό, η τεχνολογία της δεν αποτελεί ουδέτερο υπόβαθρο, αλλά πεδίο σύγκρουσης και παρέμβασης. Σε αυτή τη βάση, η εργατική έρευνα (inchiesta) αποκτά στρατηγικό χαρακτήρα, ως εργαλείο που αποσκοπεί στην αποκάλυψη των πραγματικών μορφών οργάνωσης της εργασίας και στη δυνατότητα ανατροπής τους από τα ίδια τα υποκείμενα της εκμετάλλευσης.

Ο Μάριο Τρόντι, προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, διατυπώνει στο έργο του *Operai e capitale* (Εργάτες και Κεφάλαιο) τη ρήξη με την παραδοσιακή μαρξιστική οπτική που θα καθορίσει ολόκληρη την εργατιστική προβληματική, εισάγοντας την περίφημη αντιστροφή: «πρώτα η εργατική τάξη και μετά το κεφάλαιο». Η εργατική τάξη προηγείται του κεφαλαίου, η πάλι προηγείται της ανάπτυξης, η πολιτική δύναμη της τάξης εξαναγκάζει το κεφάλαιο να αναδιρθρώνεται. Το κεφάλαιο δεν αποτελεί την κινητήρια δύναμη της

ιστορίας, αλλά απάντηση στη δύναμη της εργατικής τάξης. «Η εργασία είναι η μονάδα μέτρησης της αξίας επειδή η εργατική τάξη είναι προϋπόθεση του κεφαλαίου...οι οικονομικοί νόμοι θα έπρεπε να επανερμηνευθούν ως πολιτικές δυνάμεις, πίσω από τις οποίες βρισκόταν η κινητήρια δύναμη της ταξικής πάλης». Έτσι, η εργασία εμφανίζεται ως ανεξάρτητη μεταβλητή και οι οικονομικοί νόμοι αποκαλύπτονται ως μορφές πολιτικής κυριαρχίας. Με άλλα λόγια, «ο νόμος της αξίας» είναι ήδη σχέση δύναμης που αποτυπώνει τον συσχετισμό μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Η παραπάνω υπόθεση θα επιβεβαιωθεί ξανά και ξανά στα πολλαπλά πεδία της ταξικής σύγκρουσης που εγκαινίασε ο εργάτης-μάζα, μια συγκεντρωμένη, ανταγωνιστική δύναμη που μέσα από τους αγώνες της δεκαετίας του '60 και '70 επιβάλλει στο κεφάλαιο ρήξεις, κρίσεις και αναδιαρθρώσεις. Σε αυτό το επίπεδο, η ιστορία του κεφαλαίου διαβάζεται ως αλληλουχία απαντήσεων στην εργατική πρωτοβουλία.

Η συμβολή του Ρομάνο Αλκουάτι είναι ότι καταφέρνει να μεταφέρει αυτή τη θεωρητική τομή στο επίπεδο της μεθόδου. Μέσα από τις έρευνες στη FIAT και στην Olivetti, αναπτύσσει την συνένωση (conricerca) ως κατεξοχήν πολιτική πρακτική που ενώνει γνώση και οργάνωση και εγγράφεται μέσα στην ίδια την υλικότητα της παραγωγικής διαδικασίας. Η συνένωση δεν είναι απλώς μια τεχνική εργατικής έρευνας, αλλά μια μορφή συλλογικής παραγωγής γνώσης. Δεν «μελετά» την εργατική τάξη, αλλά συμμετέχει στη διαδικασία μέσα από την οποία η τάξη αναγνωρίζει τον εαυτό της ως δύναμη. Εδώ η θεωρία παύει να είναι εξωτερική και γίνεται εσωτερική λειτουργία της πολιτικής σύνθεσης, σπάζοντας τον διαχωρισμό μεταξύ ερευνητή και υποκειμένου. Μια διαδικασία που εκκινεί από τη ζωντανή εργασία και επιστρέφει σε αυτήν, παράγοντας μια γνώση μέσα στην ταξική σχέση, ενάντια στη γνώση του κεφαλαίου. Το μότο είναι: «Μαζί μελετάμε μια δομή, μαζί κάνουμε ιστορία». Που σημαίνει την απόκτηση μιας γνώσης και την οικοδόμηση ενός οργανισμού που στη διαδικασία της έρευνας, μετατρέπεται σε έρευνα/δράση και ταυτόχρονα μιας γνώσης που στο βάθος αυτής της διαδρομής αντανάκλαται σε νέες μορφές οργάνωσης. Η συνένωση στοχεύει στην αποσύνδεση της συνεργασίας από τη διοίκηση, στην ανάδειξη των πραγματικών μορφών δύναμης που ενυπάρχουν στην παραγωγή, και τελικά στη δυνατότητα αντιστροφής της σχέσης.

Εδώ, ήδη διαγράφεται η μεθοδολογική γραμμή που θα χαρακτηρίσει τον Νέγκρι. Ο Νέγκρι εισέρχεται σε αυτό το πεδίο επιχειρώντας να συστηματοποιήσει, να γενικεύσει και εν τέλει να συνθέσει αυτά τα στοιχεία σε μια συνολική θεωρία της ταξικής δύναμης. Μιας θεωρίας που δεν προηγείται των αγώνων, αλλά περισσότερο ως μια διαδικασία που συγκροτείται μέσα στις υλικές μεταμορφώσεις της ταξικής σύνθεσης (μια έννοια που θα αναλυθεί παρακάτω), συμπυκνώνοντας τις συμπεριφορές που αναδύονται μέσα της. Ένα εργαλείο που συγκροτείται μέσα στις συγκρούσεις και επιστρέφει σε αυτές. Δεν υπάρχει έννοια στον Νέγκρι που να μην έχει παραχθεί ως απάντηση σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή ταξικής πάλης. Υπό αυτή την έννοια, το έργο του δεν είναι τίποτε άλλο από μια διαρκής προσπάθεια να συλληφθεί η κίνηση της ζωντανής εργασίας, η οποία, μέσα από τους μετασχηματισμούς της, παράγει όχι μόνο αξία αλλά και δυνατότητες άρνησης, όχι μόνο υποταγή αλλά και δύναμη. Από αυτή την άποψη, η διαδρομή από τα Κόκκινα Τετράδια μέχρι το κίνημα του '77 και τη μετέπειτα σκέψη του κατά τη μεταφορντιστική φάση συσσώρευσης, δεν είναι μια διαδοχή θεωρητικών σχημάτων, αλλά η ίδια η κίνηση της ταξικής σύνθεσης.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ: Η ΑΣΥΜΜΕΤΡΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

Σε αυτό το θεωρητικό και πολιτικό πεδίο, ο Ρομάνο Αλκουάτι εισάγει την έννοια της ταξικής σύνθεσης, η οποία θα αποτελέσει το κεντρικό εργαλείο της εργατίστικης και μετα-εργατίστικης σκέψης. Μια έννοια στην οποία συναντώνται οι τρεις γραμμές που διατυπώθηκαν προηγουμένως και η οποία πρέπει να κατανοηθεί σε όλη της την ένταση καθώς είναι το σημείο όπου η πειθαρχία του εργοστασίου παράγει αντεστραμμένα δυνατότητες σύγκρουσης. Η μελέτη των περίπλοκων δεσμών μεταξύ της τάξης και των φαινομενικών εκπροσώπων της και η χαρτογράφηση των μορφών «αόρατης» οργάνωσης αποτυπώνουν τον κοινωνικό ιστό της ταξικής σύνθεσης.

Η ταξική σύνθεση δεν είναι μια στατική περιγραφή, αλλά η αναλυτική κατηγορία που προκύπτει από τη δυναμική σχέση μεταξύ δύο βασικών επιπέδων: της τεχνικής και της πολιτικής σύνθεσης και αποτυπώνει *τους διάφορους τρόπους συμπεριφοράς που εμφανίζονται όταν ιδιαίτερες μορφές εργατικής δύναμης εισέρχονται σε συγκεκριμένες παραγωγικές διαδικασίες*. Η τεχνική σύνθεση αποτελεί την «υλική» βάση και αφορά τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο οργάνώνει την εργασία –τη χρήση της τεχνολογίας, τον καταμερισμό της εργασίας, τη διάρθρωση της εργασιακής δύναμης– ενώ η πολιτική σύνθεση συνιστά τη «υποκειμενική» της διάσταση, την διαδικασία που εξετάζει πώς η αυτή η υλική πραγματικότητα της εργασίας μετατρέπεται σε κοινή συνείδηση, σε πολιτική δράση και παραπέρα τους τρόπους με τους οποίους η εργατική δύναμη μετασχηματίζει αυτή την οργάνωση σε πεδίο σύγκρουσης, μορφές άρνησης, συλλογικής συμπεριφοράς, αυτοοργάνωσης. Η πολιτική σύνθεση ως «υποκειμενική» ανταπόκριση αναδιατάσσει ταυτόχρονα το πεδίο στο οποίο η τάξη γίνεται από «τάξη καθαυτή» σε «τάξη δι' εαυτήν». Η έννοια της ταξικής σύνθεσης προκύπτει ακριβώς από αυτή τη μετατόπιση. Ωστόσο, η σχέση που παράγεται δεν είναι μηχανική, δεν πρόκειται για αντανάκλαση, αλλά για άλμα, για ρήξη που προκύπτει μέσα από την ταξική πάλη.

Στην σκέψη του Νέγκρι αυτή η μετατόπιση αποκτά μια σαφώς δυναμική διάσταση, δεν προσεγγίζεται τόσο ως εργαλείο ανάλυσης, όσο ως εργαλείο στρατηγικής. Πρόκειται, κυρίως, για τη δυνατότητα να εντοπιστεί το περιβάλλον που συγκροτείται η ζωντανή εργασία ως δύναμη και πώς αυτή μπορεί να αναπτυχθεί πολιτικά. Στην προσέγγιση του η τεχνική σύνθεση δεν είναι ποτέ σταθερή, αλλά μεταβάλλεται ως απάντηση στην πολιτική σύνθεση της εργατικής τάξης. Αντίστροφα, η πολιτική σύνθεση δεν είναι δεδομένη, αλλά συγκροτείται μέσα από τις δυνατότητες που ανοίγει και τα όρια που θέτει η τεχνική σύνθεση. Αυτό που τον ενδιαφέρει δεν είναι η ισορροπία, αλλά η ρήξη που παράγεται σε κάθε σημείο ασυμμετρίας. Η ταξική σύνθεση είναι λοιπόν διλεκτική χωρίς ισορροπία: κάθε πολιτική συμπεριφορά της τάξης αναγκάζει το κεφάλαιο να αναδιαρθρώσει την τεχνική σύνθεση, και κάθε τεχνική αναδιάρθρωση παράγει νέες δυνατότητες πολιτικής σύνθεσης.

Η ΑΠΑΡΧΗ

Η απαρχή αυτής της προβληματικής βρίσκεται στο ρεύμα του εργατισμού των αρχών της δεκαετίας του 1960, και συγκεκριμένα στην εμπειρία των Κόκκινων Τετραδίων. Η πρώτη ιστορική μορφή αυτής της σχέσης θα αποτυπωθεί στη φιγούρα του εργάτη-μάζα, σε ένα περιβάλλον όπου οι εργα-

τικοί αγώνες στην Ιταλία αποκτούν πρωτοφανή ένταση και έκταση. Από τις ταραχές στην Piazza Statuto στο Τορίνο τον Ιούλιο του 1962, έως τον κύκλο των μεγάλων εργοστασιακών αγώνων στη FIAT Mirafiori και στο πετροχημικό εργοστάσιο της Montedison στο Πόρτο Μαγκέρα, θα καταστεί ορατή μια νέα μορφή εργατικής συμπεριφοράς, που δεν μπορούσε πλέον να αναχθεί στα παραδοσιακά σχήματα εκπροσώπησης, και ταυτόχρονα προεικονίζει τις νέες μορφές αγώνα. Η ανάδυση αυτής της νέας επιθετικής, μη διαμεσολαβημένης, εχθρικής απέναντι στα συνδικάτα μορφή συλλογικής συμπεριφοράς διαπερνά τον χώρο της παραγωγής.

Στην κρίσιμη μάζα, στην ανατρεπτική πυκνότητα των χιλιάδων εργατών, του «άορατου κόμματος*» της FIAT Mirafiori, ήταν το σημείο που μπόρεσε το επαναστατικό κίνημα της εποχής να διακρίνει, εκείνες τις ανατρεπτικές συμπεριφορές που το αμέσως επόμενο διάστημα θα γενικεύονταν και θα επιχειρούσαν την προλεταριακή έφοδο στον ουρανό. Είναι εδώ που η θεωρητική καινοτομία του εργατισμού θα συμπυκνωθεί στην περίφημη φράση του Μάριο Τρόντι ότι «Ο κρίκος της καπιταλιστικής αλυσίδας δεν θα σπάσει εκεί που το κεφάλαιο είναι πιο αδύναμο, αλλά εκεί που η εργατική τάξη είναι πιο ισχυρή».

Η εμφάνιση επιτροπών βάσης και μορφών αυτόνομης οργάνωσης σε συνδυασμό με τις ομοιογενείς ανατρεπτικές χειρονομίες που θα ξεδιπλωθούν κατά τη διάρκεια των εργατικών αγώνων στο βιομηχανικό βορρά, θα καταστήσουν το εργοστάσιο ως το προνομιακό πεδίο τόσο της άρνησης της εργασίας, όσο και της επίθεσης ενάντια στο ποσοστό κέρδους. Ένα πολιτικό πεδίο στο οποίο θα αναδειχθεί ο συσχετισμός δύναμης μεταξύ της νέας εργατικής υποκειμενικότητας και της πειθαρχίας του φορντισμού, και παραπέρα θα οριστεί το ζήτημα του μισθού κεντρικό στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η πολιτική σύνθεση της εργατικής τάξης. Οι αγώνες των εργοστασιακών εργατών για τον διαχωρισμό του μισθού από την παραγωγικότητα θα εγκαινιάσουν ένα νέο πεδίο προλεταριακής μαχητικότητας και αλληλεγγύης, όπου ο μισθός μετατρέπεται σε πολιτική κατηγορία.

Στο πλαίσιο αυτό, η συγκέντρωση της ζωντανής εργασίας, η επαναληπτικότητα, η αποειδίκευση, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για μια νέα συλλογική συμπεριφορά και παράγουν ένα νέο υποκείμενο που αρνείται όχι απλώς τις συνθήκες εργασίας, αλλά την ίδια την καπιταλιστική μορφή της εργασίας ως σχέση υποταγής. Σε αυτή τη χρονική συγκυρία η *άρνηση της εργασίας* γίνεται κεντρικό πολιτικό σύνθημα, που ισοδυναμεί με την άρνηση της πειθαρχίας του εργοστασίου και την ταύτιση της ζωής με τον χρόνο της παραγωγής.

Με τα λόγια του Lucio Castellano: «...άρνηση της εργασίας σημαίνει ότι στο εσωτερικό της δομής και της ιεραρχίας των κοινωνικών σχέσεων που κυριαρχούνται από τη μισθωτή εργασία, ζει ένας επικοινωνιακός και οργανωτικός ιστός, ο οποίος διαθέτοντας πληροφορίες, συνείδηση, "γνώσεις", τις αμφισβητεί συνεχώς, αποτελώντας μια εναλλακτική πρόταση. Είναι μια κοινωνική δομή που γεννιέται στον αγώνα, ή για τον αγώνα -για περισσότερα χρήματα, λιγότερη δουλειά, για μια εργασία λιγότερο επιβλαβή ή κουραστική, για να περνάμε "καλύτερα", ή, τουλάχιστον να μην πεθαίνουμε στα εργοστάσια- αλλά πρόκειται ήδη για μια εξουσία "επί" της παραγωγής και "πέρα" από την παραγωγή, εφόσον αποτελείται ακριβώς από τα ίδια στοιχεία που συνιστούν τη

μισθωτή σχέση, μόνο που αυτό συμβαίνει κατ' αντίστροφο τρόπο, αυτόν της συνεργασίας, της αποφυγής του μόχθου και της μη διαθεσιμότητας».

Σε αυτό το έδαφος είναι που οι πρακτικές σαμποτάζ θα αρχίσουν να πυκνώνουν. Για τον Νέγκρι, στο λεξιλόγιο του εργατισμού, το σαμποτάζ δεν είναι ατομική παρέκκλιση αλλά συλλογική πρακτική που παρεμβαίνει στη σχέση μεταξύ σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου, αποσταθεροποιώντας τη διαδικασία αξιοποίησης. Αποτελεί τη στιγμή που εργατική δύναμη επιτίθεται στον χρόνο, στην πειθαρχία, στην παραγωγικότητα, δηλαδή στη μορφή μέσω της οποίας η εργασία μετατρέπεται σε αξία. «Το σαμποτάζ ως συνέχεια της απεργίας με άλλα μέσα, μέσα στο ίδιο το εργοστάσιο», θα γινόταν αντικείμενο διεξοδικής διερεύνησης από τον Romolo Gobbi στο *Gatto Selvaggio* (Αγριόγατα), ένα έντυπο ευρείας απήχησης στους εργάτες της FIAT τον Ιούλιο του 1963.

Ο χρόνος που αποσπάστηκε από την παραγωγή μέσω του σαμποτάζ και των στάσεων εργασίας επενδύθηκε από τη διαδικασία που συμπυκνώθηκε στην έννοια της *προλεταριακής αυτοαξιοποίησης*, ή αλλιώς της θετικής όψης της άρνησης της εργασίας. Σηματοδότησε τη ριζική ρήξη με την παράδοση της «εργασίας ως θυσίας» και συνιστά την πολιτική καρδιά της σκέψης του Νέγκρι.

Η άρνηση της εργασίας και η αυτοαξιοποίηση αποτελούν τις δύο όψεις της ίδιας διαδικασίας. Εκεί όπου η άρνηση της εργασίας διακόπτει, η αυτοαξιοποίηση συγκροτεί. Στο πλαίσιο της πραγματικής υπαγωγής της κοινωνίας στο κεφάλαιο, η αυτοαξιοποίηση εκδηλώνεται ως η ικανότητα του κοινωνικού εργάτη (και μετέπειτα του Πλήθους) να παράγει αξίες χρήσης, κοινωνικές σχέσεις και μορφές ζωής που υπακούουν αποκλειστικά στις δικές του ανάγκες και επιθυμίες και δεν υπάγονται στη λογική της αξίας. Είναι η στιγμή που η ζωντανή εργασία παύει να λειτουργεί ως μεταβλητό κεφάλαιο και αυτονομείται, μετασχηματιζόμενη σε μια συντακτική δύναμη, ως ένα εργαλείο για τη σύνθεση των πολλαπλοτήτων των κοινωνικών συμπεριφορών.

Σε εκείνη την ιστορική συγκυρία, η αυτοαξιοποίηση αποτυπώθηκε ως μια βίαιη αποσύνδεση της ζωντανής εργασίας από την πειθαρχία του εργοστασίου και του κράτους-σχεδίου. Εκδηλώθηκε υλικά μέσα από την πρακτική της αυτομείωσης, όπου ολόκληρες γειτονιές επανοικειοποιούνταν τον κοινωνικό πλούτο αρνούμενες να καταβάλουν το πλήρες κόστος των υπηρεσιών (ρεύμα, ενοίκια, εισιτήρια), και τις άμεσες απαλλοτριώσεις αγαθών που αμφισβητούν τη μορφή-χρήμα, μετατρέποντας την πόλη σε ένα πεδίο κοινωνικής αυτοαξιοποίησης.

ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ

Οστόσο, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, η ίδια η δύναμη αυτών των αγώνων θα ενεργοποιήσει μια βαθιά καπιταλιστική αναδιάρθρωση. Η απόληξη του κεφαλαίου θα είναι η αποκέντρωση της παραγωγής, η αυτοματοποίηση, η διάχυση της εργασίας έξω από το εργοστάσιο. Η εκμετάλλευση διαπερνά πλέον τον χρόνο ζωής, τη γλώσσα, την επικοινωνία.

Για πάνω από τριάντα χρόνια η μυθική εργατική τάξη, αποτέλεσε σημείο αναφοράς και προωθητική δύναμη οποιασδήποτε επαναστατικής πρωτοβουλίας. Η εμφάνιση όμως αυτών των διαδικασιών αναδιάρθρωσης της παραγωγής που επικεντρώνονταν στην προσωρινότητα των εργασιακών σχέσεων θα

οδηγήσει αρχικά στη διάχυτη προλεταριοποίηση ευρέων στρωμάτων της κοινωνίας, που θα χτυπήσει πρωτίστως τη νεολαία και θα έχει ως απόρροια η εργατική τάξη να χάσει μέρος της υλικής κεντρικότητας της στο εσωτερικό των διαδικασιών αγώνα. Η κρίση του μεγάλου εργοστασίου ως θεμελίου της πολιτικής της εργατικής τάξης έθετε υπό αμφισβήτηση την εγκυρότητα της σύνδεσης ανάμεσα στην τεχνική και την πολιτική σύνθεση, και ως απόρροια, των οργανώσεων που είχαν συγκροτηθεί γύρω από αυτήν την συλλογιστική. Έτσι οργανώσεις που πρωταγωνίστησαν την προηγούμενη περίοδο, όπως η Potere Operaio και η Lotta Continua, αδυνατούν να συλλάβουν τη νέα σύνθεση που αναδύεται.

Είναι εδώ που η διατύπωση του Τρόντι για το «κοινωνικό εργοστάσιο» αποτελεί το σημείο εκκίνησης για να κατανοήσουμε τη μετάβαση από τον εργάτη μάζα στις νέες μορφές ταξικής σύνθεσης. Όταν ο Τρόντι υποστηρίζει ότι το κεφάλαιο ακολουθεί την εργατική τάξη και επεκτείνει την κυριαρχία του πέρα από τα όρια του εργοστασίου, δεν περιγράφει μια απλή διεύρυνση της παραγωγής, αλλά μια ποιοτική μεταβολή της ίδιας της καπιταλιστικής σχέσης: το εργοστάσιο παύει να είναι ένας διακριτός χώρος και μετατρέπεται σε αρχή οργάνωσης ολόκληρης της κοινωνίας. Η εργασία, η αναπαραγωγή, η κυκλοφορία και η ίδια η υποκειμενικότητα υπάγονται στη λογική της αξιοποίησης. Το κεφάλαιο γίνεται κοινωνική σχέση που διαπερνά το σύνολο του κοινωνικού σώματος. Το κοινωνικό, πλέον, εργοστάσιο, συνεχώς υπαινισσόταν μια ουσιαστική επανεξέταση της διαδικασίας της ταξικής σύνθεσης. Μια νέα, ευρύτερη και πιο πολλά υποσχόμενη, διαδικασία ανασύνθεσης της τάξης συντελούνταν και εκτεινόταν πολύ πέρα από τη μειοψηφία των παραγωγικών εργατών.

Σε αντίθεση με τις αναγνώσεις που έβλεπαν στην καπιταλιστική αναδιάρθρωση μια απλή αποσύνθεση της εργατικής τάξης, ο Σέρτζιο Μπολόνια, ιδιαίτερα μέσα από το περιοδικό *Primo Maggio*, επιμένει ότι πρόκειται για διαδικασία ανασύνθεσης της ταξικής δύναμης σε νέα κοινωνικά εδάφη. Στο κείμενό του «Η φυλή των τυφλοπόντικων», αναδεικνύει μορφές εργασίας και αγώνα που κινούνται υπόγεια, ασυνεχώς και μη γραμμικά, έξω από τη συγκέντρωση και την ορατότητα του εργοστασίου: μια «φυλή» που δεν οργανώνεται ως ενιαίο σώμα, αλλά δρα διάχυτα, μέσα στις ρωγμές της καπιταλιστικής οργάνωσης. Μέσα από την ανάλυση των επισφαλών μορφών εργασίας, της κινητικότητας μεταξύ εργασίας και ανεργίας και της διάχυσης της παραγωγής, δείχνει ότι η παραγωγική διαδικασία έχει ήδη υπερβεί το εργοστάσιο και συγκροτείται ως κοινωνικό εργοστάσιο. Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτική σύνθεση δεν μπορεί πλέον να αναζητηθεί στην ομοιογένεια του εργάτη μάζα, αλλά σε μια πολλαπλότητα κινητών και ασύμμετρων υποκειμένων, των οποίων η δύναμη έγκειται ακριβώς στη διάχυση, στην ασυνέχεια και στην ικανότητα να αποφεύγουν τη σύλληψη από τους μηχανισμούς διοίκησης. Η συμβολή του Μπολόνια έγκειται έτσι στο ότι καθιστά ορατό το σημείο όπου η κρίση του φορντισμού μετατρέπεται σε δυνατότητα: την οποία ο Νέγκρι θα συλλάβει θεωρητικά ως μετάβαση προς τον *κοινωνικό εργάτη*.

Στη διεύρυνση της ταξικής σύνθεσης βασίστηκε η υπόθεση της ύπαρξης ενός νέου προλεταριάτου διάχυτου σε ολόκληρη την κοινωνία, που συναντάται τόσο στη σφαίρα της παραγωγής, όσο και σ' εκείνη της αναπαραγωγής, ενός *κοινωνικού εργάτη*. Η «ανακάλυψη» αυτής της φιγούρας επιχειρεί να συλλάβει θεωρητικά αυτή τη μετάβαση, όχι ως περιγραφή, αλλά ως μία νέα ποιότητα. Εδώ η ζωντανή εργασία εμφανίζεται ως κοινωνική συνεργασία, η οποία έχει

καταστεί άμεσα παραγωγική, και διαχέεται στο μητρόπολιτικό εργοστάσιο.

Ο Νέγκρι θεωρούσε ότι η διαίρεση της εργάσιμης μέρας σε υπερεργασία και κοινωνικά αναγκαία εργασία είχε πλέον μετατραπεί σε έναν αγώνα μεταξύ δύο ανεξάρτητων μεταβλητών. Ο παραδοσιακός μηχανισμός πειθάρχησης, δηλαδή ο βιομηχανικός εφεδρικός στρατός, όχι μόνο δεν λειτουργούσε πλέον, αφού ένας αυξανόμενος αριθμός νέων αρνιόταν τη δουλειά στο εργοστάσιο, αλλά και ο μισθός αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη ακαμψία, σε αντιστοιχία με τις ανάγκες της συσσώρευσης.

Ο Νέγκρι αντιλαμβάνεται ότι οι διαίρεσεις που ο παραδοσιακός εργατισμός διέκρινε στη βάση της τεχνικής σύνθεσης της εργασιακής δύναμης «εμφανίζονται ως δευτερεύουσες» σε ένα εργοστάσιο «διαϊρεμένο σε μία πολλαπλότητα υποκειμένων, οι ταυτότητες των οποίων δεν ορίζονται στο πεδίο της παραδοσιακής παραγωγής». Ο κοινωνικός εργάτης προτείνεται σαν ένα συλλογικό υποκείμενο νοούμενο ως αφηρημένη εργασία, το οποίο συγκροτείται σε όλο τον κύκλο της διαδικασίας αξιοποίησης, ικανό να καταστεί κοινωνικά και πολιτικά «ηγεμονικό». Αυτό το πέρασμα εξηγεί και την κρίση των παραδοσιακών μορφών οργάνωσης. Οι οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς αδυνατούν να συλλάβουν τη νέα σύνθεση, γιατί παραμένουν δέσμιες στην πρωτοκαθεδρία του βιομηχανικού εργάτη.

Οι νέες προλεταριακές αρνήσεις έστρεψαν την προσοχή «από την κεντρικότητα της εργατικής ταυτότητας στην αποκέντρωση της διαδικασίας της υποκειμενοποίησης¹⁰». Μια πολλαπλότητα που μετατόπιζε τον άξονα της σύγκρουσης από το εργοστάσιο στο έδαφος, από την πρωτοπορία του εργοστασίου στο συμπαγές συμπάν των αυτονομιών, στη διαδικασία του γίνεσθαι, στη μεγάλη ορχήστρα των υποκειμενικοτήτων. Στους αγώνες του νεανικού προλεταριάτου, των φεμινιστικών κινημάτων, των ομοφυλοφίλων, σε μία «διαδικασία ανασύνθεσης ενός συστήματος επιθυμητικών ενοτήτων, των μικρών ομάδων σε πολλαπλασιασμό, των κινημάτων απελευθέρωσης». Στη γονιμοποίηση των γραμμών διαφυγής από τον κανόνα της συγκεντρωτικής οργάνωσης και της μη ένταξης όλων αυτών των μοναδικοτήτων σε ένα συμπαγές πολιτικό υποκείμενο.

Ο ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΡΗΞΗ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΤΑΞΙΚΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ

Σε αυτό το σημείο, η παρέμβαση του φεμινισμού, με αιχμή τόσο τον εργατικό του πυρήνα (Μαριαρόζα Ντάλα Κόστα, Λεοπολντίνια Φορτουνάτι) όσο και τις αυτόνομες, επιθυμητικές και εξεγερσιακές του μορφές, συνιστά μια βαθιά τομή στη θεωρία και την πρακτική του κινήματος. Από τη μία πλευρά, η ανάλυση της αναπαραγωγικής εργασίας αποκαλύπτει ότι η οικιακή εργασία, η φροντίδα και η συναισθηματική αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης δεν βρίσκονται εκτός αλλά στον πυρήνα της παραγωγής αξίας. Η εκμετάλλευση δεν περιορίζεται πλέον στο εργοστάσιο, αλλά διαχέεται στο σύνολο της ζωής, καθιστώντας την καπιταλιστική σχέση άμεσα κοινωνική και βιοπολιτική. Από την άλλη, το φεμινιστικό κίνημα των '70s –που κορυφώνεται το 1976, τη χρονιά των «μαγισσών», με τους «κυκλικούς χορούς των δαιμονισμένων» στο Μιλάνο, τη «σάμπα» στην Πάντοβα και το «να ξαναπάρουμε τη νύχτα» στη Ρώμη– δεν περιορίζεται σε μια οικονομίστικη κριτική, αλλά αγκαλιάζει όλες τις όψεις της ζωής. Ο φεμινισμός, μέσα από τις ρήξεις που εισάγει μεταξύ

σώματος και οικονομίας, χαριστικότητας και μισθού, αυτοσυνείδησης και αποξενωμένης πολιτικής, παιχνιδιού και φαλλοκρατισμού, αποτελεί το πιο αληθινό στοιχείο της αυτονομίας ως μορφής ζωής.

Η φεμινιστική πρακτική λειτούργησε ταυτόχρονα ως πυροκροτητής μιας γενικευμένης κρίσης των «ομάδων», καθώς στράφηκε ενάντια στις ιεραρχίες, στους ηγέτες, στους «ειδικούς» της πολιτικής, αλλά και στον ίδιο τον εργάτη ως προνομιακό υποκείμενο, ενάντια σε ό,τι εξέπεμπε η «σοσιαλιστική αντρίλα» των οργανώσεων. Σε ολόκληρη τη χώρα γεννήθηκαν φεμινιστικές συλλογικότητες που δεν διεκδικούσαν απλώς δικαιώματα, αλλά αναδιοργάνωναν την ίδια την κοινωνική ζωή. Διάσπαρτοι αγώνες άρχισαν να ξεπροβάλλουν ενάντια στην οικιακή εργασία, υπέρ της ελεύθερης άμβλωσης, για την κοινή ανατροφή των παιδιών, για τις νέες μορφές κοινωνικής συνεργασίας. Σε αυτό το πλαίσιο, επινοούνται και νέες μορφές σύγκρουσης, όπως η «ανθρώπινη απεργία», μια απεργία που δεν αφορά μόνο την παραγωγή, αλλά τις ίδιες τις κοινωνικές σχέσεις, τα συναισθήματα, τους ρόλους, την καθημερινή αναπαραγωγή της ζωής.

Με αυτόν τον τρόπο, το αίτημα για μισθό για την οικιακή εργασία λειτουργεί ως στρατηγική ρήξη, αλλά ταυτόχρονα εντάσσεται σε μια ευρύτερη πρακτική άρνησης της καπιταλιστικής οργάνωσης της ζωής. Ο φεμινισμός δεν προστίθεται στον εργατισμό, αλλά τον ανασυγκροτεί εκ των έσω, μετατοπίζοντας την ταξική σύνθεση στο επίπεδο της κοινωνικής συνεργασίας και της παραγωγής υποκειμενικότητας. Πλέον το σώμα, η σεξουαλικότητα, η φροντίδα, η καθημερινότητα καθίστανται άμεσα πεδία εκμετάλλευσης και σύγκρουσης.

Αυτή η μετατόπιση οδηγεί σε βαθιά κρίση τις οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς, οι οποίες παραμένουν προσκολλημένες στο εργοστάσιο και στη μισθωτή εργασία ως προνομιακά πεδία πολιτικής. Ο φεμινισμός αρνείται να ενσωματωθεί σε αυτές τις μορφές, θέτοντας την αυτονομία ως υλική πρακτική, αυτονομία των σωμάτων, των αναγκών και των χρόνων ζωής. Η κρίση που ανοίγεται δεν είναι μόνο οργανωτική αλλά θεωρητική και στρατηγική, καθώς τίθεται υπό αμφισβήτηση το ίδιο το προνομιακό πεδίο της ταξικής σύγκρουσης.

ΤΟ 1977: ΝΕΑΝΙΚΟ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟ, ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ

Μέσα σε αυτόν το ορυμαγδό διεργασιών συγκροτείται ο χώρος της Εργατικής Αυτονομίας, όχι ως ενιαία οργάνωση αλλά ως πολλαπλότητα πρακτικών και συλλογικοτήτων, ιδεολογικά και οργανωτικά ρευστή, γεωγραφικά διάσπαρτη, που προσομοιάζει περισσότερο μ' ένα αρχιπέλαγος. Ως μία μορφή που αντιστοιχεί στο νέο προσωρινό, ευέλικτο, κινητικό προλεταριάτο που θα αποτυπωθεί στην φιγούρα του κοινωνικού εργάτη.

Σε πρώτο χρόνο, αυτό το πληθυντικό υποκείμενο θα κάνει την εμφάνιση του στις αρχές του 1976, κυρίως στο Μιλάνο και την ενδοχώρα του, με την απόπειρα εισβολής στην Σκάλα του Μιλάνου, το Δεκέμβριο του 1976. Μια διαδικασία που θα κορυφωθεί στο κίνημα του 1977 και στο φεστιβάλ της διάχυτης αυτονομίας στο πάρκο Λάμπρο του Μιλάνου, όπου εμφανίζεται μια νέα μορφή ταξικής σύνθεσης. Οι κύκλοι του νεανικού προλεταριάτου, οι ποικίλες πρακτικές οικειοποίησης, οι αυτομειώσεις, η μη καταβολή ενοικί-

ων, οι καταλήψεις στέγης, τα προλεταριακά ψώνια (απαλλοτριώσεις), δηλαδή οι νέες μορφές συλλογικής ζωής οι οποίες δεν αποτελούν περιθωριακές μορφές, αλλά κεντρικές πολιτικές πρακτικές. Την ίδια στιγμή οι λεγόμενοι «Ινδιάνοι των μητροπόλεων» εκφράζουν αυτή τη ρήξη μέσα από πρακτικές ειρωνείας, άρνησης της πειθαρχίας και διάλυσης της παραδοσιακής πολιτικής σοβαρότητας. Η πολιτική παύει να οργανώνεται αποκλειστικά γύρω από την παραγωγή και επεκτείνεται στο σύνολο της κοινωνικής εμπειρίας. Βρισκόμαστε πλέον στο σημείο όπου η τάξη δεν διαπραγματεύεται, αλλά επιβάλλει άμεσα έναν νέο συσχετισμό δύναμης.

Με τα λόγια του Lucio Castellano: «Η πρακτική της οικειοποίησης γίνεται ίσως το πιο σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας του υπό συγκρότηση πολιτικού χώρου. Οικειοποίηση των αγαθών, δηλαδή απαλλοτρίωση, μαζική παρανομία, 'διάχυτη βία' αλλά και αυτομείωση των τιμολογίων των δημόσιων υπηρεσιών, δηλαδή διεύρυνση της νομιμότητας βάσει μιας συμφωνίας, και απαλλοτρίωση στο εργοστάσιο σε σχέση με τη μείωση του ωραρίου εργασίας, μονομερής μείωση, όχι βάση σύμβασης, αλλά μέσω της λειτουργικής ενεργοποίησης μιας μονομερούς απόφασης, βάσει 'διατάγματος'. Εν κατακλείδι, η οικειοποίηση ως ξεπέραςμα της διαπραγμάτευσης... η αναγωγή του προβλήματος της γενικής αποτίμησης των συσχετισμών δύναμης στην τοπική άσκηση της αντιεξουσίας¹¹».

Για το περιοδικό Rosso, έναν από τους τόπους θεωρητικής επεξεργασίας αυτής της μετάβασης, από τη σύνδεση των μικροσυμπεριφορών, της ξενικότητας, της αποσκίρτησης, των συμπτωμάτων αυτής της λανθάνουσας υποκειμενικότητας, θα γεννηθεί το νέο πολιτικό πρόγραμμα που θα συμπυκνωθεί στο σύνθημα «Να πάρουμε την πόλη!». Μέσα σε αυτές τις διεργασίες θα γεννηθεί η καμπάνια για έναν εγγυημένο ή πολιτικό μισθό για όλους, που επιχείρησε να γεφυρώσει τη σχέση της νέας ταξικής σύνθεσης και του πολιτικού σχεδίου και να προωθήσει τη μορφή της νέας πολιτικής οργάνωσης. Ενώ οι εργοστασιακοί εργάτες της δεκαετίας του '60 είχαν παλέψει για να διαχωρίσουν τους μισθούς από την παραγωγικότητα, τώρα το αίτημα για έναν εγγυημένο μισθό συνόψιζε μια στρατηγική που στόχευε στο διαχωρισμό του μισθού από την εργασία, επιβάλλοντας την ικανοποίηση των προλεταριακών αναγκών στις απαιτήσεις του κεφαλαίου.

Σ' αυτή τη συγκυρία, στην Μπολόνια, το περιβάλλον γύρω από το *Radio Alice* (Ράδιο Αλίκη), το περιοδικό *A/traverso* με πρωταγωνιστή τον Φράνκο Μπεράντι (Bifo), εισάγουν μια πολιτική της επιθυμίας, επηρεασμένη από τους Ντελέζ και Γκουαταρί, από το μεγάλο «ρίζωμα» του Αντί-Οιδίποδα. Εδώ η παραγωγή νοείται ως ροή επιθυμίας και η υποκειμενικότητα ως πολλαπλότητα. Οι «ελάσσονες γλώσσες», το επικοινωνιακό αντάρτικο και η ροή της πληροφορίας ενσαρκώνουν την επιθυμία ως συντακτική δύναμη, εδώ σφυρηλατείται η εξέγερση των συμπεριφορών, η αρχή του «θεσμού του γίνεσθαι». Αυτή η «αφηρημένη μηχανή» μετασχηματίζεται σε μια αληθινή διαδικασία οντολογικής σύστασης, μια μοριακή επανάσταση που δημιουργεί αστερισμούς σημείων, επίπεδα διατρεξιμότητας, μία ριζωματική γονιμοποίηση των γραμμών διαφυγής.

Για τον Φράνκο Πιπέρο: «αυτοί οι νέοι αγώνες αναδεικνύουν την υπεροχή του κοινωνικού πεδίου ως χώρου ατομικής διαχείρισης του επανοικειοποιημένου χρόνου ζωής ως αξία χρήσης. Ένα κίνημα της αξίας χρήσης που αμφισβητούσε την κοινωνική νομιμότητα της μορφής-χρήμα».

ΕΞΟΔΟΣ

Η μετάβαση στη μεταφορντιστική φάση συσσώρευσης-ρύθμισης, με την άνοδο της άυλης εργασίας^{IV}, την κεντρικότητα της πληροφορικής και της επικοινωνίας, καθιστά ακόμη πιο εμφανή αυτή τη δυναμική. Η έννοια της General Intellect (γενική διάνοια^V), όπως την περιγράφει ο Μαρξ στα Grundrisse και η επικαιροποίηση της από τον Νέγκρι στο έργο του Marx beyond Marx (Ο Μαρξ πέρα από τον Μαρξ), εμφανίζεται πλέον ως συλλογική, κοινωνική ευφυΐα ενώ η νέα ταξική σύνθεση αποκτά μια πιο μητροπολιτική διάσταση. Η παραγωγή γίνεται άμεσα κοινωνική, βασισμένη στην γλωσσική δημιουργικότητα και την παραγωγική κινητοποίηση των γνωστικών ικανοτήτων, ενώ η εκμετάλλευση προσλαμβάνει βιοπολιτικό χαρακτήρα. Ωστόσο, η βασική μεθοδολογική γραμμή παραμένει σταθερή, η ζωντανή εργασία είναι ταυτόχρονα η πηγή της αξίας και η δυνατότητα άρνησής της.

Πάνω απ' όλα, «Εργαστήρι Ιταλία» σημαίνει εργαστήρι θεωρητικής επεξεργασίας μέσα στους αγώνες, δηλαδή μέσα στις ανατρεπτικές συμπεριφορές. Η κατανόηση αυτών των αγώνων, όταν είναι οξεία, περιγράφει και την κίνηση του κεφαλαίου. Η δύναμη των αγώνων είναι πάντα ένα πλεόνασμα κριτικής ευφυΐας. Μια ικανότητα πρόβλεψης της καπιταλιστικής εξέλιξης που είχε συσσωρευτεί στην ανταγωνιστική γνώση. Στο εργαστήρι Ιταλία τελειοποιήθηκαν γνώσεις σχετικά με τη μεταφορντιστική μετάβαση της βιομηχανίας στην κοινωνία των υπηρεσιών και στην παραγωγική αποκέντρωση, ενώ αναλύθηκαν οι νέες κοινωνικές συμπεριφορές των παραγωγικών δυνάμεων που όρισαν τον «κοινωνικό εργάτη» και τη «μαζική διανοητικότητα^{VI}». Για τον Νέγκρι: «Η νέα υποκειμενική πραγματικότητα του κοινωνικού εργάτη, του άυλου, μαζικού διανοούμενου, πρόβαλε από την ανάλυση ως το νέο σημείο αναφοράς της υλιστικής ανάλυσης, του ανταγωνιστικού σχεδίου^{VII}».

Από τα Κόκκινα Τετράδια έως το κίνημα του '77 και τις σύγχρονες μορφές κοινωνικής παραγωγής, η αυτονομία της ταξικής οπτικής γωνίας που αναπτύχθηκε από το «Εργαστήρι Ιταλία», μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε κάθε φάση του καπιταλιστικού κύκλου όχι ως γραμμική εξέλιξη, αλλά ως αποτέλεσμα της ταξικής πάλης, όπου κάθε μετασχηματισμός της καπιταλιστικής οργάνωσης συνοδεύεται από μια αντίστοιχη ανασύνθεση της εργατικής δύναμης. Από τον εργάτη μάζα στον κοινωνικό εργάτη, από το εργοστάσιο στη μητρόπολη, από την παραγωγή στην αναπαραγωγή και παραπέρα στην βιοπολιτική παραγωγή, η ταξική σύνθεση μετασχηματίζεται, καταστρώνοντας κάθε φορά συντακτικά σχέδια εξόδου από την καπιταλιστική προσταγή.

Και ίσως εδώ βρίσκεται η πολιτική επικαιρότητα της κληρονομιάς του Νέγκρι, ότι μας υποχρεώνει να σκεφτούμε το παρόν όχι ως αναπαραγωγή μορφών του παρελθόντος, αλλά στην ικανότητα να αναγνωρίσουμε τις νέες μορφές της ζωντανής εργασίας και τις δυνατότητες που αυτές εμπεριέχουν. Γιατί, τελικά, η μεταβαλλόμενη φύση της ταξικής πάλης δεν είναι τίποτε άλλο από την ανανέωση μέσα στην κρίση, τη συνέχεια μέσα στη ρήξη, τη διαρκή επιστροφή αυτής της δύναμης, κάθε φορά με τη συγκρότηση νέων οργανωτικών μορφών στο πιο υψηλό επίπεδο της καπιταλιστικής οργάνωσης. Παίρνοντας σαν μοντέλο όχι πια το εργοστάσιο, αλλά τη μετέπειτα δικτυακή επιχείρηση, την άυλη διανοητική εργασία με τις νέες μορφές συνεργασίας που αναδύθηκαν στο μεταφορντιστικό πέρασμα και ενσαρκώθηκαν στο πληβειακό σώμα του ανερχόμενου πλήθους, στον μετασχηματισμό της εργατικής δύναμης

σε «μαζική διανοητικότητα». Άλλωστε ήδη από τη δεκαετία του '70 ο εργατισμός ήθελε να «φέρει τον Λένιν στην Αγγλία και τον Μάρξ στο Ντιτρόιτ».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΛΟΥΣ

I. Lucio Castellano: Η αυτονομία, οι αυτονομίες... Η Χρυσή Ορδή, Σύνομη ιστορία της Ιταλικής Εργατικής Αυτονομίας, Nanni Balestrini-Primo Moroni εκδ. Ελευθεριακή Κουλτούρα, Χειμώνας 2004

II. Franco Berardi "Bifo", Τι σημαίνει Αυτονομία σήμερα; Συλλογικό, Επισφάλεια, Τα μάτια του πλήθους #4, BLACK OUT, Θεσσαλονίκη 2006

III. Lucio Castellano: Η αυτονομία, οι αυτονομίες... Η Χρυσή Ορδή, Σύνομη ιστορία της Ιταλικής Εργατικής Αυτονομίας, Nanni Balestrini-Primo Moroni εκδ. Ελευθεριακή Κουλτούρα, Χειμώνας 2004

IV. Η άυλη εργασία εμφανίζεται με δύο κύριες μορφές. Η πρώτη μορφή αναφέρεται στην εργασία που είναι κατά κύριο λόγο διανοητική ή γλωσσική, αυτό το είδος εργασίας παράγει ιδέες, σύμβολα, κώδικες, κείμενα, γλωσσικές μορφές, εικόνες. Η άλλη κύρια μορφή είναι η εργασία συναισθηματικής επιρροής. Η εργασία συναισθηματικής επιρροής είναι εργασία ανθρώπινης επαφής και αλληλόδρασης, που παράγει συναισθηματικές επήρετες, όπως αισθήματα χαλάρωσης, ευεξίας, ικανοποίησης, συγκίνησης ή πάθους.

V. Η γενική διάνοια είναι μια συλλογική, κοινωνική ευφυΐα δημιουργούμενη από συσσωρευμένες γνώσεις, τεχνικές και τεχνογνωσίες. Στο μεταφορντιστικό λεξικό όταν λέμε «γενική διάνοια», εννοούμε τις παραγωγικές συνθήκες της μετανεωτερικότητας, όπου οι διανοητικές και συναισθηματικές παραγωγικές δυνάμεις έχουν γίνει ηγεμονικές και πρωταρχική πηγή αξιοποίησης του κόσμου. Η γενική διάνοια είναι μια μηχανιστική παραγωγική δύναμη, η οποία συγκροτείται από το πλήθος των σωματικών ενικοτήτων που κάνουν τη γενική διάνοια τον τόπο του κοινού συμβάντος. Με την παραγωγή της γενικής διάνοιας, μπαίνουμε στην εποχή του ανθρώπου-μηχανής, σ' εκείνο το γλωσσικό σώμα που έγινε βιοπολιτική μηχανή. Στην παράδοση του κριτικού μαρξισμού, General Intellect είναι ο ορισμός της μεταμόρφωσης του σταθερού κοινωνικού κεφαλαίου όταν, ως μάζα και ποιότητα, δεν χρειάζεται πια να ενεργοποιείται παρά μόνο από την άυλη, διανοητική εργασία, δηλαδή από τη δύναμη-εργασία-εφεύρεση. Το παράδοξο της General Intellect συνίσταται στο γεγονός ότι όταν το σταθερό κεφάλαιο κατέλαβε ολόκληρη την κοινωνία, τότε μοναδική παραγωγική δύναμη έγινε η διάνοια, άρα ο εγκέφαλος, άρα το ενικό σώμα. Αν η διάνοια εμφανίζεται σαν εγκέφαλος, δηλαδή σαν γλωσσικό σώμα, τότε η παραγωγή της γενικής διάνοιας είναι παραγωγή εγκεφάλων, δηλαδή γλωσσικών σωμάτων... στη μηχανή της γενικής διάνοιας εντοπίζονται η παραγωγή και η αναπαραγωγή του κόσμου της ζωής. Όπως ακριβώς το σώμα είναι δημιουργός της παραγωγής, έτσι είναι και το υποκείμενο της αναπαραγωγής.

VI. Μαζική διανοητικότητα είναι εκείνη η πλευρά της γενικής διάνοιας που εκδηλώνεται σήμερα ως γλώσσα αλληλεπίδρασης της ζωντανής εργασίας και δεν συμπίπτει με το σταθερό κεφάλαιο. Είναι η «σύνθετη εργασία», η συνεργατική ποιότητα που κινητοποιεί στην εκτέλεση των καθηκόντων της, γενικά ανθρώπινες γλωσσικές-γνωστικές δεξιότητες

VII. Antonio Negri, Καιρός για Επανάσταση, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, Φεβρουάριος 2018.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΟΝΙ ΝΕΓΚΡΙ:

Σημειώσεις για μια βιογραφία του έργου του.

του Sandro Mezzadra*

I. Μπροστά στο έργο του Τόνι Νέγκρι, που αποτελείται από δεκάδες βιβλία και εκατοντάδες άρθρα γραμμένα σε διάστημα εβδομήντα ετών, η αναζήτηση κάποιων ερμηνευτικών κριτηρίων είναι τόσο αναγκαία όσο και επίπονη. Σε μια εξαιρετική συνέντευξη που παραχώρησε στους Vittorio Morfino και Elia Zaru το 2018, ο Νέγκρι αποδέχθηκε ουσιαστικά τη διαίρεση της σκέψης του σε τρεις κύριες φάσεις, οι οποίες σημαδεύονται αντίστοιχα από την κυρίαρχη παρουσία του Marx, εκείνη του Spinoza, και την δημιουργική εμπλοκή με τους Deleuze, Guattari και Foucault. Είναι ωστόσο σαφές ότι ο Marx του Νέγκρι κατά τη δεκαετία του 1960 είναι πολύ διαφορετικός από εκείνον της δεκαετίας του 1970, ενώ και το έργο του πάνω στον Spinoza διαπλέκεται χρονικά με τον διάλογό του με τη σύγχρονη γαλλική φιλοσοφία. Πέρασαν περισσότερα από σαράντα χρόνια από τη δημοσίευση του πρώτου σημαντικού βιβλίου του Νέγκρι για τον Σπινόζα (γραμμένο στη φυλακή και δημοσιευμένο το 1981) έως τον θάνατό του, περίοδος που σημαδεύτηκε ιδιαίτερα από τη συνάντησή του με τον Michael Hardt και τη συγγραφή της *Αυτοκρατορίας*, η οποία αποτέλεσε και μια σημαντική καμπή από φιλοσοφική άποψη. Επιπλέον, εξαρχής, το διανοητικό έργο του Νέγκρι υπήρξε, με έναν μη αναγώγιμο τρόπο, έκφραση μιας ριζοσπαστικής στράτευσης και ενός πολιτικού πάθους – ο ίδιος επέλεξε να τιτλοφορήσει την αυτοβιογραφία του *Ιστορία ενός Κομμουνιστή*. Άλλα σημεία καμπής που σημάδεψαν τη ζωή του: τα Quaderni rossi (Κόκκινα Τετράδια), η Potere Operaio (Εργατική Εξουσία), η Autonomia Operaia (Εργατική Αυτονομία), οι μεγάλες γαλλικές απεργίες του 1995, το παγκόσμιο κίνημα από το Σιάτλ έως τη Γένοβα, η εμπλοκή του στους αγώνες της Λατινικής Αμερικής και οι συζητήσεις των τελευταίων είκοσι ετών, για να αναφέρουμε μόνο μερικά. Υπό αυτή την έννοια, σύμφωνα με τα δικά του λόγια, “η παρουσία του Marx συνέχει όλες τις φάσεις” της σκέψης του.

* Ο Sandro Mezzadra είναι κεντρική φιγούρα της μετα-εργατιστικής σκέψης. Υπήρξε στενός συνεργάτης του Antonio Negri, με τον οποίο μοιράστηκε την προσπάθεια για την επικατοποίηση της μαρξιστικής ανάλυσης στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Αποτελεί ψυχή του ιταλικού κινηματικού ιστότοπου Euronomade.info ενός διαδίκτυακού κόμβου που συνεχίζει την παράδοση της μαχητικής «έρευνας» του Negri, συνδέοντας τη θεωρία με τα κοινωνικά κινήματα στην Ευρώπη και τη Λατινική Αμερική. Επίσης είναι από τους ιδρυτές του προσφάτως εκδοθέντος περιοδικού Teiko. Στο εμβληματικό του έργο *Border as Method* (με τον Brett Neilson), υποστηρίζει ότι το σύνορο δεν είναι απλά μια γραμμή αποκλεισμού, αλλά ένας μηχανισμός παραγωγής υποκειμενικότητων. Τα σύνορα φιλτράρουν και ιεραρχούν την εργασία, δημιουργώντας αυτό που ονομάζει «πολλαπλασιασμό της εργασίας». Σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις που βλέπουν τους μετανάστες ως θύματα, ο Mezzadra αναδεικνύει την «αυτονομία της μετανάστευσης». Θεωρεί τις μεταναστευτικές ροές ως μια μορφή ταξικού αγώνα που αμφισβητεί έμπρακτα την κυριαρχία του εθνικού κράτους και του κεφαλαίου. Ο Mezzadra εισάγει μια γόνιμη σύνδεση μεταξύ του ιταλικού εργατισμού και των μετα-αποικιακών σπουδών. Αναλύει πώς ο σύγχρονος καπιταλισμός ενσωματώνει μορφές εκμετάλλευσης που παραδοσιακά θεωρούνταν «αποικιακές» (όπως η απόσπαση πλούτου και η καταναγκαστική κινητικότητα) ακόμη και στον δυτικό πυρήνα. Στο τελευταίο βιβλίο του, *The Rest and the West* (2024), εξετάζει τη μετάβαση σε έναν πολυπολικό κόσμο, αναλύοντας πώς ο πόλεμος και οι εφοδιαστικές αλυσίδες (logistics) αναδιαμορφώνουν τη σχέση μεταξύ κεφαλαίου και κρατικής ισχύος. Επίσης είναι Καθηγητής Πολιτικής Θεωρίας στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια και παραμένει ενεργός στη διαμόρφωση της «νέας γλώσσας» για την απελευθέρωση του πλήθους.

Σκιαγραφώντας ένα σύντομο προφίλ της επιβλητικής διαδρομής του Νέγκρι, θα ήθελα να επιχειρήσω να συνυψάνω το επίπεδο της θεωρίας και το επίπεδο της αγωνιστικότητας που ο ίδιος μας δίδαξε να διατηρούμε ενιαία, ακόμη και σε συνθήκες που άλλαξαν ριζικά κατά τη διάρκεια της ζωής του (τόσο για ιστορικούς όσο και για βιογραφικούς λόγους). Ας ξεκινήσουμε ενθουμούμενοι ότι ο Νέγκρι δεν γεννήθηκε μαρξιστής. Στο πολιτισμικό κλίμα του Πανεπιστημίου της Πάδοβας, όπου εισήχθη στη Φιλοσοφική Σχολή το 1952, οι σπουδές του επικεντρώθηκαν μάλλον σε κλασικά θέματα της γερμανικής φιλοσοφίας, στα οποία αφιέρωσε τα τρία πρώτα του βιβλία: τον ιστορικισμό, τον νεαρό Χέγκελ, τον καντιανό νομικό φορμαλισμό και τις μετεπαναστατικές του αναδιπλώσεις. Πρόκειται για σημαντικά έργα, προορισμένα να αφήσουν διαρκές αποτύπωμα. Από τον Wilhelm Dilthey, ειδικότερα, ο Νέγκρι αντλεί μια έννοια ιστορικότητας και ιστορικής έκφρασης που θα σφράγιζε για καιρό τη σκέψη του, ενώ η έρευνά του για τις απαρχές του νομικού φορμαλισμού συγκροτεί μια στέρεη βάση για το θεμελιώδες έργο του πάνω στην κριτική του δικαίου κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970. Η φιλοσοφία του δικαίου, με την ιδιαίτερη μορφή που έλαβε στα ιταλικά πανεπιστήμια εκείνα τα χρόνια υπό τον τίτλο *Dottrina dello Stato* (Θεωρία του Κράτους), υπήρξε σε κάθε περίπτωση το κύριο πεδίο της θεωρητικής εργασίας του Νέγκρι μεταξύ της δεκαετίας του 1950 και των αρχών της επόμενης δεκαετίας. Ήταν η σοσιαλιστική πολιτική του στράτευση και, κυρίως, η συνάντησή του με την εργατική τάξη του Πόρτο Μαργκέρα που καθόρισαν μια πρώτη καμπή στις μελέτες του. «Ήμουν κομμουνιστής πριν γίνω μαρξιστής», έλεγε συχνά ο Νέγκρι. Έγινε όμως μαρξιστής λίγο αργότερα, μελετώντας ειδικότερα το πρώτο βιβλίο του Κεφαλαίου και επαληθεύοντας τις κατηγορίες και τις αναλύσεις του μέσα στο εργοστάσιο, μέσω της “μαχητικής έρευνας” και της διαρκούς συλλογικής συζήτησης με εκείνους τους εργάτες που, στο Βένετο των αρχών της δεκαετίας του ’60, ανακάλυπταν την εκμετάλλευση και επινοούσαν εκ νέου την ταξική πάλη. Το αποτέλεσμα ήταν μια ανάγνωση του Marx ριζικά διαφορετική από εκείνη της Σχολής της Φρανκφούρτης ή του Αλτουσέρ, για να αναφέρουμε τις δύο πιο επιδραστικές στην Ευρώπη του 1960.

Αυτή ήταν η εποχή που γεννήθηκε ο ιταλικός εργατισμός (operaismo), μέσα από περιοδικά όπως τα *Quaderni rossi* (1961-1966) και το *Classe operaia* (1964-1967), στα οποία ο Νέγκρι συμμετείχε με πάθος, στις θεωρητικές αντιπαραθέσεις με τους Raniero Panzieri, Mario Tronti, Romano Alquati και Guido Bianchini, μεταξύ άλλων, και συμβάλλοντας στη σκιαγράφηση του προφίλ ενός νέου εργατικού υποκειμένου. Την ίδια στιγμή, η ανάγνωση του Marx αναπροσανόλισε επίσης το έργο του στο πεδίο του δικαίου, όπως φαίνεται ειδικότερα σε ένα εκτενές δοκίμιο για την εργασία και το Σύνταγμα, το οποίο γράφτηκε το 1964 αλλά εκδόθηκε πάνω από δέκα χρόνια αργότερα. Αντλώντας θεμελιώδεις ιδέες από την ιταλική και γερμανική συνταγματική θεωρία, ο Νέγκρι ιχνηλατεί εδώ τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους το κεφάλαιο αναγκάζεται να αντιμετωπίσει την εξέγερση της εργατικής τάξης και του προλεταριάτου, μεταφέροντας στο κράτος και το Σύνταγμα –και άρα κοινωνικοποιώντας– το σύνολο των αντιφάσεων που το συγκροτούν. Αυτό έθεσε τις βάσεις για τις παρεμβάσεις της δεκαετίας του 1970 στις συζητήσεις για τη μαρξιστική θεωρία του κράτους, ενώ μια σειρά ιστορικών μελετών για τις απαρχές του νεωτερικού κράτους θα επανέρχονταν πολλά χρόνια αργότερα σε ένα βιβλίο όπως το *Εξεγέρσεις: Συντακτική Εξουσία και Νεωτερικό Κράτος*. Πρόκειται για μια από τις σημαντικότερες πτυχές του έργου του Νέγκρι, η οποία συνδυάζει μια αγωνιστική απόρριψη του σοσιαλιστικού ρεφορμισμού

αναφορικά με το κράτος, με τον εντοπισμό συγκεκριμένων γραμμών κρίσης εντός του τελευταίου (ειδικότερα στη μορφή που ο ίδιος ορίζει ως “Κράτος-σχέδιο”), οι οποίες θα αναδύονταν ξεκάθαρα μόνο στο πλαίσιο των συζητήσεων για την παγκοσμιοποίηση.

II. Αν η συνάντηση με την εργατική τάξη στο Πόρτο Μαργκέρα είχε ήδη επιφέρει μια ασυνέχεια σε αυτή την πρώτη φάση της διαδρομής του Νέγκρι, θέτοντας την αναμέτρηση με τον Μαρξ στο επίκεντρό της, η κόκκινη διετία 1968/69 –ο συνδυασμός των παγκόσμιων φοιτητικών εξεγέρσεων και των εργατικών εξεγέρσεων στα εργοστάσια της βόρειας Ιταλίας– σηματοδότησε ένα περαιτέρω σημείο καμπής, φορτισμένο με πολιτικές, θεωρητικές, ακόμη και βιογραφικές ανακατατάξεις. Κατά τη διάρκεια του μακρού ιταλικού '68, η στράτευση έγινε για τον Νέγκρι, όπως και για χιλιάδες γυναίκες και άνδρες, ένα κριτήριο για την επανεξέταση της ζωής. Υπάρχει εδώ μια συνέχεια με την «εργατιστική» εμπειρία των προηγούμενων ετών, αλλά υπάρχουν και νέα χαρακτηριστικά. Με τη γέννηση της *Potere Operaio*, η στράτευση κατέστη πολιτική με όλη τη σημασία της λέξης, εδραζόμενη στην παραδοχή ότι η πιθανότητα μιας κομμουνιστικής επανάστασης στην Ιταλία είχε πράγματι διανοιχθεί. Μέσα σε λίγα χρόνια, αναπτύχθηκε εντός αυτής της οργάνωσης μια συζήτηση, η οποία ασφαλώς δεν στερήθηκε απλουστεύσεων και βολονταριστικών επιταχύνσεων, ήταν όμως εξαιρετικά προχωρημένη σε ζητήματα όπως η σχέση μεταξύ των μαζικών αγώνων και της κομματικής δράσης, οι μετασχηματισμοί στην ταξική σύνθεση που πυροδοτήθηκαν από τους μεγάλους αγώνες του 1969, και η χρήση της βίας. Η ιστορία της *Potere Operaio* έφτασε στο τέλος της το 1973, όταν, με πρωτοβουλία του Νέγκρι και ορισμένων αυτόνομων εργοστασιακών συνελεύσεων του βορρά, απέκτησε δυναμική η ανάπτυξη της *Autonomia Operaia*.

Στο μεταίχμιο των δεκαετιών του '60 και '70, ο Νέγκρι είχε μετατρέψει το Ινστιτούτο της Θεωρίας του Κράτους στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας σε ένα είδος συλλογικού εγκεφάλου στην υπηρεσία του κινήματος. Πρόκειται για μια ιστορία που μένει ακόμη να γραφτεί, στην οποία συμμετείχαν μορφές όπως η Alisa Del Re και η Maria Rosa Dalla Costa, ο Luciano Ferrari Bravo και ο Ferruccio Gambino. Η πρακτική της μαχητικής έρευνας διαπερνούσε ερευνητικά προγράμματα υψηλού ακαδημαϊκού κύρους και ταυτόχρονα αδιαπραγμάτευτα στρατευμένα, ενώ δύο σειρές των εκδόσεων Feltrinelli –τα «Μαρξιστικά Υλικά» (*Materiali marxisti*) και τα «Μαρξιστικά Φυλλάδια» (*Opuscoli marxisti*)– εξασφάλιζαν τη δημοσίευση των κειμένων που παράγονταν εντός του Ινστιτούτου της Πάδοβας (συμπεριλαμβανομένων εκείνων του Νέγκρι), καθώς και την τεκμηρίωση της διεθνούς θεωρητικής αντιπαράθεσης. Στο Ινστιτούτο, ο Νέγκρι παρέδωσε μια σειρά μαθημάτων (“33 μαθήματα”) για τον Λένιν το 1972/73. Το βιβλίο που συγκεντρώνει αυτές τις διαλέξεις προσφέρει μια ιδιαίτερα αποτελεσματική οπτική γωνία για την πολιτική του στράτευση εκείνα τα χρόνια, κυρίως επειδή –έχοντας συλληφθεί εντός της εμπειρίας της *Potere Operaio*– εκδόθηκε το 1977, τέσσερα χρόνια μετά τη διάλυση της οργάνωσης και ενώ η εμπειρία της οργανωμένης Εργατικής Αυτονομίας βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη. Το έργο *Εργοστάσιο Στρατηγικής: 33 Μαθήματα για τον Λένιν*, επιπλέον, εξάγει την ώθηση του Λένιν για θεωρητική και πολιτική καινοτομία ενάντια σε κάθε δογματική ανάγνωση του λενινισμού, και προσφέρει μια σειρά πρωτότυπων στοχασμών για τη σχέση μεταξύ αυτόνομης δυναμικής των αγώνων και της πολιτικής τους συγκρότησης, η οποία βρισκόταν στο επίκεντρο των συζητήσεων του ιταλικού κινήματος εκείνη την εποχή.

Για τον Νέγκρι, ο οποίος εγκαταστάθηκε στο Μιλάνο και συντόνιζε τη συντακτική ομάδα του περιοδικού *Rosso*, τα χρόνια της Αυτονομίας υπήρξαν τόσο φρενήρη από πολιτική άποψη όσο και γόνιμα από θεωρητική. Η υπόθεση του «κοινωνικού εργάτη» προαναγγέλλει το τέλος της κεντρικότητας του εργοστασίου και επιχειρεί να το ερμηνεύσει με επιθετικό τρόπο, ως μια νέα ευκαιρία, ποντάροντας στην κοινωνική διάχυση –στις γειτονίες, στον τομέα των υπηρεσιών, στις μορφές ζωής– των αγώνων και των εργατικών συμπεριφορών που είχαν βυθίσει τον «φορντισμό» σε κρίση. Εδώ ο Μαρξ επιστρατεύεται για μια ανταγωνιστική ανάγνωση της κοινωνικοποίησης της σχέσης του κεφαλαίου, ακολουθώντας μια ερμηνευτική γραμμή που αναπτύχθηκε στα σεμινάρια του Παρισιού το 1978 και στη συνέχεια στο έργο *Marx beyond Marx* (Ο Μαρξ πέρα από τον Μαρξ). Αν, όπως προαναφέρθηκε, η διάσταση της εργατικής υποκειμενικότητας βρισκόταν ήδη στο επίκεντρο της έρευνας του Νέγκρι από τη δεκαετία του 1960, τώρα –έξω από το εργοστάσιο– το ζητούμενο είναι η σύλληψη μιας πολλαπλότητας διαδικασιών υποκειμενοποίησης που μετατοπίζουν τη μαρξιστική ανάλυση και την κομμουνιστική πολιτική. Η καταγραφή αυτής της μετατόπισης και η ταυτόχρονη, επίμονη προσπάθεια για τη θεωρητική και πολιτική επαναθεμελίωση και των δύο: αυτό ήταν, εντέλει, το πρόγραμμα εργασίας που θα ακολουθούσε ο Νέγκρι τις επόμενες δεκαετίες. Η έρευνά του κατά τη δεκαετία του 1970, επιπλέον, παρουσιάζει και άλλες πτυχές που θα άφηναν ανεξίτηλο σημάδι στη σκέψη του. Για να αναφέρουμε μόνο μία, η επανενεργοποίηση της εργατιστικής θεματικής της «άρνησης της εργασίας» –του σαμποτάζ, των απεργιών, της άμεσης δράσης– προσλαμβάνει έναν καταφατικό τόνο ακόμη και στα πιο μαχητικά του κείμενα, προαναγγέλλοντας το μεταγενέστερο έργο του για την έννοια της «συντακτικής εξουσίας». Η άρνηση της εργασίας, διαβάζουμε για παράδειγμα στο *Κυριαρχία και Σαμποτάζ*, είναι το «περιεχόμενο της διαδικασίας της αυτοαξιοποίησης», στόχος της οποίας είναι «η πλήρης απελευθέρωση της ζωντανής εργασίας, στην παραγωγή και την αναπαραγωγή, η πλήρης αξιοποίηση του πλούτου στην υπηρεσία της συλλογικής ελευθερίας».

Η περίοδος αυτή σηματοδεύτηκε από την άνοδο του Ρόναλντ Ρήγκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες (1980). Παρά τις σκληρές συνθήκες εγκλεισμού εκείνων των ετών, ο Νέγκρι δεν σταμάτησε ποτέ να εργάζεται. Το πρώτο του βιβλίο για τον Σπινόζα, η *Άγρια Ανωμαλία* (*L'anomalia selvaggia*), γράφτηκε σε φυλακές υψίστης ασφαλείας και αποτελεί ταυτόχρονα ένα φιλοσοφικό ημερολόγιο των αγώνων των προηγούμενων ετών, αλλά και μια απόπειρα να τεθούν νέα θεμέλια για τους αγώνες που θα ακολουθούσαν. Αναμφίβολα, ο Σπινόζα θα αποτελούσε εφεξής θεμελιώδες σημείο αναφοράς για τον Νέγκρι – αρκεί να αναλογιστεί κανείς την κατηγορία του «πλήθους» (*multitude*), πάνω στην οποία άρχισε να δουλεύει στο βιβλίο του το 1981 – όμως ο ίδιος κατανοούσε τη σκέψη του Σπινόζα μέσα σε έναν άξονα που οδηγούσε από τον Μακιαβέλι στον Μαρξ, συγκροτώντας μια ριζοσπαστική υλιστική εναλλακτική εντός της νεωτερικότητας. Η Άγρια Ανωμαλία σηματοδοτεί μια ασυνέχεια στην πορεία του, όμως η απομάκρυνσή του από τη διαλεκτική και η εμμονή του στην οντολογικά συντακτική διάσταση της πολιτικής είχαν ήδη προετοιμαστεί μέσα από την ενασχόλησή του με τα *Grundrisse* του Μαρξ και τον στοχασμό του πάνω στις έννοιες της αυτονομίας, της αυτοαξιοποίησης (*self-valorisation*), καθώς και στο πεδίο της χρονικότητας.

Φτάνοντας στο Παρίσι το 1983 για να διαφύγει μια νέα σύλληψη, ο Negri εγκαι-

νίασε –στην εξορία– μια ακόμη ιδιαίτερα γόνιμη περίοδο της ζωής του. Η ενασχόλησή του με τη σκέψη των Michel Foucault, Gilles Deleuze και Félix Guattari, και ειδικότερα η φιλία του με τον τελευταίο, πυροδότησαν μια βαθιά ανανέωση του στοχασμού του. Από φιλοσοφική σκοπιά, τα πρώτα του χρόνια στο Παρίσι χαρακτήρισε η εργασία πάνω στην καταφατική οντολογία (affirmative ontology), μεταξύ άλλων μέσα από το έργο του για τον Giacomo Leopardi και το Βιβλίο του Ιώβ. Παράλληλα, ο τόμος του 1987, *Fabbriche del Soggetto* (Εργοστάσια του Υποκειμένου), επανεξέταζε τον στοχασμό του πάνω στη μαρξική κατηγορία της πραγματικής υπαγωγής (real subsumption), διερευνώντας τις προεκτάσεις της απέναντι στον αναδυόμενο νέο καπιταλιστικό σχηματισμό. Αυτά ήταν όμως και τα χρόνια που ο Νέγκρι προετοιμάζε ένα από τα σημαντικότερα βιβλία του, το *Εξεγέρσεις: Συντακτική Εξουσία και το Μοντέρνο Κράτος*, μια συναρπαστική ανασύνθεση της επαναστατικής σκέψης και πρακτικής που διατρέχουν και ρηγματώνουν τη δυτική νεωτερικότητα. Εδώ επανέρχονται –φιλτραρισμένες μέσα από τη νέα ευαισθησία που ανέπτυξε στη μελέτη του για τον Σπινόζα– οι θεματικές που τον είχαν απασχολήσει στην έρευνά του για τις απαρχές του σύγχρονου κράτους. Μια πανίσχυρη ένταση διαπερνά έννοιες όπως η δημοκρατία, η κυριαρχία και το σύνταγμα, ενώ η συντακτική εξουσία επιβεβαιώνεται ως μια πρακτική που διατρέχει τα μεγάλα κείμενα και τις επαναστατικές εξεγέρσεις, διατηρώντας το ενδεχόμενο της επανάστασης διαρκώς ανοιχτό.

Αυτά τα χρόνια στο Παρίσι, ωστόσο, σηματοδεύτηκαν επίσης από την από κοινού εργασία με ερευνητές όπως η Antonella Corsani και ο Maurizio Lazzarato, με τους οποίους ο Νέγκρι επανακίνησε (και επικαιροποίησε καταλλήλως) την εργατίστικη μέθοδο της αγωνιστικής συν-έρευνας. Αυτό οδήγησε σε ένα πολύ σημαντικό ερευνητικό έργο πάνω στους μετασχηματισμούς της εργασίας και των δημόσιων χώρων στη μητροπολιτική περιοχή του Παρισιού, όπου δοκιμάστηκαν έννοιες όπως η «δεξαμενή της άυλης εργασίας». Αυτό υπήρξε το πρώτο τμήμα μιας ανάλυσης των μετασχηματισμών του κεφαλαίου και της εργασίας μετά την παρέλευση του φορντισμού, την οποία ο Νέγκρι θα συνέχιζε μέχρι τα τελευταία του χρόνια, με αδιάλειπτη προσήλωση στη μητροπολιτική διάσταση.

Γύρω από αυτές τις θεματικές διαμορφώθηκε μια νέα περίοδος της στράτευσης του. Η ίδρυση του περιοδικού *Futur Antérieur* το 1990, μαζί με τον Jean-Marie Vincent και τον Denis Berger, συγκρότησε μια πλατφόρμα διαλόγου ανάμεσα στον ιταλικό μαρξισμό της εργατίστικης παράδοσης και σε ορισμένα από τα πιο ενδιαφέροντα ρεύματα του γαλλικού μαρξισμού, καθιστώντας δυνατή μια πολιτική παρέμβαση ανοιχτή στα μεγάλα διακυβεύματα της διεθνούς συζήτησης (το *Futur Antérieur* δημοσίευσε κείμενα της Donna Haraway και του Lula, μελλοντικού Προέδρου της Βραζιλίας). Οι μεγάλες γαλλικές απεργίες του 1995 αποτέλεσαν καθοριστικό σημείο καμπής για τον Νέγκρι, ο οποίος τις εξέλαβε ως πεδίο δοκιμής ορισμένων εκ των εργασιακών του υποθέσεων και ως προοικονομία μιας νέας μορφής μητροπολιτικής απεργίας. Στο μεταξύ, είχε επανασυνδεθεί με τμήματα του ιταλικού κινήματος της Αυτονομίας (το κίνημα του Βένετο) και, μέσα από μια σειρά σεμιναρίων στο Παρίσι, είχαν τεθεί τα θεμέλια για μια νέα δυνατότητα πολιτικής παρέμβασης και στην Ιταλία. Όταν, το 1997, ο Νέγκρι αποφάσισε να επιστρέψει στην Ιταλία, γνώριζε ότι τον περίμενε η φυλακή· βασιζόταν, ωστόσο, στα νέα πολιτικά κινήματα που είχαν αναδυθεί τα προηγούμενα έτη, όχι απλώς για το κλείσιμο των δικαστικών λογαριασμών της δεκαετίας του '70, αλλά πρωτίστως για την

πυροδότηση ενός νέου κύκλου αγώνων. Ένα περιοδικό όπως το *Posse*, στη θεμελίωση και έκδοση του οποίου συνέβαλε ο Νέγκρι με την επιστροφή του στην Ιταλία, στόχευε στην επαλήθευση αυτής της υπόθεσης – μιας υπόθεσης που θα έβρισκε την επαλήθευσή της στις κινητοποιήσεις ενάντια στη σύνοδο των G8 στη Γένοβα, τον Ιούλιο του 2001.

IV. Αν αναλογιστούμε τους μελαγχολικούς τόνους με τους οποίους μεγάλο μέρος της Αριστεράς προσέγγιζε την «παγκοσμιοποίηση» και τον «νεοφιλελευθερισμό» τη δεκαετία του 1990, μπορούμε να κατανοήσουμε τη ρήξη που επέφερε η έκδοση της Αυτοκρατορίας. Μια νέα και τολμηρή «μεγάλη αφήγηση» ανατρέπει το νόημα των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης, υποδεικνύοντας τη συνδυασμένη ώθηση των εργατικών αγώνων και των αγώνων ενάντια στην αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό ως την ουσιαστική κινητήρια δύναμη που ώθησε το κεφάλαιο στην παγκόσμια ολοκλήρωσή του κατά τον 20ό αιώνα. Η *Αυτοκρατορία*, συνταχθέν από κοινού με τον Μάικλ Χαρντ –τον οποίο ο Νέγκρι συνάντησε στο Παρίσι ενώ ο πρώτος μετέφραζε την *Άγρια Ανωμαλία* (*Anomalia selvaggia*)– δεν αρνείται τη σφοδρότητα και τη βία της κυριαρχίας του κεφαλαίου. Ωστόσο, αναζητά μια υποκειμενική σκοπιά ικανή να θεμελιώσει την κριτική και την ανατροπή της – ένα στοιχείο που διατρέχει ολόκληρη τη θεωρητική διαδρομή του Νέγκρι. Σε αυτό το πλαίσιο, η φιγούρα του Πλήθους τίθεται πλέον στο επίκεντρο της έρευνάς του, επιχειρώντας μια ριζική επανεξέταση της σχέσης του με την τάξη. Αν και η Αυτοκρατορία γράφτηκε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, σε μια συγκυρία διαφορετική από τη σημερινή παγκόσμια αναταραχή και ίσως φαντάζει παρωχημένη σε ορισμένα σημεία (για παράδειγμα στη σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και τον πόλεμο ή ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και τον ιμπεριαλισμό), η περιγραφή των διαδικασιών της καπιταλιστικής ενοποίησης σε πλανητικό επίπεδο παραμένει ισχυρή και υποβλητική. Η τάση για τη διάνοιξη νέων χώρων πολιτικής δράσης εξηγεί την ευρεία απήχηση του βιβλίου στο παγκόσμιο κίνημα που διαμορφώθηκε ανάμεσα στο Σιάτλ, το Πόρτο Αλέγκρε και τη Γένοβα. Συγκεκριμένα, η θέση ότι οι εσωτερικές πολιτικές και νομικές σχέσεις πρέπει να αναλύονται σε αναλογία με την υπερεθνική διάσταση, εισάγει μια ριζική καινοτομία στην κατανόηση του διεθνισμού, υπερβαίνοντας τη λογική των συμμαχιών ή της αλληλεγγύης μεταξύ κινήματων σε εθνική βάση.

Αυτό το τελευταίο σημείο προσφέρει το κλειδί για την κατανόηση μιας σημαντικής πτυχής της βιογραφίας του Νέγκρι κατά την τελευταία εικοσαετία. Το 2003, σε ηλικία εβδομήντα ετών, του επεστράφη τελικά το διαβατήριό. Εκμεταλλευόμενος τη διεθνή απήχηση και τη φήμη που του χάρισε το βιβλίο του “Αυτοκρατορία”, ξεκίνησε μια σειρά ταξιδιών στην Ευρώπη και εν συνεχεία στον Καναδά, την Κίνα και πολλούς άλλους προορισμούς· μόνο οι Ηνωμένες Πολιτείες του αρνήθηκαν την είσοδο. Κυρίως, όμως, ταξίδεψε στη Λατινική Αμερική –αρχικά στη Βραζιλία και έπειτα στην Αργεντινή, τη Βολιβία, τον Ισημερινό, την Κολομβία και τη Βενεζουέλα. Ήταν τα χρόνια της διακυβέρνησης των νέων «προοδευτικών» λατινοαμερικανικών κυβερνήσεων και ο Νέγκρι συμμετείχε στις συζητήσεις που διεξάγονταν τόσο στο εσωτερικό των κυβερνήσεων όσο και στα πλαίσια των κοινωνικών κινήματων που είχαν προλειάνει το έδαφος για εκείνες τις πολιτικές εμπειρίες. Μέσα από τα ταξίδια του, τις πολυάριθμες συναντήσεις και τις αναγνώσεις του, μελέτησε αυτές τις εμπειρίες προκειμένου να εξαγάγει διδάγματα που θα μπορούσαν να «μεταφραστούν» και σε διαφορετικά συμφραζόμενα, όπως η Ιταλία και η Ευρώπη. Από μεθοδολογική άποψη, σημειώνεται εδώ μια βαθιά καινοτομία σε σχέση

με τον τρόπο που ο ίδιος ο εργατισμός είχε συλλάβει τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων περιοχών του κόσμου. Ένα άλλο σημαντικό βιβλίο που έγραψε με τον Χαρντ, το *Commonwealth*, καταγράφει τις θεωρητικές μετατοπίσεις και τον εμπλουτισμό της σκέψης του, που προέκυψαν ως αποτέλεσμα αυτής της νέας πολιτικής στάσης. Η αναζήτηση νέων πολιτικών χώρων για τη διεξαγωγή του αγώνα για την απελευθέρωση σε έναν πλέον παγκοσμιοποιημένο κόσμο τον οδήγησε να παρακολουθεί στενά τις διεργασίες ολοκλήρωσης που βρίσκονταν σε εξέλιξη στη Λατινική Αμερική, σε μια προσπάθεια να οικοδομήσει μια σειρά «αντηγήσεων» με τον δικό του ριζοσπαστικό ευρωπαϊσμό – ο οποίος βρέθηκε στο επίκεντρο έντονων αντιπαραθέσεων στη Γαλλία, λόγω της θέσης του υπέρ του Ευρωπαϊκού Συντάγματος στο δημοψήφισμα του 2005.

Παρά ταύτα, η συνάντηση με τον Χαρντ σφράγισε ανεξίτηλα τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια της ζωής του Νέγκρι. Τα πολυάριθμα έργα που συνέγραψαν από κοινού –για τον πόλεμο και τη δημοκρατία, για το πλήθος και την «συνέλευση» (assembly)– επέφεραν μια εν μέρει μεταμόρφωση στο ίδιο του το συγγραφικό ύφος. Κυρίως, όμως, του προσέφεραν μια θεματική ατζέντα πάνω στην οποία συνέχισε την έρευνά του, τόσο ατομικά όσο και, πρωτίστως, εντός των δικτύων (όπως το *Uninomade* και το *Euronomade*) που βοήθησε να συγκροτηθούν στην Ιταλία και τη Γαλλία –όπου τελικά επέστρεψε για να εγκατασταθεί, στο Παρίσι– με σκοπό την επανεκκίνηση της εργατικής μεθόδου της έρευνας. Με το πέρασμα των χρόνων, αντί να επαναπαυθεί στα επιτεύγματα μιας μακράς και έντονης ζωής, ο Νέγκρι γινόταν όλο και πιο ανήσυχος, ανικανοποίητος και απαιτητικός απέναντι στον εαυτό του και τους συντρόφους του. Σε θεωρητικό επίπεδο, η εργασία του πάνω στις θεματικές του Κοινού, του γνωσιακού καπιταλισμού και της πληθυντικής σύνθεσης της σύγχρονης ζωντανής εργασίας, τον έφερνε διαρκώς αντιμέτωπο με την ανάγκη για πρακτική επαλήθευση (ενώ παράλληλα τον οδηγούσε σε μια πρωτότυπη επεξεργασία της μαρξικής κατηγορίας του «πάγιου κεφαλαίου»). Σε πολιτικό επίπεδο, η παθιασμένη συμμετοχή του στο ισπανικό κίνημα της 15ης Μαΐου 2011 (*Indignados*), καθώς και στις εξεγέρσεις στο Μαγκρέμπ και το Μασρέκ και στον επακόλουθο κύκλο των αγώνων του “Occupy”, τον ώθησε να διατυπώσει, μαζί με τον Χαρντ, μια σειρά υποθέσεων για το ζήτημα της ηγεσίας, επαναφέροντάς το εντός της δυναμικής των κοινωνικών κινήσεων και των αγώνων. Αντιμέτωπος με το αδιέξοδο και τις ήττες αυτών των κινήσεων, άρχισε ωστόσο να αναρωτιέται –στη βάση των ίδιων εκείνων υποθέσεων– πώς θα μπορούσαν να διαπλεχθούν αυτές οι δυναμικές και οι αγώνες με μια «κάθετη» διάσταση η οποία, αντί να καταπνίγει τη δημιουργικότητά τους, θα ενίσχυε και θα πολλαπλασίαζε την ισχύ τους. Πράγματι, η αποτελεσματικότητα της μετασχηματιστικής πολιτικής δράσης αποτελεί ένα ερώτημα που ο Νέγκρι αναδιατύπωνε διαρκώς, ιδιαίτερα μπροστά στις κορυφαίες στιγμές των αγώνων στη Γαλλία τα τελευταία χρόνια – από την ανάδυση των Κίτρινων Γλέκων το 2018 έως το κίνημα ενάντια στη συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση το 2023. Υπό αυτή την έννοια, ίσως δεν είναι τυχαίο ότι ένα από τα τελευταία του γραπτά ήταν αφιερωμένο στον Λένιν.

V. Ολοκληρώνοντας τον τρίτο τόμο της αυτοβιογραφίας του, που εκδόθηκε το 2020, ο Νέγκρι δεν διστάζει να δηλώσει ότι ο κόσμος αλλάζει προς το χειρότερο. «Βρισκόμαστε αντιμέτωποι με έναν αναζωπυρούμενο φασισμό», γράφει, προσθέτοντας ότι «πρέπει να προετοιμαστούμε για τις ακραίες συνέπειες στις οποίες μπορεί να οδηγήσει ο φασισμός: τον πόλεμο». Μπροστά σε αυτόν τον κίνδυνο, που είναι σήμερα πιο επίκαιρος από ποτέ, επαναβεβαι-

ώνει τη ριζοσπαστική φύση αυτού που συχνά αποκαλούσε κομμουνιστική του επιθυμία: «Πρέπει να εξεγερθούμε. Πρέπει να αντισταθούμε. Η ζωή μου φτάνει στο τέλος της, και το να αγωνίζεσαι μετά τα ογδόντα γίνεται δύσκολο. Όμως, ό,τι απομένει από την ψυχή μου με οδηγεί σε αυτή την απόφαση». Ο Τόνι έφυγε, αλλά αυτό που μένει σε εμάς είναι η μαρτυρία μιας ζωής και ενός έργου που μας καλούν σε σκέψη και δράση – να επιμείνουμε σε εκείνη την «τέχνη της ανατροπής και της απελευθέρωσης» που ανανεώνεται διαρκώς μέσα από τις γενιές, προτάσσοντας το δίκαιο της ζωής ενάντια σε εκείνο του θανάτου.

ΟΙ ΔΥΟ ΣΦΑΙΡΕΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ, ΤΑΞΗ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ

Η συνέντευξη αυτή πραγματοποιήθηκε στο σπίτι του Τόνι Νέγκρι στο Παρίσι, στις 3 Μαΐου 2019. Πριν από τη συνάντηση είχαν αποσταλεί ορισμένα δομημένα ερωτήματα.

Niccolò Cuppini: Θα ήθελα να ξεκινήσω με έναν αναστοχασμό πάνω στη μητρόπολη και τους αστικούς μετασχηματισμούς, εκκινώντας από τις μαρξικές αναγνώσεις της πόλης (σκεπτόμενος ειδικότερα όσα προέκυψαν, για παράδειγμα, με τον Henri Lefebvre ή τον David Harvey). Το ζήτημα της πόλης είναι εξαιρετικά παρόν στην κριτική και πολιτική σκέψη, ωστόσο θεωρώ προβληματική την υπερβολικά «εύκολη» ρητορική γύρω από αυτήν. Συχνά απλουστεύεται ή εκλαμβάνεται ως δεδομένη οντολογική κατηγορία, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι. Υπό το πρίσμα της μαρξικής προβληματικής, εκείνος χρησιμοποιούσε το σχήμα πόλη-ύπαιθρος ως μια διχοτομία για να περιγράψει τις μορφές παραγωγής που προηγήθηκαν του καπιταλισμού, και στη συνέχεια, πράγματι, η πόλη τείνει να εξαφανιστεί από τον λόγο του, καθώς υπερσχύουν άλλες κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας που είναι πιο χρήσιμες για την ερμηνεία του ιστορικού περάσματος. Σε οριακές περιπτώσεις, αναφέρεται ενίοτε στη βιομηχανική πόλη, αλλά σίγουρα ήταν περισσότερο ο Ένγκελς εκείνος που ανατοχάζοταν πάνω σε αυτό. Πώς το βλέπεις εσύ;

Toni Negri: Ο Ένγκελς μιλάει γι' αυτό πρώτα απ' όλα, το 1843-44, στο κείμενο για τις τάξεις στην Αγγλία, που είναι εξάλλου και το μοναδικό γραπτό για την πόλη. Να σου πω την αλήθεια, δεν είναι ότι το έχω σκεφτεί ποτέ ιδιαίτερα -ίσως αυτό να οφείλεται και στον δικό μου τρόπο εργασίας πάνω σε αυτά τα ζητήματα- δεν αντιμετώπισα ποτέ τον Μαρξ ως θεωρητικό του αστικού φαινομένου· αυτό που κάνω είναι να στοχάζομαι πάνω στην πόλη και να εξετάζω αν ορισμένες μαρξικές κατηγορίες μπορούν να μου χρησιμεύσουν για να περιγράψω ή να ασκήσω κριτική σε όσα βλέπω, σε όσα μου συμβαίνουν. Η συζήτηση στην οποία αναφέρεσαι αφορούσε ουσιαστικά το τέλος της φορντικής πόλης, και στη συνέχεια κάτι άλλο που προέκυψε, το οποίο όμως ήταν δύσκολο να συγκροτηθεί, να γίνει κατανοητό. Ο Μαρξ είναι πολύ πιο χρήσιμος όταν σου μιλάει για την παραγωγή και την αναπαραγωγή παρά για την πόλη, καθώς, προφανώς, το υπό εξέταση αντικείμενο (της πόλης) δεν θα μπορούσε να ταυτίζεται με εκείνο της δικής μας εμπειρίας. Σε ό,τι αφορά την πόλη, ο Μαρξ μού χρησίμευσε για να επιχειρήσω να περιγράψω -εντός της έννοιας της υπαγωγής- τη σχέση παραγωγής-αναπαραγωγής-κυκλοφορίας. Εντός αυτού του επιπέδου μού χρησίμευσε για να κατανοήσω πώς λειτουργεί η πόλη και να ενσωματώσω τη νέα αφήγηση για το τι είναι η εργατική τάξη, τι είναι η εργασία, η λιγότερο ή περισσότερο οργανωμένη εργατική δύναμη, πάνω στις χωρικές διαστάσεις του σήμερα.

Κάποτε ήταν το εργοστάσιο, σήμερα έχει γίνει κάτι διαφορετικό. Το γεγονός ότι αυτό το «διαφορετικό» εντοπίζεται στη μητρόπολη αποτελεί ήδη ένα τεράστιο πρόβλημα, διότι προφανώς προϋποθέτει τη μετάβαση σε έναν ορισμό της εκμετάλλευσης που αγγίζει έναν χώρο αρκετά απροσδιόριστο. Από τη μία πλευρά, υπάρχει μια θεμελιώδης θέση: ότι στο εσωτερικό αυτής της υπα-

γωγής συντελείται μια αναδιάρθρωση του κεφαλαίου, του πάγιου κεφαλαίου. Πρόκειται για ένα κεφάλαιο που σήμερα ερμηνεύεται θεμελιωδώς εντός μιας χρηματοπιστωτικής διάστασης, η οποία εκτείνεται ως μηχανή και απορροφά την αξία που εκλύεται. Γιατί εκλύεται αυτή η αξία; Διότι οι άνθρωποι δεν εργάζονται απλώς, αλλά η σχέση κεφαλαίου-εργασίας είναι μια σχέση που έχει αρθρωθεί με διαφορετικό τρόπο· δηλαδή, δεν είναι πλέον απλώς το κεφάλαιο που οργανώνει την εργατική δύναμη, αλλά είναι η εργατική δύναμη που αυτοργανώνεται, που υποκειμενικοποιείται. Και, κατά συνέπεια, παράγει: αυτή είναι μια υπόθεση. Η άλλη υπόθεση είναι, προφανώς, εκείνη που υποστηρίζει ότι δεν υφίσταται μια τέτοιου είδους αναδιάρθρωση του χώρου. Και τότε, υπάρχουν δύο δρόμοι προς διερεύνηση. Η πρώτη είναι εκείνη της επαναφοράς της έννοιας της τυπικής υπαγωγής, ενώ η δεύτερη είναι εκείνη της απομόνωσης των γνωσιακών θυλάκων. Αυτή είναι πάνω-κάτω η κατάσταση στην οποία θεωρώ ότι βρίσκεται σήμερα η συζήτηση -τουλάχιστον μεταξύ μας, ανάμεσα σε εκείνους που στοχάζονται πάνω στη βάση μιας αναδιάρθρωσης της έννοιας του κεφαλαίου.

Επομένως, εν συντομία: γενική υπαγωγή, χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο, σχετική αυτονομία της παραγωγικής τάξης -μια σχετική αυτονομία που οργανώνεται στο εσωτερικό της και, κατά συνέπεια, εγκαινιάζει μια άλλη συζήτηση όσον αφορά την τάξη, άρα και τη μηχανή. Διότι προφανώς εκεί εντοπίζεται αυτό που επισημαίνεις στις ερωτήσεις που μου έστειλες: αυτή η βιομηχανοποίηση του ανθρώπινου, η οποία στη συνέχεια εφάπτεται προφανώς με τη θεματολογία του επιταχυντισμού -κάτι που είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον και ισχύει θεμελιωδώς στην πρώτη περίπτωση, όταν υιοθετώ αυτή τη μεγάλη κατηγορία. Έπειτα υπάρχει η δεύτερη κατηγορία, εκείνη που αναζητά τις επιμέρους αρθρώσεις, και η οποία κατά τη γνώμη μου ακολούθησε έως τώρα τις δύο προαναφερθείσες οδούς: από τη μία την επαναφορά της τυπικής υπαγωγής και από την άλλη τους γνωσιακούς θύλακες.

NC: Ας δοκιμάσουμε να συνεχίσουμε τον στοχασμό μας χωρικά, πάνω στις νέες διαδικασίες απόσπασης αξίας, παραγωγής αξίας και δημιουργίας αξίας. Κατά κάποιο τρόπο, η κλασική μορφή της φορντικής πόλης, της πόλης-εργοστάσιο, ήταν σαφής ως προς τον προσδιορισμό μιας διχοτομίας μεταξύ εργατικής πόλης και αστικής πόλης, με τις συγκρούσεις τους αλλά και τις αναγκαιότητές τους. Σήμερα, εντός αυτού του σχήματος μετασχηματισμού της σχέσης κεφαλαίου, φαίνεται να υφίσταται, ως υπόθεση και ως τάση, ένα πεδίο έντασης ανάμεσα σε δύο πολιτικότητες: από τη μία, το σενάριο της «αποβολής» τύπου Saskia Sassen, οι δυστοπικές εικόνες μικρών περιχαρακωμένων θυλάκων, μικρών χρηματοπιστωτικών κέντρων, ζωνών για τους πλούσιους, που περιβάλλονται από μια παλίρροια αποβολής, περιθωριοποίησης, μετατροπής των προαστίων σε ζώνες αποκλεισμού [banlieusizzazione] κ.λπ. Από την άλλη, αν ακολουθήσω την πρώτη υπόθεση, υπάρχει ένα αστικό στοιχείο, μια χωρικότητα, μια σχέση που παράγεται τουλάχιστον εν μέρει «ενδογενώς» από την εργασία, η οποία δεν προσδιορίζεται (μόνο) μέσα από έναν σχεδιασμό και μια δράση από τα πάνω... Εν ολίγοις, το ερώτημα είναι: πώς μπορούμε να στοχαστούμε χωρικά πάνω στο σήμερα;

TN: Πάνω σε αυτό, τείνω να υιοθετήσω μια άλλη οπτική γωνία. Με τον Μάικλ (Hardt) γράψαμε ένα άρθρο που πρόκειται να δημοσιευτεί σύντομα στο *New Left Review*, με θέμα τα «είκοσι χρόνια μετά την Αυτοκρατορία». Ανάμεσα στις δύο ή τρεις υποθέσεις που διατυπώνονται εκεί, η πρώτη είναι η εξής: ας ξεκι-

νήσουμε «από πάνω», από την κρίση της έννοιας της *Αυτοκρατορίας*, αν θέλεις, και την ανακαλώ διότι με βοηθά να απαντήσω στην ερώτησή σου. Η πρώτη υπόθεση είναι εκείνη των δύο σφαιρών. Οι δύο σφαίρες είναι, από τη μία πλευρά, αυτός ο κόσμος που έχει πλέον απολύτως ενοποιηθεί -η υλικότητα αυτού του κόσμου είναι τρομακτική: είναι ένας κόσμος φτιαγμένος από σωληνώσεις, από πράγματα που περιστρέφονται, μια πληροφορία απόλυτα συμπαγής. Δεν μπορείς πια να κινηθείς ή να βγεις από τον δρόμο χωρίς να σε εντοπίσουν, μπορείς να πας παντού, αλλά μπορείς και να παρακολουθείσαι παντού, έχεις αυτά εδώ τα μηχανάκια (τα smartphone)... Υπάρχει αυτή η μηχανή που είναι παγκόσμια, όπως δεν υπήρξε ποτέ άλλοτε, και η οποία αποτελεί προφανώς προϊόν καπιταλιστικής ανάπτυξης. Είναι η διαμόρφωση της καπιταλιστικής αγοράς, αλλά όχι μόνο της «αγοράς», όσο μάλλον της αγοράς με εκείνη την υλιστική στερεότητα που απέδιδε ο Μαρξ σε αυτά τα πράγματα, δηλαδή ως πάγιο κεφάλαιο. Ιδού λοιπόν: από τη μία πλευρά είναι αυτό· από την άλλη υπάρχει η άλλη σφαίρα, εκείνη του πολιτικού ελέγχου του χρηματοπιστωτικού κόσμου. Μια άλλη σφαίρα που περιστρέφεται, αλλά που δεν «δαγκώνει» (δεν εφάπτεται) άμεσα την πρώτη. Είναι ο κόσμος της πολιτικής σφαίρας, αν θέλεις, αλλά όχι μόνο αυτής· είναι επίσης ο κόσμος της έρευνας, της επιστήμης, των γλωσσών. Προσωπικά, αντιλαμβάνομαι την πόλη ως το πεδίο διαμεσολάβησης ανάμεσα σε αυτές τις δύο σφαίρες, πολύ περισσότερο παρά ως το αποτέλεσμα θεσμικών πολιτικών.

Επαναλαμβάνω: υπάρχουν αυτές οι δύο μεγάλες σφαίρες που περιστρέφονται, και καθεμία τους αντλεί προφανώς τις εννοήσεις της από τα μεγάλα ταξικά κινήματα· και έπειτα, ανάμεσα σε αυτές τις δύο σφαίρες, παρεμβάλλονται οι πόλεις, οι μητροπόλεις. Δηλαδή εκείνα τα επίπεδα συγκέντρωσης, όπου η παραγωγική ικανότητα και η πολιτική προσταγή συνυπάρχουν, επιτρέποντας τη σύνδεση, κατά κάποιον τρόπο, των δύο σφαιρών και δίνοντας μια ώθηση εδώ κι εκεί. Αυτή είναι, σε γενικές γραμμές, η ιδέα που έχουμε στο μυαλό μας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι έχω απαντήσει σε αυτό που με ρώτησες προηγουμένως, όμως προσεγγίζω το ζήτημα από αυτή την οπτική γωνία που μου φαίνεται, ας πούμε, πιο εύκολη ή μάλλον πιο εφικτή από το να θέσω το πρόβλημα «από τα κάτω», εξετάζοντας, αν θες, τι έχει γίνει η πόλη. Μπορώ κάλλιστα να επιχειρήσω μια περιγραφή της πόλης «από τα κάτω», αλλά πρόκειται για μια περιγραφή που μπορεί να συνεχίζεται επ' άπειρον. Είναι απαραίτητο να υιοθετήσω μια αναλυτική τομή, πρέπει να αποφασίσω ποια θα είναι η αφετηρία μου. Δεν μου φαίνεται ότι λειτουργεί ούτε η προσέγγιση της τυπικής υπαγωγής, ούτε εκείνη των γνωσιακών θυλάκων. Η υπαγωγή έχει πλέον συντελεστεί, είναι πλήρης, καθορισμένη. Είναι μια πραγματωμένη κατάσταση στην παρούσα φάση, ενώ προφανώς, στο πεδίο του δυναμικού, παραμένει ανοιχτή. Αυτό είναι το πλαίσιο εντός του οποίου κινούμαι.

NC: Είναι πολύ δυνατή η εικόνα των δύο κόσμων. Ο πρώτος κόσμος μού θυμίζει τη συζήτηση για τα logistics (εφοδιαστική), για την ολοένα και ταχύτερη κυκλοφορία, για την καθολική δικτύωση του πλανήτη μέσω υποδομών.

TN: Προσωπικά, θα ήθελα να συλλάβω τον τρόπο με τον οποίο προτίθενται να διεξάγουν τον πόλεμο σήμερα· πώς σχεδιάζουν να διαρρήξουν αυτή τη συμπαγή διάταξη; Με ποιον τρόπο; Κάθε άλλο παρά ισχυρίζομαι πως δεν θα καταφύγουν στον πόλεμο, το αντίθετο μάλιστα! Το μέγεθος της τραγωδίας είναι τέτοιο, που αδυνατώ να το συλλάβω. Η διεξαγωγή πολέμου στις μέρες μας προϋποθέτει πως κάθε στρατηγικός σχεδιασμός οφείλει να ξεδιπλωθεί στο εσωτερικό

αυτής ακριβώς της συνθήκης. Οι μόνες αναπαραστάσεις που μπορώ να ανακαλέσω -δεν γνωρίζω αν έχεις δει εκείνο το αριστούργημα, το *Brazil*- προσομοιάζουν σε αυτό: μια κατάσταση όπου η κατάρρευση είναι ήδη καθολική και τα υποκείμενα εμφανίζονται αποπροσωποποιημένα· κάπως έτσι διαγράφεται η κατάσταση, εν ολίγοις.

NC: Και αυτή η υποδομική, μηχανική διάσταση που επικαλύπτει τον πλανήτη, μπορεί να νοηθεί, κατά κάποιον τρόπο, ως πάγιο κεφάλαιο;

TN: Είναι το πάγιο κεφάλαιο, είναι το πάγιο κεφάλαιο σήμερα. Η σχέση ιδιοποίησης συντελείται σήμερα θεμελιωδώς μέσω των πόλεων. Το ζήτημα δεν είναι το «πώς» συμβαίνει, αλλά το «πού», αυτό ήταν το ερώτημα που θέταμε στους εαυτούς μας. Και είναι στη μητρόπολη όπου λαμβάνει χώρα αυτή η διαδικασία, στον χώρο όπου συμπυκνώνεται η εργατική δύναμη -διότι είναι το σημείο όπου εκδηλώνεται με τη μεγαλύτερη συχνότητα η συσσώρευση, η αξιοποίηση και, κυρίως, η παραγωγική συνεργασία, καθώς το στοιχείο που προφανώς μας ενδιαφέρει είναι η παραγωγική συνεργασία.

Τι είναι η παραγωγική συνεργασία; Είναι η συνύπαρξη των μοναδικότητων που συνδυάζονται μεταξύ τους και, μέσω αυτού του συνδυασμού, παράγουν υπεραξία. Ποιο είναι εκείνο το μέρος της υπεραξίας που συλλαμβάνεται από το κεφάλαιο και τίθεται υπό την προσταγή του (ή συγκροτείται σε τάξη) με μαρξικούς όρους; Η αναγκαία εργασία και η υπερεργασία. Αυτό παραμένει για μένα ένα τεράστιο πρόβλημα, θα έπρεπε να καταπιαστούμε με τη μελέτη της χρηματοπιστωτικής σφαίρας... Όμως πιστεύω πως μόνο πάνω σε αυτό το έδαφος μπορεί να ιδωθεί το ζήτημα. Είμαι πεπεισμένος πως η διαδικασία εξελίσσεται με αυτούς τους όρους, ότι εκεί θα έπρεπε να επικεντρωθεί η εργασία μας: στο να καταφέρουμε να συλλάβουμε πραγματικά τη σχέση μεταξύ δημοσιονομικού συστήματος, χρηματοπιστωτικής σφαίρας και φορολογίας. Αυτοί είναι οι ουσιώδεις, πολιτικοί, αλλά και επιστημονικοί, όροι για να κατανοήσουμε τι συμβαίνει σήμερα· δηλαδή, αυτό το επίπεδο απομύζησης αυτού του πλούτου, αυτής της υπεραξίας που ανακυκλώνεται σε πάγιο κεφάλαιο ή στην αγορά εργασίας, ζωντανής εργασίας.

Όταν περνάς εδώ από κάτω, σε αυτή τη λεωφόρο κάτω από το σπίτι, για να επαναλάβω, για παράδειγμα, την παρομοίωση που έκανε ο Harvey για το σταυροδρόμι, βλέπεις όλο αυτόν τον κόσμο που εργάζεται, που συνδυάζεται. Κοιτάζω από το παράθυρο αυτή τη λεωφόρο και ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι εργάζονται τριγύρω είναι ένας συνδυασμός εργασίας απολύτως εντυπωσιακός. Διακρίνω το πεδίο όπου αυτές οι διαδικασίες αποκτούν χωρική υπόσταση. Προφανώς, εισέρχεσαι στο εσωτερικό αυτού που ονομάζω «πρώτη σφαίρα», και πιστεύω πως η εργασία που οφείλετε να κάνετε εσείς είναι ουσιαστικά αυτή: το να φτάσετε στην πρώτη σφαίρα, αυτό που κάνει κατά κάποιον τρόπο ο Sandro Mezzadra.

NC: Παραμένοντας σε αυτό το έδαφος, διακρίνω μια δυσκολία που πρέπει να αναμετρηθούμε μαζί της, αναφορικά με το περίφημο απόφθεγμα «από το εργοστάσιο στη μητρόπολη». Μου φαίνεται, πράγματι, πως ελοχεύει ο κίνδυνος αυτή η διάσταση της μητρόπολης, της συνεργασίας, έτσι όπως την ανέλυες, να καταλήξει κάπως «λεία». Με την έννοια ότι μοιάζει να βρισκόμαστε μπροστά σε έναν χώρο κατά κάποιον τρόπο λείο, στον οποίο καθίσταται σχεδόν αδύνατο να εντοπίσουμε ρήγματα, κενά, ιεραρχίες, συγκρούσεις, καθιστώντας έτσι

πολιτικά κενό το έργο της έρευνας και της οργάνωσης.

Αν δεν καταφέρουμε να προσδιορίσουμε προτεραιότητες, να υποδείξουμε τους πλέον ενδιαφέροντες κόμβους, πολιτικά επικρατεί χάος... Αν είναι προφανές πως δεν μπορούμε πλέον να σκεφτόμαστε με τους όρους του εργοστασίου, δηλαδή μέσω ενός λόγου σημειακού και σαφούς ως προς το πού μπορούμε να παρέμβουμε, οφείλουμε εντούτοις να κατορθώσουμε να ανασυγκροτήσουμε την παραγωγική και συνεργατική γεωγραφία της μητρόπολης, αναζητώντας εκείνες τις διαδρομές έρευνας και οργάνωσης που θα εντοπίσουν τα τρωτά σημεία του συστήματος, ή, αν προτιμάτε, τα ισχυρά σημεία της τάξης, με κάπως πιο εργατιστικούς όρους. Διότι, επαναλαμβάνω, ειδάλλως υπάρχει ο κίνδυνος μιας εικόνας της μητρόπολης ιδωμένης μέσα από ένα «εφοδιαστικό» φανταστικό αυτό του λείου κόσμου, ο οποίος διατρέχεται από ροές όπου διαφεύγει η διάσταση του συγκεκριμένου σημείου εφαρμογής της δύναμης, της υπαγωγής στην εργασία ή των υποκειμενικών δυνατοτήτων που αποτυπώνονται μέσω της συνεργασίας.

TN: Όχι, σε αυτό έχεις αναμφίβολα δίκιο. Εγώ ασκώ διαρκώς αυτοκριτική αναφορικά με τον προσδιορισμό του λείου κόσμου, έτσι όπως είχε διατυπωθεί στην *Αυτοκρατορία*. Προσθέτω όμως πως το «λείο» ήταν η αναγκαία συνθήκη προκειμένου να κατανοήσουμε τι θα μπορούσε να σημαίνει παγκοσμιοποίηση. Αν δεν αναπτύσσαμε αυτόν τον λόγο περί του λείου, δεν θα τα είχαμε καταφέρει. Τον λόγο περί *Αυτοκρατορίας* τον συγκροτήσαμε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '90, ήμουν ακόμη σε άμεση επαφή με τον Deleuze, τον Guattari, με εκείνους τους ανθρώπους... Αυτή η έννοια του λείου κάθε άλλο παρά παρέπεμπε σε μια εξάλειψη των αντιθέσεων. Αντιθέτως, αποτελούσε τη δυνατότητα να διακρίνουμε κάτι ακριβώς πέρα από αυτές τις πολλαπλές εξαφανίσεις. Η μεταβολή ήταν υπερβολικά βίαιη, ήταν δύσκολο να αποδεσμευτείς, ήσουν ολοκληρωτικά βυθισμένος μέσα της και δεν σε άφηνε να βγεις. Με την παραμικρή απόπειρα έκθεσης, δεχόσουν ένα πλήγμα που σε καθιστούσε ανήμπορο.

Πλέον, ωστόσο, συμφωνούμε όλοι πως αυτή η πρώτη σφαίρα δεν είναι λεία. Αν προκρίθηκε η έννοια του «λείου», αυτό συνέβη λόγω της ανάγκης να επιτευχθεί μια συνολική νοητική σύλληψη. Αν δεν είχες προηγουμένως διέλθει μέσα από μια στοιχειώδη αντίφαση, δεν θα ήσουν σε θέση να προσδιορίσεις την τάση. Ήταν απαραίτητο να οριοθετηθεί η τάση, όμως προφανώς, αν περιοριστεί απλώς στην οριοθέτησή της, καταλήγεις σε επουσιώδεις διαπιστώσεις, καταλήγεις ακριβώς σε μια λεία επιφάνεια, στερημένη από κάθε είδους τραχύτητα. Εφόσον διασαφηνιστεί αυτό, το πρόβλημα ανακύπτει, υφίσταται, πώς θα μπορούσε άλλωστε διαφορετικά; Όμως δεν είναι δυνατόν να επιλυθεί «από τα πάνω». Εγώ, από τη δική μου θέση, μπορώ να συγκροτήσω μια στρατηγική τοπογραφία, όμως η ρήξη πάνω σε αυτό το πεδίο μπορεί να προέλθει μόνο από τα κινήματα· μπορεί να δοθεί μόνο από εκείνες τις πραγματικότητες που συγκροτούνται στο εσωτερικό του. Είναι αναγκαίο να διαμορφώσουμε μια στρατηγική τοπογραφία, αξίζει όμως τον κόπο να εμπλακούμε έμπρακτα σε αυτά τα κινήματα. Μόνο μέσα από την πράξη μπορώ να γνωρίζω τι πράττω, και αυτή η γνώση μου επιτρέπει να προσανατολιστώ κάπως καλύτερα. Είναι σαφές, για παράδειγμα, πως δεν θα είχαν υπάρξει ποτέ μελέτες για την επισφάλεια, αν δεν υπήρχε η συνείδηση, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '70, πως η μορφή του μισθού ως ηγεμονικό σχήμα είχε πλέον καταρρεύσει.

Από την άλλη πλευρά, τα κινήματα σήμερα δρουν πολύ περισσότερο πάνω στο λείο... Τα *gilets jaunes* (κίτρινα γιλέκα) αποτελούν απόδειξη αυτού, γιατί κατέχουν μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα θέση. Θέτουν υπό αμφισβήτηση την ιδέα πως αυτός ο λείος χώρος μπορεί να διαρρηχθεί (μόνο) από τη μητρόπολη. Αυτά τα υποκείμενα κινούνται σε μια διάσταση που υπερβαίνει ακόμη και τη μητρόπολη. Είναι κάτι εξαιρετικά ενδιαφέρον προς παρατήρηση. Προσωπικά, είμαι πεπεισμένος πως θα υπάρξει επιστροφή στη μητρόπολη, θεωρώ πως η παρούσα καθήλωση της μητρόπολης οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι άλλες δυνάμεις δεν έχουν ακόμη τεθεί σε κίνηση -αναφέρομαι στις γυναίκες, τους μετανάστες, τις φυλετικές μειονότητες. Ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες αυτό έχει ήδη συμβεί εν μέρει, εδώ έχουμε αυτό το κίνημα των *κίτρινων γιλέκων* που κινείται ακόμη χωρίς να έχει επιτύχει την πλήρη συμπερίληψη (αυτών των δυνάμεων), ή μάλλον, όπως λέμε για ένα κίνημα που προελαύνει και μέσω της ελκτικής δύναμης λειτουργεί σαν την πέτρα που πέφτει στο νερό και δημιουργεί ομόκεντρους κύκλους.

Ο προσδιορισμός της πόλης ως σημείου αναφοράς, η θεματική της μητρόπολης υπό αυτούς τους όρους, είναι κατά τη γνώμη μου σημαντική. Όμως, παράδοξως, τα *κίτρινα γιλέκα* προέταξαν τη στρατηγική των αποκλεισμών και των καταλήψεων στους οδικούς κόμβους σε ολόκληρη την επικράτεια. Έπειτα, βέβαια, υπήρχε αυτή η μητροπολιτική ένταση που εκδηλωνόταν τα Σάββατα: Παρίσι, Τουλούζη, Μπορντό, Μονπελιέ... Το Μονπελιέ είναι μια μικρή πόλη, αλλά η Τουλούζη και το Μπορντό αριθμούν εκατομμύρια, και το Παρίσι είναι αυτό που είναι. Η Λυών στην αρχή προχωρούσε καλά. Η Λυών είναι μια πολύ παράξενη πόλη γιατί είναι βαθιά διαιρεμένη, είναι πολλές πόλεις μαζί, δεν είναι ενοποιημένη. Τη διασχίζει ο *Ροδανός*, οπότε εκατέρωθεν του ποταμού αναπτύχθηκαν διαφορετικές κουλτούρες. Η εργατική πόλη βρισκόταν στη δεξιά όχθη, ενώ τώρα βρίσκεται στην αριστερή. Η παλιά εργατική πόλη, εκείνη των υφαντουργών, εκείνων των μεγάλων επαναστάσεων του 19ου αιώνα, ήταν στα δεξιά, ενώ αντιθέτως η μαζική βιομηχανική πόλη είναι στα αριστερά. Έπειτα υπάρχουν τα μεγάλα *banlieues*, τα «χρωματιστά» *banlieues*.

Εδώ, τα *κίτρινα γιλέκα*, προς το παρόν, πέρα από ορισμένα επεισόδια που ασφαλώς μπορούμε, και μάλιστα οφείλουμε να αναδείξουμε, στην πραγματικότητα δεν έχουν ακόμη προσεγγίσει οργανικά ούτε τα *banlieues* ούτε τα μείζονα ζητήματα της μετανάστευσης. Εντούτοις, υπήρξε ήδη τεράστιο το γεγονός ότι στάθηκαν με έντιμο τρόπο απέναντι στα προβλήματα της μετανάστευσης. Δηλαδή, αφού εκδιώχθηκαν εκείνοι οι ελάχιστοι φασίστες που υπήρχαν στην αρχή, δεν υπήρξε πλέον καμία πολιτική επιφύλαξη (ή αποκλεισμός) απέναντι στους μετανάστες, ούτε απέναντι στο φεμινιστικό κίνημα. Πιστεύω πως υπό αυτές τις συνθήκες καθίσταται εφικτή μια μερική επανασυσπείρωση της πολιτικής δράσης στη μητρόπολη. Όμως, προς το παρόν, τα κίτρινα γιλέκα είναι ένα κίνημα που έχει την ικανότητα να συλλαμβάνει το ζήτημα του μέσου μισθού. Και κατά τη γνώμη μου, το άλλο ουσιώδες στοιχείο είναι ότι έθεσαν το πρόβλημα της δημοκρατίας, δηλαδή, δεν αποσύνδεσαν ποτέ το ένα ζήτημα από το άλλο.

Υπάρχει μια διαφορά σε σχέση με τα κλασικά εργατικά κινήματα που γνωρίζουμε και με τα οποία συμπορευτήκαμε, έτσι δεν είναι; Εκείνα λειτουργούσαν με το σχήμα: μισθός, κατάληψη της εξουσίας. Αυτοί εδώ, ούτε καν. Αυτοί λένε: μισθός, μέσος μισθός και ανάκτηση της εξουσίας. Δεν αποτελεί άραγε αυτό το τέλος κάθε υπόθεσης ότι το Κράτος μπορεί να σου φανεί χρήσιμο; Το τέλος κάθε κλασικής σοσιαλιστικής υπόθεσης, ας πούμε; Και αυτό είναι κάτι το κολοσσιαίο.

NC : Σε σχέση με τον αναστοχασμό που κατέθεσες για την Αυτοκρατορία, ποιο είναι το αποτύπωμα της έννοιας του Πλήθους σήμερα;

TN : Πράγματι, αρχίζουμε να αντιλαμβανόμαστε πως η έννοια του Πλήθους δεν επαρκεί πλέον ως ερμηνευτικό εργαλείο... Η έννοια του Πλήθους μάς εξήγησε πολλά, αλλά δεν μας είναι πια χρήσιμη για να ερμηνεύσουμε τους σημερινούς αγώνες. Αυτή η αγωνιστική επάνοδος μετά το 2011, αυτές οι στιγμές πρωτοπορίας, ρήξης κ.λπ... αυτές οι στιγμές είναι, από αυτή την άποψη, απολύτως θεμελιώδεις. Ας σκεφτούμε και πάλι τα *κίτρινα γιλέκα*: δεν είναι κόμμα, είναι ένα *γίνεσθαι-τάξη* που δεν συγκροτείται σε κόμμα. Εντούτοις, διαθέτουν μια οργανωτική ικανότητα γύρω από το ζήτημα του μέσου μισθού. Δηλαδή, δεν πρόκειται για μια πρωτοπορία που θέτει το πρόβλημα της εξουσίας με όρους Κράτους, αλλά θέτει το ζήτημα της ανάκτησης της πολιτικής: «θέλω την εξουσία στα χέρια μου». Ιδού κάτι θεμελιώδες. Αυτό το αίσθημα ότι μπορούμε να διευθύνουμε τη ζωή μας, όχι με όρους ατομικούς αλλά με όρους μοναδικότητας, δηλαδή συλλογικά, όλοι μαζί: αυτό εδώ είναι το νέο *γίνεσθαι-τάξη*, που ονομάζουμε *T' [C']*. Είναι η κορύφωση, αυτό που μας επιτρέπει να εξέλθουμε, μετά από αυτό το μεγάλο «λουτρό» μέσα στο Πλήθος, εντός του οποίου η τάξη χάθηκε, αλλά ανακτήθηκε μια συνεργασία σε υψηλότερο επίπεδο, διατηρήθηκαν τα επίπεδα της κοινωνικής πρόνοιας (*welfare*), ανυψώθηκε το πολιτισμικό επίπεδο, η γενική γνωσιακή διάνοια. Ίσως επανέλθουμε αργότερα σε αυτή την ιδέα του περάσματος από το Πλήθος (M) στην Τάξη *T' (C')*, αλλά μπορούμε να πούμε πως εδώ επιτυγχάνεται ένα νέο πρόγραμμα. Ποιες θα είναι οι οργανωτικές μορφές δεν το γνωρίζω, πάντως μου φαίνεται πως, προς το παρόν, εκείνο που είναι βέβαιο είναι ότι αυτός ο ακέφαλος χαρακτήρας που εκφράζεται από τα κινήματα είναι θεμελιώδης.

Μετά το *Assembly* (Συνέλευση), αναρωτηθήκαμε: μιλήσαμε τόσο πολύ για τη συνέλευση, αλλά όχι για το τι πράττει μια συνέλευση, σωστά; Ας προσπαθήσουμε, λοιπόν, να διερωτηθούμε τι κάνει μια συνέλευση. Και από ποιους συγκροτείται; Συγκροτείται από αυτούς, και εκεί αναδύεται η νέα αιχμή, που δεν αποτελούν μια πρωτοπορία, αλλά μπορούν να είναι μια πλειοψηφία, μια πλειοψηφία με μαρξικούς όρους ή μια μειονότητα με ντελεζιανούς όρους.

Σχετικά με τα *κίτρινα γιλέκα*, αυτός είναι ο απολογισμός που παραθέτει η *Le Monde*, συνεπώς απολύτως επίσημος: πριν την εκπνοή του καλοκαιριού, 11 νεκροί, 4.439 τραυματίες, 10.000 προσαγωγές, 3.100 καταδίκες από τρεις μήνες έως τρία έτη και 2.400 με περιοριστικά μέτρα. Αυτή είναι η κλίμακα του φαινομένου και της καταστολής. Εντούτοις, ελάχιστος λόγος γίνεται γι' αυτό... Κι όμως, κοίτα, τα *κίτρινα γιλέκα* συνιστούσαν μια δύναμη ... Οφείλω δε να επισημάνω ότι οι εδώ σύντροφοι -δεν υπήρξε ούτε ένας που να αστόχησε- αντιλήφθηκαν ακαριαία, στο σύνολό τους, ότι επρόκειτο για κάτι το εξαιρετικό. Πράγματι, ενεπλάκησαν οργανικά με μια διεισδυτική ορμή, ακριβώς για να αφουγκραστούν το φαινόμενο, και συνεχίζουν να παρεμβαίνουν εντός αυτού με όρους καθαρά στρατευμένης δράσης, παραμένοντας στο πεδίο από το πρωί ως το βράδυ. Υπάρχει ένας παλιός σύντροφος της Rosso, εργάτης στη Siemens του Μιλάνου, ο οποίος κατέφυγε εδώ λόγω της καταστολής, εξαιρετος τεχνικός, ειδικευμένος εργάτης, εργαζόταν ανέκαθεν εδώ στη Γαλλία με υψηλή εξειδίκευση, καθώς μετέβαινε και στη Γερμανία. Τώρα, ευρισκόμενος στα πρόθυρα της συνταξιοδότησης, υπό καθεστώς μερικής απασχόλησης, εντάχθηκε στην επιτροπή της *Belleville* μαζί με πολλούς άλλους συντρόφους, αναβιώνοντας επακριβώς την πρακτική της νιότης του. Υπέροχο. Πανομοίωτο.

Και αναφορικά με αυτό που έλεγα προηγουμένως για το τέλος κάθε κλασικής υπόθεσης του σοσιαλισμού, σε συνάρτηση με τη μεταβολή των παραγωγικών δυνάμεων, βρισκόμαστε και εδώ ενώπιον ενός φαινομένου μοναδικού. Παραμένω έκπληκτος από την ευφυΐα αυτών των ανθρώπων, των *κίτρινων γιλέκων*. Ας δούμε ως πού θα φτάσει, αν θα προχωρήσει. Πάντως εδώ στη Γαλλία, αυτό που επαναλαμβάνω συχνά είναι ότι ανέκαθεν έτρεφα μεγάλη ιστορική συμπάθεια για τα φραγκισκανικά κινήματα, ιδού λοιπόν: είναι σαν ένα φραγκισκανικό κίνημα. Διαθέτει την ίδια ένταση που είχε το κίνημα των Φραγκισκανών μεταξύ Μεσαίων και Αναγέννησης, υπό το πρίσμα της αποκαθίλωσης κάθε μεσαιωνικού υπολείμματος, με την πρόθεση να διανοιχθούν οι κομμούνες και οι νέες μορφές ελευθερίας κ.λπ. Είναι συγκλονιστικό από αυτή την άποψη.

NC : Συνοψίζοντας κάπως αυτή τη συζήτηση, και παραμένοντας στη μεταφορά σου για τον «δεύτερο κόσμο», μια ερώτηση που σου είχα διατυπώσει αφορούσε το πολιτικό. Με την έννοια ότι, ακόμη και σήμερα, μου φαίνεται πως κυριαρχεί αυτή η τάση εγκλωβισμού σε μια έντονα σμιατιανή αντίληψη του πολιτικού, όπου ελλοχεύει πάντα μια επιστροφή στο Κράτος, δηλαδή στο σχήμα: Κράτος και εξαιρεση, κυριαρχία και απόφαση. Θεωρείς ότι εδώ έγκειται αυτό που ανατρέπει τη συγκεκριμένη σύλληψη;

Εν τέλει, έχει ακόμη νόημα να μιλάμε για το πολιτικό σήμερα – και, αν ναι, τι μπορεί να ειπωθεί γι' αυτό το πολιτικό; Αν όχι, οφείλουμε να εξέλθουμε από την οντολογία του πολιτικού; Μου φαίνεται, πώς να το πω, ότι σήμερα υπάρχουν πολυάριθμα κατάλοιπα που επιχειρούν να αναδυθούν εκ νέου. Ακόμη υπάρχει και στην αριστερά αυτή η «επιστροφή του Κράτους», ο κυριαρχισμός (*sovranism*), και κατά συνέπεια επανέρχεται διαρκώς αυτό το πολιτικό, αυτό το ανάχωμα, από την άποψη της σκέψης, της δομής και της δυναμικής της σκέψης του πολιτικού.

TN : Είμαι σχεδόν 90 ετών, αλλά είναι η πρώτη φορά που συναντώ μια ταξική εμπειρία η οποία μου προτείνει κάτι τέτοιο. Σε όλη μου τη ζωή υπήρξα προφανώς μέχρι τέλους προσδεδεμένος σε αυτό που αποτελούσε την ιδέα της δικτατορίας του προλεταριάτου. Τώρα, για παράδειγμα, αρχίζω να διερωτώμαι σε βάθος τι σημαίνει εκείνο που, σε τελική ανάλυση, με ενδιέφερε πραγματικά -πέρα από τη δικτατορία του προλεταριάτου- και αυτό δεν ήταν τόσο το Κράτος, όσο ο μαρξισμός του. Αρχίζω να αναστοχάζομαι πέρα από αυτά τα σχήματα, κατάληψη του Κράτους, μαρξισμός, κ.λπ., τα οποία υπήρξαν εξαιρετικά νεφελώδη και τα οποία στην πραγματικότητα διαφεύστηκαν πλήρως, ανατράπηκαν, ή μάλλον παραχαράχθηκαν.

Αυτό που υπήρξε η παντοδυναμία του Κράτους, η οποία προβαλλόταν ανέκαθεν ως αναγκαιότητα για την επικράτηση και τη διατήρηση της επανάστασης... Ιδού, αυτά τα πράγματα τα βίωσα μέχρι τέλους, όμως σήμερα είναι η πρώτη φορά που αρχίζεις να διακρίνεις ότι η υλιστική δυναμική της ταξικής πάλης συνδέεται στενότερα με τούτο το αίτημα ανάκτησης της δημοκρατίας. Όταν χρησιμοποιώ τη λέξη δημοκρατία, τη χρησιμοποιώ με σπινοζικούς όρους, ως απόλυτη δημοκρατία, όχι ως μορφή κρατικής διακυβέρνησης, επομένως η λέξη είναι αδόκιμη. Χρησιμοποιώ τη «δημοκρατία» επειδή δεν διαθέτω άλλες λέξεις. Επανιδιοποίηση της ισχύος, εν τέλει. Προσπαθώ να φανταστώ τι σημαίνει σήμερα μια συντακτική δομή που εκκινεί από συνελεύσεις, και μάλιστα χωρίς να σκέφτομαι την αυτοδιαχείριση με τεχνικούς όρους. Διότι η αυτοδιαχείριση με τεχνικούς όρους πιστεύω ότι δεν μπορεί να λειτουργεί

γήσει, δεν λειτούργησε ποτέ, δεν βλέπω τη δυνατότητα μιας αυτοδιαχείρισης της αγοράς, βλέπω όμως τη δυνατότητα μιας αυτοδιαχείρισης των χρηματοπιστωτικών ροών, ή μάλλον μιας διαχείρισης των χρηματοπιστωτικών, διότι οι καπιταλιστές αυτό πράττουν. Φυσικά, το ζήτημα είναι να μην την επαναλάβουμε, να μην την υιοθετήσουμε ως πρότυπο προς αναπαραγωγή, αλλά είναι σαφές ότι μπορούμε σήμερα να στοχαστούμε πάνω στη δυνατότητα συγκρότησης μηχανισμών διαβούλευσης και απόφασης για τη διανομή της αξίας.

Επομένως, το πολιτικό μετασχηματίζεται σε αυτό: γίνεται μια ιδέα συνεργασίας και όχι κτήσης. Αλλά για να φτάσουμε εκεί, υπάρχει μια διαδρομή εξαιρετικά δύσβατη, εκείνη της άμεσης δημοκρατίας· να κατανοήσουμε τι συνιστά η άμεση δημοκρατία, να ενσωματώσουμε στην έννοια της άμεσης δημοκρατίας τη διάλυση της έννοιας της ατομικής ιδιοκτησίας. Και είναι σημαντικό αυτό να γίνει μέσα από μια ανάλυση της ανάπτυξης του κεφαλαίου, της πόλης και όλων των λοιπών παραγόντων. Διότι η έννοια της ιδιοκτησίας διαλύεται, πέραν του ότι διαλύεται από το πολιτικό κίνημα, αυτοδιαλύεται στο εσωτερικό της συνεργασίας. Αν, για παράδειγμα, ευσταθεί εκείνο το σχήμα στο οποίο αναφερόμασταν προηγουμένως, σύμφωνα με το οποίο, υπό τη συνθήκη της γενικευμένης υπαγωγής, κάτω από την πλήρη υπαγωγή της κοινωνίας στο κεφάλαιο, υφίσταται αυτή η αυτόνομη σφαίρα εργασίας, η τρόπον τινά αυτοοργανωμένη μέχρι ενός ορισμένου επιπέδου, η οποία διαφεύγει της εκμετάλλευσης έως έναν βαθμό. Τότε εκεί διαθέτεις ήδη μορφές χρηματοπιστωτικής διαχείρισης που δεν διατηρούν πλέον μια σχέση αμιγώς και αποκλειστικά καπιταλιστική.

Ωστόσο, όλα αυτά, αν ειπωθούν εκτός της υλικότητας της ταξικής πάλης, δεν σημαίνουν τίποτα, καθότι συνιστούν απλώς ουτοπικά προπλάσματα. Είναι όμως ορισμένες φορές χρήσιμα για να κατανοήσουμε πώς μπορούν να λειτουργήσουν τα πράγματα. Έπειτα, υπάρχει αυτός ο συλλογισμός που αναπτύσσουμε με τον Μάικλ (Χαρντ), ο δεύτερος συλλογισμός που εισαγάγαμε -νομίζω τον παραθέτεις κάπου και που υπαινίχθηκα και πριν- που είναι το σχήμα Κ-Π-Κ' (C-M-C'). Όπου Κ (Classe) είναι η ρίζα, η φορντική τάξη, ή μάλλον το όλον της διαδρομής της τεχνικής και πολιτικής σύνθεσης της τάξης. Μετά έχεις το Π (Molitude), το Πλήθος. Το πλήθος είναι μια έννοια που επικάθεται σε εκείνη της τάξης, αλλά επικάθεται τη στιγμή ακριβώς της αποδόμησης της τάξης. Διότι το πλήθος εκλαμβάνονταν ανέκαθεν ως κάτι αδιαφοροποίητο συμπαγές, ως κάτι επίπεδο, σαν να επρόκειτο για μια έννοια άνευ περιεχομένου, όμως κάθε άλλο παρά αδιάφορη είναι. Κάθε άλλο! Το πλήθος είναι ο απόλυτος αναβρασμός, είναι το χάος! Είναι όμως και το χάος που ανακαλύπτει τη συνεργασία. Είναι η διάλυση της εργατικής τάξης ως οργάνωσης και ως ικανότητας.

Από την άλλη πλευρά, είναι ακριβώς το πλήθος που ανακαλύπτει τη συνεργασία υπό διευρυνμένους όρους, εγκλωπώνοντας το *ronde point* (τους κυκλικούς κόμβους που κατέλαβαν τα κίτρινα γιλέκα) της επαρχίας, την «εργατική τάξη», το κίνημα *Ni una meno*· εγγράφει εντός του ολόκληρο το πεδίο της διαθεματικότητας. Όμως, δεν πρόκειται για μια γενική και αφηρημένη συμπερίληψη: τα συγκροτεί επειδή περιστρέφεται γύρω από την έννοια της συνεργασίας, επειδή προσδιορίζει παραγωγικά αυτό το πλήθος, αυτό το υλικό υπόστρωμα, χωρίς το οποίο σήμερα δεν θα υπήρχε πλούτος, δεν θα υπήρχε εκμετάλλευση, δεν θα υπήρχε απαλλοτρίωση ή εξόρυξη, ονόμασέ το όπως θέλεις.

Βρισκόμαστε ενώπιον της εναλλακτικής που ανέφερα προηγουμένως. Τι συνιστά, λοιπόν, το Κ'; Αναμφίβολα ένα διαθεματικό σύνολο, συνεπώς, όχι πλέον

μια λευκή εργατική τάξη ή κάτι παρόμοιο, και αυτό ανταποκρίνεται ακριβώς σε μια σειρά από πολιτικά διακυβεύματα και αναγκαιότητες. Ωστόσο, στην εγγενή μαρξική θεωρητική μήτρα του, είναι πρωτίστως κάτι που ονομάζεται συνεργασία, μια προωθημένη συνεργασία. Επομένως, αν και είναι αλήθεια ότι το κεφάλαιο αποκομίζει ολοένα και μεγαλύτερο κέρδος, αυτά τα υποκείμενα, μέσω της συνεργασίας, οικειοποιούνται ένα όλο και μεγαλύτερο τμήμα του κεφαλαίου. Δηλαδή, υφίσταται δύναμις μια εξουσία, δύναμις μια ισχύς, εξαιρετικά υψηλότερη. Αυτή είναι η υπόθεση εργασίας: αυτό είναι το Κ'. Συνεπώς, ναι στη διαθεματικότητα και ούτω καθεξής, αλλά μια διαθεματικότητα εντός ενός συσχετισμού δύναμης, ο οποίος εξυψώνει τη συνεργασία και, κατά συνέπεια, την παραγωγική ικανότητα. Πάνω από αυτήν ασκείται μια θηριώδης εκμετάλλευση, όμως σε αυτό ακριβώς το επίπεδο πρέπει να γίνει ο υπολογισμός. Πρέπει να συνυπολογιστεί αυτό το επίπεδο λόγω της αδυναμίας του κεφαλαίου να σε παρακάμψει. Είναι σαφές ότι το κεφάλαιο δεν μπόρεσε ποτέ να αποφύγει την εργατική τάξη, όμως ο συσχετισμός δύναμης μεταβάλλει τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο προσεγγίζει την τάξη. Πάνω σε αυτό το έδαφος, για παράδειγμα, μπορούν να επαναπροσδιοριστούν οι μεγάλοι καπιταλιστικοί κύκλοι. Και ως προς αυτό, μας φαίνεται ότι ένας κύκλος του νεοφιλελεύθερου κεφαλαίου, εν πάση περιπτώσει ρεφορμιστικός, έχει τερματιστεί. Σήμερα βρισκόμαστε εγγύτερα στον φασισμό παρά σε οτιδήποτε άλλο. Εγγύτερα δεν σημαίνει, προφανώς, ότι βρισκόμαστε εντός του φασισμού!

NC: «Ας περάσουμε σε ένα άλλο επίπεδο. Θα ήθελα να συλλογιστούμε πάνω στις ψηφιακές πλατφόρμες όπως η Airbnb, αυτές του food delivery, η Uber κ.λπ. Ανάμεσα σε όσους αναλύουν αυτές τις αναδυόμενες -αν και πλέον εδραιωμένες- μορφές, υπάρχει από τη μία πλευρά η άποψη ότι βρισκόμαστε σχεδόν μπροστά σε μια οπισθοδρόμηση: με την έννοια ότι ο εργαζόμενος χρησιμοποιεί ένα δικό του μέσο εργασίας -το ποδήλατο, το αυτοκίνητο, το δωμάτιο του σπιτιού του- παραπέμποντας σχεδόν σε μια μορφή βιοτεχνίας του 19ου αιώνα. Από την άλλη, υπάρχουν εκείνοι που θεωρούν ότι πρόκειται για μια μορφή αστικής αυτοεπιχειρηματικότητας, άρα για ένα πέρασμα στην εξατομικευση της εργασίας. Ή ακόμη, κάποιιο υποστηρίζουν ότι θα έπρεπε μάλλον να κοιτάξουμε πώς αυτές οι πλατφόρμες αιχμαλωτίζουν ένα είδος προϋπάρχοντος συνεργατικού περιβάλλοντος. Τέλος, σε μια άλλη πλευρά, υπάρχουν εκείνοι που διατείνονται ότι πρέπει να πλαισιώσουμε αυτή την «πλατφορμοποίηση» ως τη νέα μορφή εκμετάλλευσης. Εσύ πώς το βλέπεις;

TN: Υπάρχει μια νέα μορφή παραγωγικότητας, εργασίας, και από την άλλη πλευρά υπάρχει μια νέα μορφή χρηματοπιστωτικής οργάνωσης: δύο νέα πράγματα που έχουν εναρμονιστεί μεταξύ τους. Έτσι ερμηνεύω εγώ τις πλατφόρμες. Αλλά πώς γεννήθηκαν; Κατά τη γνώμη μου, υπήρξε μια πρωτοβουλία «από τα κάτω», απολύτως θεμελιώδης σε όλη αυτή την ιστορία. Πόσες φορές, ας πούμε, έτυχε να νοικιάσω το σπίτι μου όταν πήγαινα διακοπές, γιατί αλλιώς δεν είχα τα χρήματα για να πάω - και αυτό ισχύει για δεκάδες φίλους μου, στις Ηνωμένες Πολιτείες το κάνουν παντού. Εγώ βλέπω το νέο πέρασμα και στα δύο επίπεδα: αυτή την κερδοφόρα αξιοποίηση των υπαρχόντων σου, η οποία κάθε άλλο παρά αγοραία είναι, ε;

NC: Παραμένοντας σε αυτή τη συζήτηση για τις νέες παραγωγικές μορφές, υπάρχει αυτή η έντονη ρητορική -αλλά και η πραγματικότητα- γύρω από το «Industria 4.0» και τη νέα βιομηχανική επανάσταση 4.0. Δηλαδή πλατφόρμες, αλλά και τεχνητή νοημοσύνη, αυτοματοποίηση, ψηφιοποίηση... Θα

ήθελα ένα σχόλιό σου πάνω σε αυτό, ανακαλώντας τις εργατιστικές αναλύσεις για τη σχέση με την αυτοματοποίηση, για το σταθερό και το μεταβλητό κεφάλαιο, την επανοικειοποίηση του σταθερού κεφαλαίου, κ.λπ.

TN: «Το πρώτο editorial του Potere Operaio που έγραφα αφορούσε τον εγγυημένο μισθό για όλους, τον κοινωνικό μισθό. Είμαι πεπεισμένος ότι ο εργατικός αγώνας, πέρα από τις όποιες συντεχνιακές εκφυλίσεις του, οδηγούσε θεμελιωδώς σε αυτό που ήταν μια γενικευμένη κοινωνικοποίηση, και αυτή η κοινωνικοποίηση έπρεπε να συνοδεύεται από συνθήκες πραγματικής ισότητας, οι οποίες δεν θα μπορούσαν παρά να διαβιβάσουν μέσω ενός κοινωνικοποιημένου μισθού. Το ότι η αυτοματοποίηση θα μπορούσε να αποτελέσει μια ευκαιρία για να επιτευχθεί αυτό, είναι βέβαιο, διότι μας επέτρεπε να μειώσουμε την εργασία, να μειώσουμε την ποσότητα της εργασίας – η άρνηση της εργασίας δεν ήταν παραμύθι για τον εργάτη της γραμμής παραγωγής. Σου επέτρεπε να μειώσεις τον χρόνο εργασίας, και σου επέτρεπε έτσι να διεκδικήσεις έναν υψηλότερο μισθό: λιγότερες ώρες, περισσότερα χρήματα – ε, αυτό για εμάς ήταν κάτι το αυτονόητο. Στους αγώνες που έγιναν στο Μαργκέρα (Porto Marghera) είχαμε φτάσει μάλιστα στη μέγιστη ακρίβεια: είχαμε καταφέρει να εισαγάγουμε μια τέταρτη βάρδια εκεί που υπήρχαν συνολικά τρεις... Όλη εκείνη η επινοητικότητα με την οποία κατορθώσαμε να οργανώσουμε τη μείωση των ωρών εργασίας! Οι συνδικαλιστές μας κοιτούσαν στραβά, αλλά εμείς το κάναμε με πολιτικούς όρους, είχαμε καταφέρει να το πετύχουμε σε αυτά τα εργοστάσια των 10-15 χιλιάδων ατόμων. Η αυτοματοποίηση περικόπτει την εργασία και δεν στην επιστρέφει πίσω, αυτό είναι σίγουρο, το μόνο σίγουρο είναι αυτό.

Επομένως, δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα εξόδου παρά μόνο μέσω της κοινωνικοποίησης. Αυτή η κοινωνικοποίηση της εργασίας τι μπορεί να είναι; Δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά μια γνωσιακή κοινωνικοποίηση. Δηλαδή, η εργασία αυτών που βρίσκονται εκεί, που κυκλοφορούν με το ποδήλατο, είναι εφικτή μόνο και μόνο επειδή έχουν το τηλέφωνο ή επειδή υπάρχει κάποιο άλλο σύστημα επικοινωνίας. Πιθανώς το ζήτημα θα είναι να γίνει μια προσπάθεια για κάτι «λίγο καλύτερο», να αυτοματοποιηθούν τα ποδήλατα ή να δουλέψει κανείς πάνω σε αυτό για να ξεπεραστούν αυτού του είδους οι καταστάσεις. Θα υπάρχουν ήδη κάποιες start-ups που σκαρφίζονται τρόπους για να ξεπεραστεί αυτό το σύστημα.

Εμένα δεν με αφορά το πώς, ούτε και με ενδιαφέρει, να σου πω την αλήθεια, γιατί ξέρω ότι ο κόσμος πάνω-κάτω αυτό σκέφτεται, δεν έχουν τίποτε άλλο στο μυαλό τους. Πρέπει να ρωτήσεις τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνάς σου πώς θέλουν να βγουν από αυτό. Οι εργάτες ήξεραν πώς να το κάνουν, αυτοί εδώ είναι «χαμένοι», δεν καταλαβαίνουν τίποτα, πάνε εκεί με το ποδήλατο, παίρνουν τα μπλοκάκια, συνεχίζουν... ρώτα τους, λοιπόν! Σκέψου τον Alquati, έτσι; Ο Alquati έτσι έκανε, αν του έθετες ένα τέτοιο ερώτημα, ο Alquati θα σου απαντούσε: «μα πήγαινε να τους ρωτήσεις, όχι;». Σου φερόταν με τον χειρότερο τρόπο.

Μια νέα βιομηχανική επανάσταση δεν υφίσταται, το πολύ-πολύ να συνεχίσουν έτσι. Το μεγάλο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν έγκειται στην ικανότητά τους για έλεγχο. Δηλαδή, μπορούν να σε ελέγχουν, αλλά δεν γίνεται να σας υποδουλώνουν όλους, ειδικά με ένα εργατικό δυναμικό σαν κι αυτό, ένα εργατικό δυναμικό που αποδεικνύεται όλο και πιο ανυπότακτο, επειδή κατέχει αυτή την ικανότητα συνεργασίας, η οποία είναι ασύγκριτα υψηλότερη, διότι

πρόκειται για μια δύναμη εργασίας πιο παραγωγική από όσο το κεφάλαιο μπορεί να χωρέσει.

NC: Με βάση αυτό, θα ήθελα να συλλογιστούμε προς τα πού θα μπορούσαν να προσανατολιστούν σήμερα οι μορφές έρευνας. Πού να βρούμε, ας πούμε, κάποια σημεία εκκίνησης – ανακαλώντας ακριβώς τον Alquati, ανάμεσα στην «εν θερμώ» έρευνα, μέσα στους αγώνες, την «εν ψυχρώ» έρευνα, που ξεκινά δηλαδή από θεωρητικές υποθέσεις, και την ενδιάμεση έρευνα...

TN: Μα σου λέω, όπως και να 'χει, το πρόβλημα της οργάνωσης παραμένει απολύτως θεμελιώδες, γιατί ακόμα και η έρευνα, αν δεν της βάλεις μέσα αυτό το πολιτικό κίνητρο, σε τι σκατά χρησιμεύει; Σου θρυμματίζεται στα χέρια, πρέπει να της βάλεις κάτι μέσα. Έπειτα, είναι σαφές ότι η έρευνα πρέπει να γίνεται πάντα ανάμεσα στην ψυχρότητα και τη θερμότητα. Στις ερωτήσεις που μου έστειλες μιλάς για «άνθρωπο ως υπηρεσία» (human as a service) και για «βιομηχανοποίηση του ανθρώπινου». Εμένα μου φαίνεται άσχημο, γιατί σημαίνει, ξανά, βιομηχανία του μαζικού εργάτη. Νομίζω είναι καλύτερο να μιλάμε για «μηχανοποίηση» του ανθρώπινου, ή ίσως θα μπορούσαμε να ανακαλέσουμε το μηχανικό, τις μηχανικές παραλλαγές της οικολογίας, για να θυμηθούμε τον καλό μας τον Guattari. Η οικολογία του εγκεφάλου, η οικολογία της αρρώστιας, του σώματος, η οικολογία της εργασίας, έτσι δεν είναι; Που είναι πάντα αλληλένδετες. Λοιπόν, από αυτή την οπτική γωνία, αντί για βιομηχανοποίηση του ανθρώπινου, εγώ θα έλεγα την οικολογία του ανθρώπινου, ή αν θες της μηχανής, αντιστρέφοντας το σχήμα, ή την οικολογία του εγκεφάλου- γιατί υπάρχει η υλικότητα του σώματος, υπάρχει ο εγκέφαλος, υπάρχει η νόηση, υπάρχει η σωματικότητα και μετά υπάρχει η εργασία. Οπότε δεν ξέρω ακριβώς, εγώ θα έφαχνα πάνω σε αυτό το πεδίο της οικολογίας· η «βιομηχανοποίηση» μου ακούγεται παρωχημένη.

Και έπειτα υπάρχει όλη η θεματολογία της επανοικειοποίησης του πάγιου κεφαλαίου. Στον μετασχηματισμό της εργασίας που βλέπεις σε αυτούς που κυκλοφορούν με το ποδήλατο, υπάρχει μια διαφορετική σωματικότητα. Αυτή που επιστρατεύουν δεν είναι η σωματικότητα του Bartali (ποδηλάτη). Είναι η σωματικότητα μιας σχέσης, μιας επινόησης του εαυτού τους ως μηχανής που οδηγεί στην εργασία. Αλλά από εκεί και πέρα, η σωματικότητα κάποιου που περνάει τη μέρα του μπροστά σε έναν υπολογιστή, ε, δεν είναι και τόσο διαφορετική. Μόνο που πρέπει να τις δούμε υπό ένα πρίσμα εντελώς διαφορετικό: δεν είναι οι ίδιες οκτώ ώρες, είναι μια διαφορετική οικολογία, είναι ένας διαφορετικός τρόπος ζωής. Εκεί έγκειται η δύναμη. Δεν είναι η ίδια οικολογία, είναι τόσο διαφορετικό... πιθανότατα εσείς δεν το ζήσατε, δεν είδατε τι σημαίνει εργοστάσιο, καταλαβαίνεις; Είναι κάτι το τερατώδες το εργοστάσιο, είναι αποκρουστικό. Ήταν ντροπή να βλέπεις τους ανθρώπους σε εκείνες τις συνθήκες. Έμπαιναν μέσα και έμοιαζαν πραγματικά με κτήνη, έβγαιναν αποβλακωμένοι. Ήταν άσχημο να δουλεύεις στο εργοστάσιο, πραγματικά άσχημο, και μετά πήγαιναν για να πεθάνουν. Όταν σκέφτομαι αυτούς εδώ του delivery... ανατριχιάζω, (οι άλλοι) πήγαιναν για να πεθάνουν. Για τους πιο ευφυείς, η άρνηση της εργασίας ήταν μια αναζήτηση αξιοπρέπειας – αξιοπρέπειας πνευματικής, σωματικής και εργασιακής. Πραγματικά οικολογικής, οικολογικής με την έννοια της Γκρέτα Τούνμπεργκ. Σε αυτό το πεδίο πρέπει να μεταφερθεί η έρευνα: τι θέλω να είμαι;

Επίσης επειδή, βλέπεις, αν σκεφτεί κανείς την ιστορία μας, αυτό για το

οποίο γίνεται περισσότερος λόγος είναι, για παράδειγμα, η ιστορία των Συλλογικοτήτων, την οποία γράφουν τώρα οι αδελφοί Desrali -που ξαναβρέθηκαν μετά από τόσα χρόνια-, η ιστορία για την Πάντοβα, όταν ήταν νεαροί φοιτητές, νεολαία της Potere Operaio που διέλυσαν τις συγκεντρώσεις των φασιστών στην Πάντοβα, είχαν πάρει την πόλη και μετά έκαναν εκείνα τα εξωπραγματικά πράγματα, όπως το να κάνουν κουμάντο στις «νύχτες των φωτιών» στην Πάντοβα και έπειτα σε όλο το Βένετο. Αλλά μένουν ακόμα να ειπωθούν οι αγώνες γύρω από τις μεγάλες απεργίες στο Μαργκέρα. Είναι εξαιρετικά παράξενο το πώς το Μαργκέρα απομονώθηκε στην αφήγηση, γιατί πρόκειται για αγώνες που τη δεκαετία του '60 άξιζαν όσο εκείνοι του Μιλάνου και του Τορίνο. Έμενε πάντα απομονωμένο (το Μαργκέρα) γιατί υπάρχει ένας συγκεκριμένος Τύπος, η *Gazzettino*, μια εφημερίδα εγκλωβισμένη στο Βένετο, που δεν βγαίνει παράξω. Και έπειτα, δεν υπήρξε ποτέ μια οργάνωση ικανή να μιλήσει γι' αυτά επαρκώς, ή που να είχε τη βούληση να το κάνει, γιατί στην πραγματικότητα η μόνη οργάνωση ήμασταν εμείς, αλλά δεν είχαμε ποτέ την οξυδέρκεια... ήμασταν υπερβολικά γοητευμένοι από το Τορίνο και το Μιλάνο, νιώθαμε πάντα «επαρχιώτες», ενώ δεν ήμασταν.

Αυτό ήταν και το διασκεδαστικό της υπόθεσης: ήμασταν οι μόνοι που, μέσω της *Potere Operaio*, δημιουργήσαμε μια εργατική πραγματικότητα, μια αληθινή εργατική βάση, κάτι που πιστεύω πως ελάχιστες άλλες ομάδες είχαν καταφέρει ποτέ στην Ιταλία. Γιατί οι αγώνες στο Τορίνο ήταν εργατικοί αγώνες και τίποτα παραπάνω, δεν καθοδηγήθηκαν από κανέναν, τουλάχιστον μέχρι την κατάληψη του 1973. Καθοδηγούνταν αποκλειστικά από εσωτερικές εργατικές πρωτοπορίες, δεν ήταν ούτε η *Lotta Continua*, ούτε η *Potere Operaio*, ούτε οι *Brigate Rosse* (Ερυθρές Ταξιαρχίες). Ήταν αγώνες αμιγώς και αποκλειστικά εκ των έσω, ενίοτε συνδικαλιστικοί ή παρασυνδικαλιστικοί.

Είναι βέβαιο πως εδώ το ζήτημα της ανεύρεσης ενός κλειδιού για τον αγώνα θα σήμαινε το εξής: ο εξανθρωπισμός της βιομηχανίας, ένα θεμελιώδες κλειδί για να δοθεί μια νέα χωρικότητα και χρονικότητα. Εδώ βλέπουμε αυτό που θα συμβεί στις 5 Μαΐου (μια νέα κινητοποίηση των κίτρινων γιλέκων). Πιστεύω πως η εξουσία το έχει καταλάβει, γιατί υπάρχει ήδη η εμπειρία του '95, που ήταν μια εμπειρία συγκλονιστική. Το έζησα όλο το '95, ήταν κάτι πραγματικά πάρα πολύ όμορφο. Ήταν μια απεργία που, ως συνήθως, ξεκίνησε από τους σιδηροδρομικούς, υιοθετήθηκε από διάφορες οργανώσεις, έγινε γενική και ανάγκασε σε απόσυρση τον νέο κανονισμό για τις συντάξεις – ένα σημείο από το οποίο δεν υπάρχει επιστροφή, μια εργατική νίκη εδραιωμένη στο κράτος πρόνοιας (*welfare*). Σήμερα η άμυνα επικεντρώνεται εκεί, το *welfare* έχει γίνει το επίκεντρο. Και προσέξτε: για τη σημερινή εργασία θα έπρεπε να δούμε αυτό το υπόστρωμα του *welfare* που βρίσκεται πίσω από αυτόν τον τύπο εργασίας. Και το *welfare* δεν είναι μόνο όσα κέρδισαν αυτοί οι άνθρωποι: υπάρχει το *welfare* των οικογενειών, που αποτελεί ένα απολύτως κεντρικό στοιχείο κοινωνικής συνεργασίας. Το *welfare* είναι μια από τις μεγάλες μεταβλητές όταν μιλώ για τον βαθμό ωριμότητας αυτού του τύπου της τάξης C' – το *welfare* είναι και αυτό, το *welfare* είναι δική τους περιουσία.

Τώρα πια δεν ταξιδεύω δυστυχώς, αλλά το τελευταίο ταξίδι που έκανα ήταν στην Κίνα. Είχα βρεθεί σε μια παράξενη συγκέντρωση όλων των επικεφαλής των ινστιτούτων μαρξισμού των κινεζικών πανεπιστημίων, οι οποίοι συλλογίζονταν πάνω στα *Grundrisse*, στο «Κεφάλαιο για τις Μηχανές». Είχαν καλέσει τον Harvey, εμένα και άλλους. Λοιπόν, τους εξήγησα τι είναι η γενική

διάνοια (*general intellect*), πώς την έβλεπα εγώ, και μετά δεν κατάφερα να βγάλω άκρη με όσα έλεγαν εκείνοι, γιατί δεν μας βοηθούσαν ιδιαίτερα με τη μετάφραση. Αλλά η εντύπωσή μου είναι ότι ήταν και οι ίδιοι πολύ μπερδεμένοι, πάντως το επίπεδο ήταν περισσότερο πολιτικό παρά θεωρητικό. Το απολύτως θεμελιώδες είναι ότι το αντιμετώπιζαν ακριβώς ως ένα πρόβλημα σύνθετο, συνολικό, σίγουρα δεν το προσέγγιζαν αποσπασματικά. Συνεπώς, αντικείμενο της έρευνας δεν θα έπρεπε να είναι οι πλατφόρμες ως επιμέρους περιπτώσεις, αλλά ο πλατφορμικός τρόπος παραγωγής στο σύνολό του – δηλαδή, μια ριζοσπαστική προσέγγιση.

NC: Είναι ιντριγκαδόρική προσέγγιση, ειδικά αν σκεφτεί κανείς πώς αυτή η νέα οικολογία διαχειρίζεται όλο και περισσότερο από αλγόριθμους...

TN: Μα ακόμα και για τον αλγόριθμο... όπως συνήθως, όλα είναι καινούργια και, κατά τη γνώμη μου, δεν πρέπει ποτέ να τα συγχέουμε με το παρελθόν. Όταν σας λένε «δουλεύουν όπως οι άνθρωποι στο εργοστάσιο», δεν είναι αλήθεια! Οι άνθρωποι στο εργοστάσιο δούλευαν με διαφορετικό τρόπο, και ακόμα και αυτοί που είναι σήμερα στα εργοστάσια δουλεύουν με τρόπο εντελώς διαφορετικό απ' ό,τι παλιότερα. Επομένως, δεν υπάρχει κανένα περιθώριο για συγκρίσεις πάνω σε αυτό. Επιπλέον, δουλεύουν μέσα σε μια νέα μοντελοποίηση. Ανακαλώντας το σχήμα των δύο σφαιρών, είναι σαφές πως όταν πιάνεις το μοντέλο της Uber, πρόκειται για κάτι που ανήκει περισσότερο στην εσωτερική σφαίρα, έχει γίνει ήδη κεφάλαιο με την πλήρη έννοια. Και εκεί έχεις αυτή την «ουμπεροποίηση» (*uberizzazione*), αυτή τη βιομηχανοποίηση του ανθρώπινου, αυτή την «οικολογικοποίηση» της εργασίας: εκεί μέσα πρέπει να εστιάσει η μελέτη. Και θέλω να είμαι σαφής: σε αυτή τη συζήτηση για τις δύο σφαίρες πρέπει να φτάσουμε – είναι μια συζήτηση για την τάση των πραγμάτων.

Όσον αφορά την άλλη σφαίρα, είμαι πλέον αρκετά πεπεισμένος όταν οι σύντροφοι λένε: ας προσπαθήσουμε να ενώσουμε τις μεγαλουπόλεις, να οικοδομήσουμε, για παράδειγμα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μια αλυσίδα μεγάλων πόλεων όπου θα κινούνται συγκλίσεις αγώνων, θέτοντας μια ενιαία διαδικασία, ομογενοποιώντας τους στόχους της πάλης. Μου φαίνεται εξαιρετικά σημαντικό να γίνει αυτό, και κατά τη γνώμη μου, αυτό αρχίζει να σπάει τον πολιτικό μηχανισμό. Το ζήτημα είναι ότι εκείνοι (η πλευρά του κεφαλαίου) είναι πάντα συνδεδεμένοι, κινούνται ασύμμετρα, ο ένας από τη μία κι ο άλλος από την άλλη, αλλά παραμένουν δικτυωμένοι. Εμείς (η εργατική τάξη) δεν είμαστε. Ξανά: η σημερινή εργατική τάξη δεν είναι η εργατική τάξη του χθες. Η τάξη των εργαζομένων, το C', δεν είναι συνδεδεμένη. Αυτός ο συνεκτικός κρίκος έχει διαλυθεί. Το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνουμε είναι να το οικοδομήσουμε. Την υποδομή, ας πούμε. Να την οικοδομήσουμε, όχι ως συνείδηση, αλλά ως αναστοχασμό, μα κυρίως και πάνω απ' όλα ως ικανότητα να κινούμαστε μαζί. Πώς δρουν τα κίτρινα γιλέκα; Υπάρχουν τα καλέσματα για το Σάββατο, «ραντεβού στην τάδε πλατεία», και ορίστε: αυτοί εδώ πότε θα ξεκινήσουν, πότε θα ανταποκριθούν στο κάλεσμα; Γιατί αυτό σημαίνει «οργανώνομαι». Αλλιώς, σε τι μου χρησιμεύει η μελέτη; Αν δεν θέσω αυτό το πρόβλημα επί της ουσίας... αυτό ακριβώς ήταν το ζήτημα για τον Alquati: η βιομηχανοποίηση του ανθρώπινου τού ήταν χρήσιμη ως ανάλυση γιατί, μέσω της διεκδίκησης του μισθού, μπορούσε να φτάσει στον μετασχηματισμό της συνείδησης. Αυτό είναι που με καίει εμένα σήμερα. Το πρόβλημα μετά ανεβαίνει επίπεδο. Μετά, το πρόβλημα μεταφέρεται σε άλλο επίπεδο. Πώς αντιπαρτίθεσαι στο

καθεστώς εξαίρεσης που αυτοί επιστρατεύουν συστηματικά; Για να λέμε τα πράγματα με το όνομά τους, αυτοί, προτού αφήσουν τον εργατικό αγώνα να τους διαλύσει, θα καταφύγουν οπωσδήποτε στον πόλεμο...

Διαβάζω από τις ερωτήσεις σου: «ολόκληρος ο πλανήτης είναι ένα τεράστιο εργοστάσιο χωρίς τοίχους, που αναδιαμορφώνει μια νέα σχέση ανάμεσα στο πάγιο και το μεταβλητό κεφάλαιο, με τον συσχετισμό δύναμης να γέρνει ολοκληρωτικά προς την πλευρά του κεφαλαιοκράτη»: ε, πάνω σε αυτό είναι που διαφωνώ. Αρχίζω να πιστεύω, όπως άλλωστε πίστευε και ο Μαρξ, ότι στο επίπεδο της παγκόσμιας αγοράς, έτσι όπως έχει διαμορφωθεί, το ποσοστό κέρδους δεν ανεβαίνει πλέον, και γιατί δεν ανεβαίνει; Διότι δεν μπορούν πια να εκμεταλλευτούν το προλεταριάτο. Δεν είναι ένα ζήτημα που αφορά τον κάθε προλετάριο ξεχωριστά, αλλά το ότι πράγματι το προλεταριάτο σήμερα εκφράζεται ως ένα συμπαγές σώμα δυνατοτήτων. Δεν μπορεί να θεωρείται ότι το κεφάλαιο είναι μονάχα εκμετάλλευση, είναι επίσης εμπλουτισμός, ακόμα και για τον εργαζόμενο όταν αγωνίζεται. Και ο αγώνας δεν είναι απλώς αυτό που γίνεται υπό την κηδεμονία του συνδικάτου, όταν εισπράττει κανείς τον μισθό του, όταν καταναλώνεις τον μισθό... είναι πολύ περιεργό πώς ο ρεφορμισμός δεν μπορεί ποτέ να αποτελέσει πραγματική πολιτική στην πράξη.

NC: Έλεγες ότι επεξεργάζεσαι με τον Μάικλ Χαρντ έναν αναστοχασμό πάνω στην Αυτοκρατορία είκοσι χρόνια μετά, και με ιντρίγκαρε πολύ αυτή η θέση για τον κόσμο ως ENIAIO, ως κάτι πλέον οργανικά διασυνδεδεμένο, χωρίς κανένα «έξω», που την ίδια στιγμή όμως παρουσιάζει ταυτόχρονα έναν ακραίο εσωτερικό κατακερματισμό.

TN: Όπως ακριβώς είπες, υπάρχει αυτή η ενοποίηση: έχουμε έναν κόσμο από τη μία πλευρά ενοποιημένο και από την άλλη ασύμμετρο, σε πλήρη ανισορροπία. Επομένως, συντελείται μια βαθιά μεταλλαγή της εργατικής τάξης, διότι ακριβώς το πλήθος επαναμετασχηματίζεται σε τάξη. Επαναμετασχηματίζεται σε τάξη ακολουθώντας αυτόν τον παράξενο ρυθμό: από τη μία πλευρά είναι η διαθεματικότητα, η αποδοχή της διαθεματικότητας- όπου ο εργάτης γίνεται εργαζόμενος, γίνεται γυναίκα, γίνεται πράσινος, μαύρος, κίτρινος, γίνεται γνωσιακός κ.λπ. Υπάρχει αυτό το διαθεματικό σύνολο και μετά υπάρχει η συνεργασία, η γνωσιακή συνεργασία που αναδεικνύεται σε κεντρικό στοιχείο στη μορφή, στην εργασία, στη σύλληψη της παραγωγικής διαδικασίας. Η εργασιακή διαδικασία, η παραγωγική διαδικασία, εδραιώνεται γύρω από τη συνεργασία και τη χρηματοπιστωτικοποίηση. Και τι συμβαίνει στο εσωτερικό; Ο καπιταλισμός, μπροστά στη δυσκολία του να συγκρατήσει αυτή την κατάσταση, εμφανίζεται με έναν παράξενο τρόπο: δηλαδή επαναφέρει παλιές δομές, θέλει να διαρρήξει την αγορά, θέλει να επιβάλει το παιχνίδι του Τραμπ. Από τη μία πλευρά, οι Κινέζοι έχουν γίνει παραδόξως οι μεγαλύτεροι υπερασπιστές της παγκοσμιοποίησης, και από την άλλη έχεις την Ευρώπη, που τελειώνει. Η Ευρώπη και η Ρωσία βρίσκονται και οι δύο σε μια θέση πολύ επικίνδυνη, ας το πούμε έτσι, με την έννοια ότι χάνουν τόσο την ικανότητά τους να παράγουν πολιτισμό όσο και την ικανότητά τους να παράγουν εμπορεύματα. Συνεπώς, είναι όλο και πιο υποτελείς από αυτή την άποψη.

Αμφιβάλλω αν θα υπάρξουν μορφές επιτάχυνσης με την έννοια της άσκησης βίας στη σχέση μεταξύ των δύο μεγάλων (δυνάμεων), μου φαίνεται όλο και πιο αδύνατο όσο περισσότερο παρατηρώ την πολυπλοκότητα αυτής της κατάστασης. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αποκλείεται να συμβεί ή ότι δεν θα

ξεσπάσει σε άλλα πλαίσια. Κι έπειτα, όταν αναλογίζεται κανείς την πυρηνική ισχύ που κατέχουν, καταλαβαίνει ότι θα έρθει μια στιγμή που, αν εκραγεί έστω και μία βόμβα, ο κόσμος θα καταστραφεί. Η χειρότερη εκδοχή, πάντως, είναι να παραμείνει η κατάσταση ως έχει, γιατί αναμφίβολα βρισκόμαστε στη χειρότερη δυνατή στιγμή. Δεν έχουμε μια προοπτική για το μέλλον, αφήσαμε πίσω μας ένα παρελθόν που υπήρξε παρελθόν μεγάλων ηττών, αλλά και ενός μεγάλου μετασχηματισμού, ο οποίος παρά ταύτα ήταν θετικός. Σήμερα ζούμε καλύτερα απ' ό,τι πριν από πενήντα χρόνια. Δισεκατομμύρια άνθρωποι στη Γη ζουν καλύτερα, άρα η παγκοσμιοποίηση κάπου χρησίμευσε. Οι εργατικοί αγώνες που επέβαλαν την παγκοσμιοποίηση -επειδή το κεφάλαιο με εκείνη την παλιά μορφή δεν μπορούσε πλέον να επιβληθεί- υπήρξαν νικηφόροι.

Έπειτα, υπάρχουν αυτές οι πόλεις όπου συσσωρεύεται η επίταξη της εργασίας. Από τη μία πλευρά, αυτή προσλαμβάνει έντονες συλλογικές μορφές -που κάποτε ορίζονταν ως βιομηχανικές, αλλά σήμερα είναι ριζικά διαφορετικές- και από την άλλη, υιοθετεί μορφές εκμετάλλευσης της εργασίας και απόσπασης της αξίας (κυρίως στον τριτογενή τομέα) με διαρκώς αυξανόμενη ένταση. Οι πλατφόρμες αποτελούν κατεξοχήν πλατφόρμες του τριτογενούς τομέα και είναι εξαιρετικά κρίσιμες, διότι χωρίς αυτές τις τεχνολογίες το όλο σύστημα «δεν θα λειτουργούσε». Δοκιμάστε να σκεφτείτε τεχνολογίες για την άμεση δημοκρατία, σκεφτείτε πώς θα μπορούσε κανείς να ανατρέψει μια πλατφόρμα όπως η Uber. Οφείλουμε να αναζητήσουμε ποιες είναι οι δυνατότητες αγώνα, και ειλικρινά, κατά την άποψή μου, είτε πρόκειται για συνδικαλισμό, είτε για συνεταιρισμούς ή οτιδήποτε άλλο, όλες οι υποθέσεις εργασίας είναι έγκυρες. Τα πάντα εξαρτώνται από τη δύναμη και την ικανότητα που διαθέτεις: ένας συνεταιρισμός μπορεί να μετατραπεί σε μια μορφή αυτο-υποδούλωσης, όπως ακριβώς μπορεί να αποτελέσει και ένα σχήμα όπου οι άνθρωποι εργάζονται ένα τέταρτο και έπειτα αποκομίζουν τον μισθό τους.

Ο ΤΟΝΙ ΝΕΓΚΡΙ, Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΧΟΛΙΟ ΣΕ ΜΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

του Michael Hardt

Με μια πρώτη ματιά σε αυτό το κείμενο, είναι δύσκολο να μην παρατηρήσει κανείς πόσα κοσμοϊστορικά γεγονότα ξέσπασαν στον κόσμο από τη στιγμή που πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη το 2019: μια πλανητική πανδημία, ένα καθεστώς παγκόσμιου πολέμου που περιλαμβάνει, χωρίς να περιορίζεται σε αυτά, τη διαρκή επιθετικότητα της Ρωσίας και την άγρια, ατέρμονη σφαγή που διεξάγει το Ισραήλ στην Παλαιστίνη, όλο και πιο δηλητηριώδεις δεξιές επιθέσεις με τον Ντόναλντ Τραμπ στην πρώτη γραμμή, και πολλά άλλα. Κι όμως, διαβάζοντας, καθίσταται σαφές ότι τα κεντρικά ζητήματα που πραγματεύεται ο Τόνι παραμένουν απολύτως επίκαιρα. Ο αναγνώστης καλείται απλώς να αναπτύξει τις τάσεις και να προεκτείνει τις γραμμές ανάλυσης στο δικό μας παρόν. Και ο Τόνι βοηθά σε αυτό με ορισμένες από τις αξιοσημείωτες εκλάμψεις πολιτικής προοικονομίας που τον διακρίνουν. Προτίθεμαι εδώ απλώς να επεκτείνω δύο από αυτές τις γραμμές ανάλυσής του για να δείξω πώς, κατά την άποψή μου, παραμένουν ζωντανές στις σύγχρονες συζητήσεις.

Εξετάζοντας τον νέο ρόλο της μητρόπολης και τις μεταμορφώσεις του αστικού χώρου, ο Τόνι προτείνει ένα εννοιολογικό πλαίσιο αποτελούμενο από δύο διακριτές σφαίρες: από τη μία πλευρά, το πεδίο της παραγωγικής συνεργασίας, της κοινωνικής αναπαραγωγής, των υποδομών logistics και των χρηματοπιστωτικών μηχανισμών· από την άλλη, ένα ετερογενές σύνολο δομών διακυβέρνησης, που περιλαμβάνει πολιτικά και νομικά συστήματα και θεσμούς σε τοπικό, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Ο ρόλος της μητρόπολης, υποστηρίζει, πρέπει να αναγνωστεί μέσα από τις συγκρουσιακές, ετερογενείς και αντιφατικές σχέσεις μεταξύ αυτών των δύο σφαιρών. Ενώ σε μια προγενέστερη εποχή η φορντική πόλη-εργοστάσιο ήταν σε θέση, έστω και με περιορισμούς, να παρέχει έναν σχετικά σταθερό δεσμό ανάμεσα στις δύο σφαίρες -την παραγωγή και τη διακυβέρνηση- η προβληματική της σύγχρονης μητρόπολης αποτελεί σύμπτωμα της τεράστιας δυσκολίας να επιτευχθεί οποιαδήποτε τέτοιου είδους διαμεσολάβηση. Η συζήτηση μεταξύ του Τόνι και του Niccolò συνεχίζεται με πλούσιες διοράσεις για τη δομή του αστικού εδάφους και τη δυναμική των υπαρκτών μητροπολιτικών αγώνων.

Όμως ο Τόνι επεκτείνει αυτό το πλαίσιο και σε μια γενικότερη εφαρμογή, πέρα από τη μητρόπολη, ως κλειδί για τη διερεύνηση των πλανητικών κρίσεων της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και των φαινομενικά άλυτων αντιφάσεων της σύγχρονης καπιταλιστικής διακυβέρνησης. Σε αυτό το σημείο πραγματοποιεί ένα άλμα που μου φαίνεται ιδιαίτερα διορατικό και το οποίο θα ήθελα να ακολουθήσω. Τι θα σήμαινε, αναρωτιέται, για όσους κατέχουν την εξουσία, η διεξαγωγή πολέμου σε μια τέτοια κατάσταση; Προφανώς, θα επρόκειτο για μια τεράστια τραγωδία, συνεχίζει, και ένας τέτοιος πόλεμος θα έπρεπε να αναμετρηθεί κεντρικά με αυτή ακριβώς την προβληματική: την αποσύνδεση μεταξύ των δύο σφαιρών.

Για να επεκτείνουμε τη διορατικότητα του Τόνι στο περιεχόμενο του τρέχοντος καθεστώτος παγκόσμιου πολέμου, μπορούμε να ξεκινήσουμε παρατηρώντας, με πολύ γενικούς όρους, ότι στο παρελθόν υπήρχε η τάση να ερμηνεύονται οι πόλεμοι και οι ιμπεριαλιστικές επιχειρήσεις ως σχετικά λειτουργικοί τρόποι διαμεσολάβησης μεταξύ των δύο σφαιρών, συνήθως υποκινούμενοι γενικά από την παραγωγική σφαίρα σε διάφορα επίπεδα, όπως τα συμφέροντα του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου ή των περιφερειακών και εθνικών κεφαλαίων. Ως ένα συνοπτικό παράδειγμα, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η αφήγηση «αίμα για πετρέλαιο» ως εξήγηση για την εισβολή και την κατοχή του Ιράκ από τις ΗΠΑ το 2003, παρά τις όποιες επιφυλάξεις και αντιρρήσεις, διέθετε μια ορισμένη ερμηνευτική ισχύ. Από αυτή την οπτική γωνία, ο πόλεμος έμοιαζε να καταδεικνύει ότι οι δύο σφαίρες μπορούσαν να βρίσκονται σε συγχρονισμό, χρησιμεύοντας ουσιαστικά στη μεταξύ τους διαμεσολάβηση.

Οι σημερινοί πόλεμοι, κατά τη γνώμη μου, υποσκάπτουν κάθε τέτοια λειτουργική ερμηνεία αυτού του τύπου. Είναι αλήθεια, φυσικά, ότι η ρωσική και η ισραηλινή επιθετικότητα ενέχουν σημαντικές οικονομικές προεκτάσεις. Αυτές μπορεί να διακρίνονται σαφέστερα σε σχέση με υλικές υποδομές, όπως τα δίκτυα διανομής αερίου από τη Ρωσία -που αναδείχθηκαν από το σαμποτάζ στον αγωγό Nord Stream- ή την προοπτική κατασκευής από το Ισραήλ ενός νέου μεγάλου οικονομικού διαδρόμου μέσα από την Παλαιστίνη. Τα καπιταλιστικά συμφέροντα εμπλέκονται αναμφίβολα σε αυτές τις συγκρούσεις, είναι όμως επίσης σαφές ότι δεν τις κατευθύνουν άμεσα· αντιθέτως, αυτοί οι πόλεμοι τροφοδοτούν το χάος της παραγωγικής σφαίρας. Ομοίως, δεν είναι πλέον εύλογο να υποθέσουμε ότι οι πόλεμοι συνάδουν με τη σφαίρα της διακυβέρνησης. Είναι δύσκολο να ισχυριστεί κανείς ότι ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός παρέχει σήμερα ένα επαρκές ερμηνευτικό πλαίσιο για τις πολεμικές εξελίξεις, παρά την τυφλή προσήλωση της κυβέρνησης των ΗΠΑ στο ισραηλινό καθεστώς και τη διαρκή νομιμοποίηση των εγκλημάτων του τελευταίου.

Η αποσύνδεση μεταξύ των δύο σφαιρών εμφανίζεται ακόμη πιο δραματική, αν αναλογιστεί κανείς τους πολέμους του Τραμπ σε πολλαπλά πεδία: όχι μόνο εμπορικούς πολέμους, αλλά και πολέμους ενάντια στους μετανάστες, στα πανεπιστήμια, στους πολιτικούς αντιπάλους, πολιτισμικούς πολέμους και πολλά άλλα. Και σε αυτή την περίπτωση, ο οικονομικός εθνικισμός παρουσιάζεται συχνά ως η πρωταρχική λογική που θα καθιστούσε αυτούς τους πολέμους μια δύναμη εναρμόνισης μεταξύ της παραγωγικής σφαίρας και της σφαίρας της διακυβέρνησης· στην πραγματικότητα, όμως, είναι εύκολο να διακρίνει κανείς πως τα αμερικανικά οικονομικά συμφέροντα υπονομεύονται όσο ακριβώς προωθούνται από αυτές τις διαδικασίες.

Δεν προτίθεμαι να προτείνω το πλαίσιο που παρουσιάζει ο Τόνι, ούτε τη διορατικότητά του για τον πόλεμο, ως μια λύση στα τρέχοντα εννοιολογικά και πολιτικά μας διλήμματα. Το βλέπω μάλλον ως έναν παραγωγικό τρόπο για να προσδιορίσουμε την προβληματική μας. Η αναγνώριση της διαρκούς αποσύνδεσης μεταξύ των δύο σφαιρών και του τρόπου με τον οποίο το καθεστώς του παγκόσμιου πολέμου αποτυγχάνει να διαμεσολαβήσει αλλά, αντίθετα, οξύνει αυτό το χάσμα και αυτές τις αντιφάσεις, προσφέρει ταυτόχρονα μια πλατφόρμα και μια πρόκληση για την ανάλυση.

Πώς το σημερινό καθεστώς παγκόσμιου πολέμου, στις πολλαπλές του όψεις, προωθεί ή υπονομεύει καθεμία από τις δύο σφαίρες και, επιπλέον, με ποιους

τρόπους διαμεσολαβεί ή διαβρώνει την μεταξύ τους εναρμόνιση;

Κατά τη γνώμη μου, είναι χρήσιμο να θέτουμε αυτά τα ερωτήματα τουλάχιστον σε δύο χρονικά πλαίσια. Βραχυπρόθεσμα, ενδέχεται τα καθεστώτα πολέμου να καταφέρουν να κρατήσουν τις δύο σφαίρες ενωμένες. Ο Τραμπ, για παράδειγμα, θα μπορούσε προσωρινά να χρηματοδοτήσει τον αμερικανικό προϋπολογισμό με απροσδόκητα έσοδα προερχόμενα από τους δασμούς, επιτυγχάνοντας να εξαναγκάσει και να εκβιάσει άλλα έθνη, αμερικανικές πολυεθνικές, την πολιτική τάξη των ΗΠΑ, τα πανεπιστήμια και πολλούς άλλους μέσω της ισχύος και της απειλής. Θα μπορούσε να φανεί, για ένα διάστημα, ότι επιτυγχάνεται μια πραγματική διαμεσολάβηση ανάμεσα σε μια νέα δομή θεσμικής διακυβέρνησης, με έντονα αυταρχικά και φασιστικά χαρακτηριστικά, και σε ένα σχέδιο εθνικής καπιταλιστικής ανάπτυξης. Ίσως θα μπορούσε κανείς να φανταστεί -αν και το βρίσκω δυσκολότερο- μια παρόμοια βραχυπρόθεσμη «επίλυση» στην Παλαιστίνη, όπου το Ισραήλ θα επέβαλλε την ειρήνη μέσω της σφαγής, εξοντώνοντας στην πράξη τους Παλαιστίνιους, συνάπτοντας οικονομικές και πολιτικές συμφωνίες με τα γειτονικά κράτη και δρομολογώντας ένα νέο αναπτυξιακό πρόγραμμα.

Η υπόθεσή μου, ωστόσο, είναι ότι αν εξετάσει κανείς ένα μακροπρόθεσμο χρονικό πλαίσιο, καθίσταται σαφές πως ακόμη και αν αυτά τα πολεμικά σχέδια δημιουργούσαν μια επίφαση διαμεσολάβησης βραχυπρόθεσμα, αυτή θα ήταν απολύτως μη βιώσιμη. Συγκριτικά, είθισται να θεωρούμε τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όσο καταστροφικός κι αν υπήρξε, ως λειτουργικό για την ανασυγκρότηση μιας καπιταλιστικής οικονομικής υποδομής και ενός νέου σχήματος παγκόσμιας διακυβέρνησης, σε συνδυασμό με μια ισχυρή διαμεσολάβηση μεταξύ των δύο σφαιρών. Σήμερα, όμως, είναι σαφώς δύσκολο να φανταστούμε μια παρόμοια έκβαση. Τα ποικίλα σημερινά πολεμικά σχέδια θα αποτύχουν, με άλλα λόγια, ακριβώς όπως απέτυχαν οι αμερικανικές εισβολές και κατοχές στο Αφγανιστάν και το Ιράκ -αποτυχίες που συνεπάγονται, προφανώς, τεράστια δεινά και καταστροφές. Αυτές είναι οι σκέψεις που προκύπτουν από την προσπάθεια ανάπτυξης, στο δικό μας πλαίσιο, του εννοιολογικού σχήματος που προέκρινε ο Τόνι.

Θα ήθελα επίσης να αναδείξω ένα ακόμη νήμα ανάλυσης στη συζήτηση του Τόνι, το οποίο θεωρώ κρίσιμο για τις σύγχρονες συζητήσεις: τα διλήμματα της οργάνωσης. Εδώ ο Τόνι παρουσιάζει ως εννοιολογικό πλαίσιο τη διαδοχή: από την τάξη στο πλήθος και στην «πρώτη τάξη». Από τη δεκαετία του '90, ο Τόνι κι εγώ, μαζί με πολλούς άλλους, συμπεριλαμβανομένου του Πάολο Βίρνο, θεωρήσαμε απαραίτητο να εισαγάγουμε τον όρο «πλήθος», προκειμένου να αναγνωρίσουμε και να φωτίσουμε δύο σειρές πραγματικά υπαρκτών πολλαπλοτήτων, οι οποίες είναι πλέον οικείες και αποτελούν μέρος του κοινού μας λεξιλογίου. Από τη μία πλευρά, η ανάλυση της ταξικής σύνθεσης αποκάλυπτε μια ευρεία πολλαπλότητα μορφών και εργασιακών σχέσεων: βιομηχανική εργασία, επισφαλής και άτυπη εργασία, μη αμειβόμενη αναπαραγωγική εργασία, εργασία στον τομέα των υπηρεσιών και πολλά άλλα. Ήταν σαφές ότι ο βιομηχανικός εργάτης δεν μπορούσε πλέον να αντιπροσωπεύει το σύνολο της εργατικής τάξης. Από την άλλη, τα κινήματα είχαν επιβάλει την αναγνώριση ότι όχι μόνο ο αγώνας της εργατικής τάξης, αλλά μια πολλαπλότητα αγώνων απελευθέρωσης -φεμινιστικών, queer, μεταναστευτικών, αντιρατσιστικών και άλλων- όφειλαν να αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της πολιτικής εξίσωσης. Η εννοιολογική μετάβαση από την τάξη στο πλήθος ήταν, σε μεγάλο βαθμό,

απλώς μια εμπειρική αναγνώριση αυτών των δύο πολλαπλοτήτων.

Η έννοια του πλήθους, ωστόσο, δεν νοήθηκε ποτέ μόνο ως μια εμπειρική αναγνώριση της πολλαπλότητας, αλλά και ως ένα οργανωτικό πρόταγμα. Αυτό ακριβώς προσπαθήσαμε να δείξουμε με το δεύτερο στάδιο της μετάβασης, από το πλήθος στην «πρώτη τάξη». Αυτό που απαιτείται, με άλλα λόγια, είναι μια οργανωμένη και διαρκής δομή, μια αντιεξουσία, αυτό ακριβώς είναι το νόημα της «τάξης». Ωστόσο μια τέτοια δομή δεν μπορεί απλώς να επαναλάβει τις ταξικές μορφές του παρελθόντος: οφείλει να προσαρμοστεί στις πολλαπλότητες των κινήματων και των διεκδικήσεών τους, και επομένως να συγκροτηθεί ως μια νέα ταξική δομή, μια «πρώτη τάξη».

Αυτές οι πολλαπλότητες φέρουν μαζί τους μια άρνηση της συγκεντρωτικής λήψης αποφάσεων και της αξίωσης ενός τομέα του αγώνα να εκπροσωπεί τους υπόλοιπους. Απαιτούν, όπως υπογραμμίζει ο Τόνι, μια νέα δημοκρατία. Διακρίνω, ανάμεσα σε ορισμένους αριστερούς ακτιβιστές στις Ηνωμένες Πολιτείες, εν μέρει ως αντίδραση στις εκβάσεις του κινήματος Occupy, των διαδοχικών κυμάτων του Black Lives Matter και, σε έναν βαθμό, των κατασκηνώσεων για την Παλαιστίνη, μια ορισμένη ματαιώση μπροστά στις δυσκολίες της συνελουσιακής μορφής. Ταυτόχρονα, διακρίνω μια επιθυμία για μια ισχυρότερη και διαρκέστερη κεντρική οργάνωση, ικανή να καθοδηγεί τα κινήματα, να διαχέει μια συνεκτική αφήγηση, να επιλέγει και να συγκροτεί ηγεσίες, και ούτω καθεξής, επιστρέφοντας σε ορισμένες περιπτώσεις σε παλαιότερα κομματικά μοντέλα.

Η ώθηση προς μια ισχυρή και διαρκή οργάνωση είναι, πράγματι, κρίσιμη, πρόκειται για την αναγκαιότητα συγκρότησης μιας ταξικής ισχύος. Όμως, το αίτημα για δημοκρατία που προέρχεται από τα κινήματα είναι αυτό με το οποίο οφείλουμε να αναμετρηθούμε.

Είτε μας αρέσει είτε όχι -και προσωπικά το θεωρώ μια εξαιρετικά θετική εξέλιξη- η δημοκρατία βρίσκεται στο DNA των σημερινών ακτιβιστών. Η διατύπωση η δική μου και του Τόνι για τη μετάβαση από το πλήθος στην πρώτη τάξη, επομένως, δεν αποτελεί προφανώς μια λύση, αλλά μόνον τον προσδιορισμό του προβλήματος: πώς μπορούν οι πολλαπλότητες να δράσουν από κοινού για να συγκροτήσουν μια διαρκή αντιεξουσία; Υπάρχουν τρόποι άρθρωσης ή σύγκλισης που να επιτρέπουν μια πραγματική δημοκρατική συμμετοχή και μια διαρκή δομή; Αυτές είναι οι πραγματικές προκλήσεις με τις οποίες βρισκόμαστε αντιμέτωποι.

Πρόκειται ακριβώς για τα ερωτήματα που τίθενται και αναπτύσσονται τόσο εύστοχα στο τεύχος 0 του Τείκο, υπό τη στήλη για το *αίνιγμα της οργάνωσης*. Η δυναμική μεταξύ κινήματος και οργάνωσης δεν αποτελεί, φυσικά, μια νέα προβληματική. Όμως, όπως σε κάθε εποχή οφείλουμε να διεξάγουμε μια νέα έρευνα για την ταξική σύνθεση, έτσι πρέπει και το αίνιγμα του κινήματος και της οργάνωσης να το δούμε με νέα ματιά, διότι η πραγματικότητα που αντιμετωπίζουμε έχει μεταβληθεί.»

Σε αυτή τη συνέντευξη, αισθάνομαι σαν ο Τόνι να είναι ακόμα μαζί μας στην αναμέτρηση με αυτές τις προκλήσεις.

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΥΠΟΒΟΛΗ ΠΕΡΙΛΗΨΕΩΝ: Ο ΝΕΓΡΙ ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΕΓΡΙ

Μορφή Κράτος, συντακτική εξουσία και Αυτοκρατορία στο
καθεστώς του παγκόσμιου πολέμου

Η μορφή του Τόνι Νέγκρι αντιπροσωπεύει μία από τις πιο ριζοσπαστικές και πρωτότυπες εμπειρίες της σύγχρονης πολιτικής σκέψης. Φιλόσοφος και θεωρητικός του κοινωνικού μετασχηματισμού, ο Νέγκρι έθεσε στο κέντρο της προβληματικής του τη συντακτική σχέση ανάμεσα στην παραγωγή και την εξουσία, ανάμεσα στις μορφές της κοινωνικής συνεργασίας και στους μηχανισμούς διοίκησης που επιχειρούν να αιχμαλωτίσουν και να κανονικοποιήσουν τη συντακτική δύναμή της. Στα κείμενά του – από «Η Μορφή Κράτος» (1977) έως «Η Συντακτική Εξουσία» (1992), και μέχρι την «Αυτοκρατορία» (2000, σε συνεργασία με τον Michael Hardt) – σκιαγραφεί μια γενεαλογία των παραγωγικών μετασχηματισμών του καπιταλισμού και των μορφών διακυβέρνησης της ζωής, εκκινώντας από τον Μαρξ αλλά σε διαρκή διάλογο με τον Σπινόζα, τον Φουκώ και τον Ντελέζ.

Ο Νέγκρι ερμηνεύει τον καπιταλισμό ως μια δυναμική διαδικασία υπαγωγής της ίδιας της ζωής μέσα στους μηχανισμούς της αξιοποίησης, όπου παραγωγή και αναπαραγωγή, οικονομία και πολιτική, εργασία και ζωή, καθίστανται διαστάσεις ολοένα και πιο δυσδιάκριτες. Αν στις βιομηχανικές κοινωνίες η εξουσία ασκούσαν κυρίως μέσω της πειθαρχίας των σωμάτων και της οργάνωσης του εργοστασίου, στις μεταφορντιστικές και ψηφιακές κοινωνίες η διοίκηση επεκτείνεται στις γλώσσες, τις γνώσεις, τα συναισθήματα και τις μορφές σχέσης, μετασχηματίζοντας την κοινωνική συνεργασία σε βιοπολιτική παραγωγή. Σε αυτόν τον ορίζοντα, η εργασία δεν είναι πλέον απλώς παραγωγική δύναμη αλλά παραγωγή υποκειμενικότητας, και ο πολιτικός αγώνας μετατοπίζεται στο έδαφος της ζωής, της επιθυμίας και της γνώσης.

Σήμερα, στο πλαίσιο ενός καθεστώτος παγκόσμιου πολέμου, μιας διάχυτης χρηματοπιστωτικοποίησης και μιας αλγοριθμικής διοίκησης που κυβερνά την κοινωνική συνεργασία, η σκέψη του Νέγκρι αποκτά μια νέα κεντρικότητα. Η ανάλυσή του επιτρέπει να διαβαστούν κριτικά οι μετασχηματισμοί της σύγχρονης παραγωγής – γνωσιακής, ψηφιακής, συναισθηματικής και οικολογικής – και να κατανοηθούν οι νέες μορφές εκμετάλλευσης, εξαγωγής και υποκειμενοποίησης που διατρέχουν τον πολλαπλασιασμό των μορφών εκμετάλλευσης και καταπίεσης.

Σε αυτό το πλαίσιο, η θεωρητική και πολιτική εμβέλεια της νεγκριανής σκέψης δεν μπορεί να κατανοηθεί πλήρως χωρίς να αναμετρηθεί με την εισβολή νέων υποκειμενικοτήτων και με τις επιστημολογικές ρήξεις που παρήγαγαν άλλες κριτικές γενεαλογίες, οι οποίες, από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, έθεσαν υπό αμφισβήτηση τις κατηγορίες της πολιτικής νεωτερικότητας.

Οι φεμινιστικές και κουήρ θεωρίες – με την ανάλυση της κοινωνικής αναπαραγωγής, του σώματος και της επιθυμίας ως πεδίων εκμετάλλευσης και αντίστασης – εμπλούτισαν και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αμφισβήτησαν τη νεγκριανή προβληματική γύρω από τη συνεργασία και τα κοινά. Οι μεταποικι-

ακές και αποαποικιακές θεωρίες, με τη σειρά τους, ανέδειξαν τα ευρωκεντρικά όρια της νεωτερικότητας και της ίδιας της ιδέας της παραγωγικής υποκειμενικότητας, ανοίγοντας πεδία προβληματισμού για την πολλαπλότητα των κόσμων, για τις μη δυτικές γενεαλογίες της εργασίας και της ζωής. Τέλος, η πολιτική οικολογία και ο στοχασμός γύρω από την Ανθρωπόκαινο επέκτειναν την ανάλυση της βιοπολιτικής παραγωγής στη σχέση ανάμεσα στην ανθρώπινη ζωή και τη φύση, θέτοντας υπό αμφισβήτηση τον διαχωρισμό ανάμεσα στην παραγωγή και το περιβάλλον, καθώς και την ίδια την ιδέα της ανάπτυξης ως προνομιακού πεπρωμένου του ανθρώπινου είδους.

Το συνέδριο αποσκοπεί, συνεπώς, να διερευνήσει τη σκέψη του Τόνι Νέγκρι ως σημείο συνάντησης και έντασης ανάμεσα σε διαφορετικές γραμμές ριζοσπαστικής κριτικής: μαρξιστική, φεμινιστική, μετααποικιακή, οικολογική, φουκωϊκή. Στόχος είναι να ανοίξει ένας διάλογος ανάμεσα στην πολιτική φιλοσοφία, την κριτική θεωρία της οικονομίας, τις μετααποικιακές και αποαποικιακές σπουδές, την πολιτική οικολογία και τις θεωρίες της υποκειμενικότητας, ώστε να επαναστοχαστούν – από τον Νέγκρι και πέρα από τον Νέγκρι – οι όροι δυνατότητας μιας πολιτικής της απελευθέρωσης αντάξιας της εποχής μας.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ

1. Βιοπολιτική παραγωγή, κοινωνική αναπαραγωγή και νέες μορφές εκμετάλλευσης

- Από το εργοστάσιο στη μητρόπολη: τα κοινωνικά κυκλώματα της Αξιοποίησης και της εκμετάλλευσης πέρα από τη μισθωτή εργασία.
- Γνωσιακή, ψηφιακή, συναισθηματική και περιβαλλοντική εργασία: μετασχηματισμοί της κοινωνικής συνεργασίας και υπαγωγή της ζωής σε αξία.
- Κοινωνική αναπαραγωγή, φροντίδα και αόρατη εργασία: τομές με τις φεμινιστικές, κουήρ και αντιρατσιστικές θεωρίες.

2. Εξουσία, μηχανισμοί και υποκειμενοποιήσεις

- Η Μορφή Κράτους και η κριτική της κυριαρχίας στην κρίση του κράτους δικαίου.
- Η γενεαλογία της διοίκησης: πειθαρχία, νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση και νεοφασισμοί.
- Ιδιοκτησιακός ατομικισμός και κριτική της ατομικής ιδιοκτησίας.

3. Αυτοκρατορία, πόλεμος και παγκόσμια α-ταξία

- Η Αυτοκρατορία και οι νεο-ιμπεριαλισμοί στην κρίση της παγκόσμιας τάξης.
- Παγκόσμιος πόλεμος και χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο: ο καπιταλισμός στην κρίση του νόμου της αξίας.
- Εξορμητισμός, νεο-αποικιακή συσσώρευση και παγκόσμιοι αγώνες.

4. Το Κοινό, πολιτική οικολογία και θεσμοί του κοινού

- Το Κοινό ως τρόπος παραγωγής.
- Πολιτική οικολογία, θεσμοί του κοινού και νέα μέτρηση του κοινωνικού πλούτου.

→ Οι προοπτικές απελευθέρωσης πέρα από τον καπιταλισμό: αυτονομία και νέοι θεσμοί του κοινού.

5. Κληρονομιά και επικαιρότητα της νεγκριανής σκέψης

- Ο Νέγκρι ως αναγνώστης του Μαρξ, του Σπινόζα, του Φουκώ και του Ντελέζ.
- Η κριτική της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και η συντακτική εξουσία του Πλήθους.
- Νέγκρι πέρα από τον Νέγκρι: σύγχρονος νεο-εργατισμός και νέος διεθνισμός.

ΣΤΟΧΟΙ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Το συνέδριο προτείνει να προσφέρει μια συνολική και διεπιστημονική επανερμηνεία της σκέψης του Τόνι Νέγκρι υπό το φως των σύγχρονων μετασχηματισμών της παραγωγής και της εξουσίας. Πρόκειται να διερευνηθεί πώς οι έννοιες της συντακτικής εξουσίας, του Πλήθους και του Κοινού μπορούν να συνομιλήσουν με τις φεμινιστικές θεωρίες της αναπαραγωγής, με τις μετασποικιακές αναλύσεις της Αυτοκρατορίας και με τις οικολογικές προσεγγίσεις της πλανητικής κρίσης, ώστε να οικοδομηθούν νέες μορφές σκέψης και συλλογικής δράσης. Στόχος είναι να επανενεργοποιηθεί, σε μια παγκόσμια και πλουραλιστική προοπτική, το εγχείρημα μιας φιλοσοφίας της απελευθέρωσης ικανής να σκεφτεί τη ζωή, την εργασία και τον κόσμο ως πεδίο παραγωγής και αντίστασης.

ΤΡΟΠΟΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ

Ζητούνται προτάσεις ανακοίνωσης στα ιταλικά, γαλλικά, ισπανικά ή αγγλικά (έως 500 λέξεις), συνοδευόμενες από:

Σύντομη βιογραφική σημείωση (έως 100 λέξεις).

Τέσσερις λέξεις-κλειδιά.

Οι προτάσεις να αποσταλούν σε ένα ενιαίο αρχείο Word ή PDF με τίτλο: «**Convegno Negri - Nome Cognome - Titolo della comunicazione**»

Στη διεύθυνση e-mail: labcomunalia@gmail.com

→ Προθεσμία υποβολής: 15/02/2026

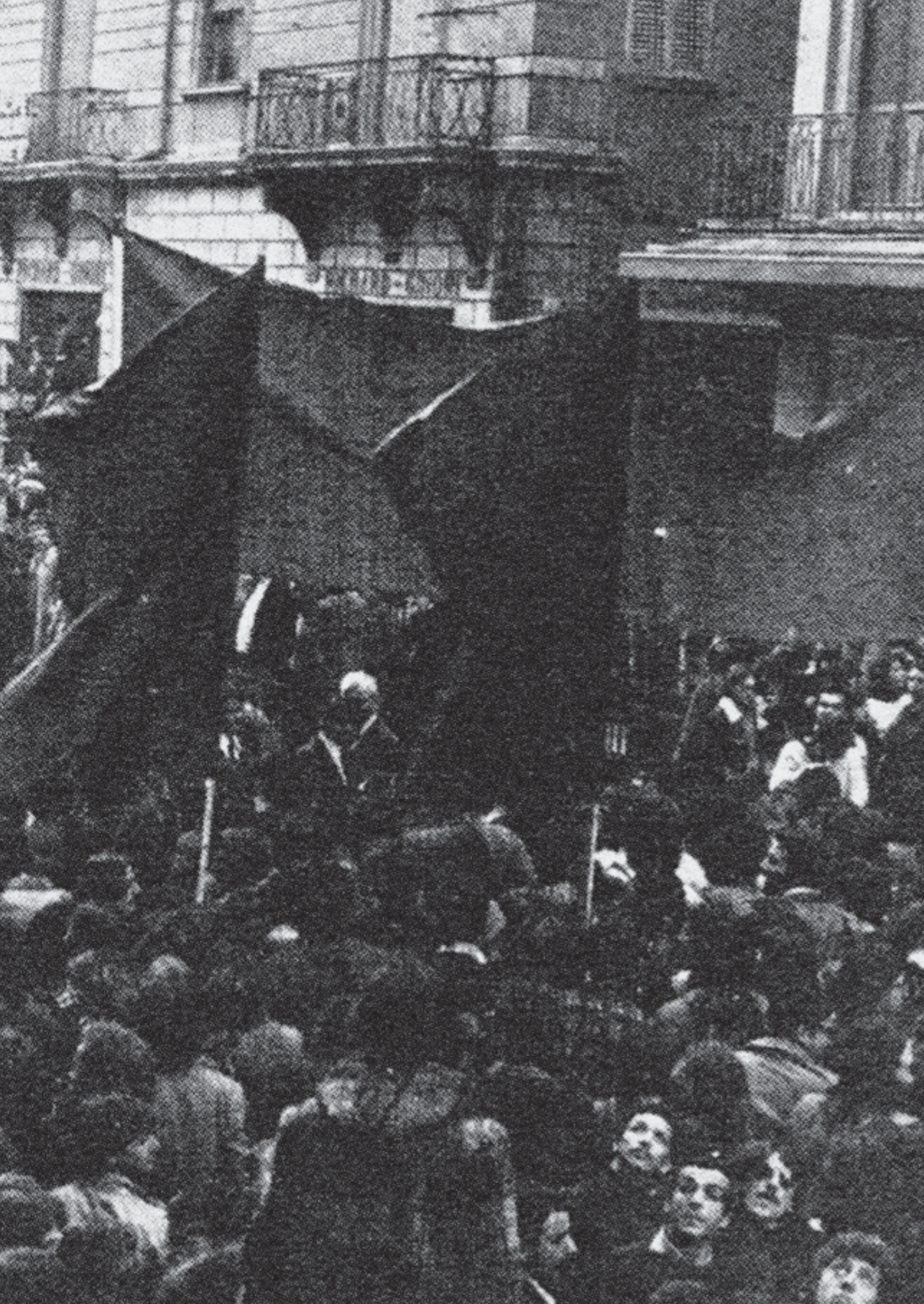
→ Ανακοίνωση αποτελεσμάτων: 15/03/2026

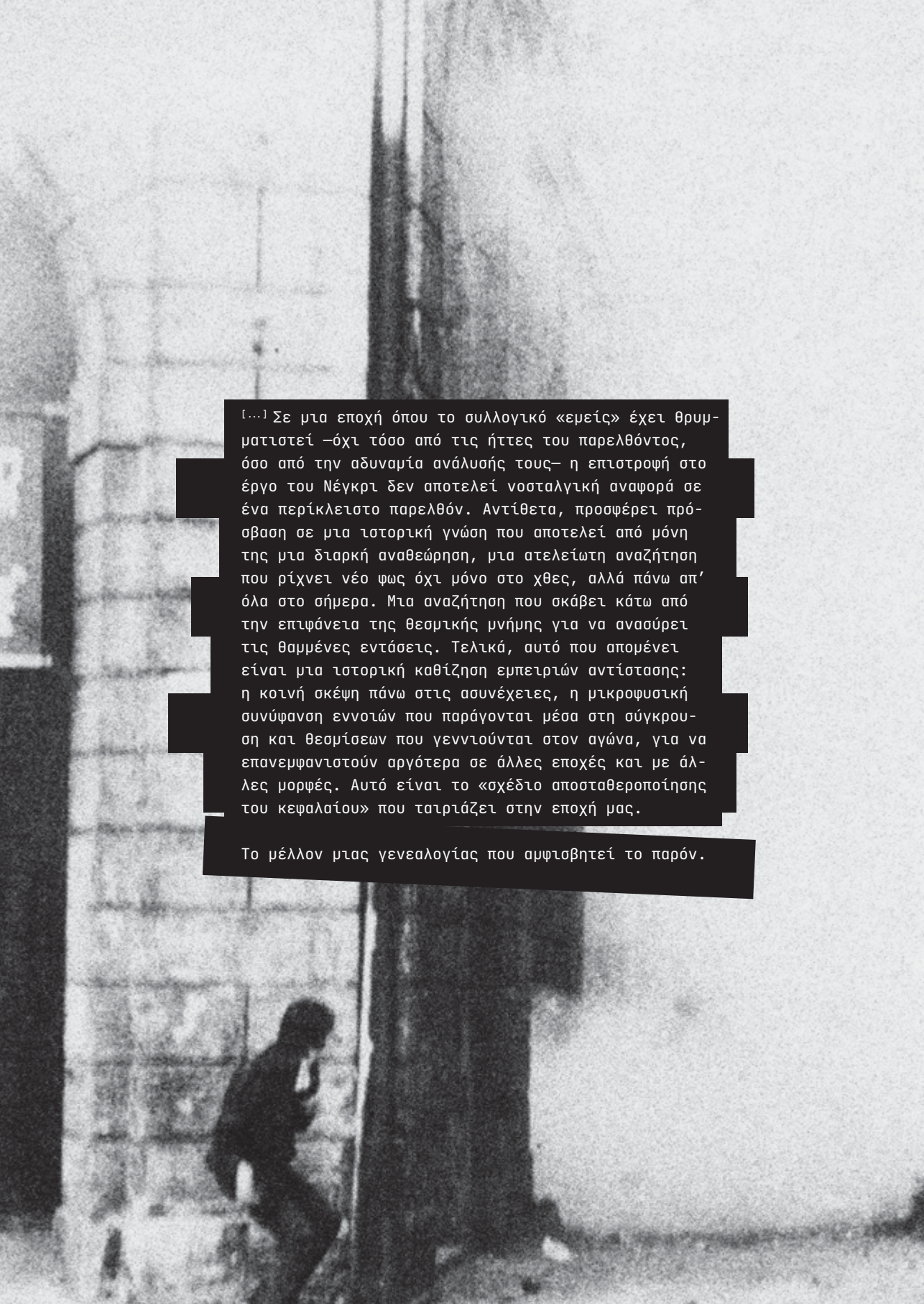
Ημερομηνίες συνεδρίου: 18-19 Ιουνίου 2026

Γλώσσες εργασίας: ιταλικά, γαλλικά, ισπανικά & αγγλικά.

Τόπος: Τμήμα Πολιτικών και Επικοινωνιακών Επιστημών - UNISA (Σαλέρνο)

[...] Σε μια εποχή όπου το συλλογικό «εμείς» έχει θρυμματιστεί –όχι τόσο από τις ήττες του παρελθόντος, όσο από την αδυναμία ανάλυσής τους– η επιστροφή στο έργο του Νέγκρι δεν αποτελεί νοσταλγική αναφορά σε ένα περικόλειστο παρελθόν. Αντίθετα, προσφέρει πρόσβαση σε μια ιστορική γνώση που αποτελεί από μόνη της μια διαρκή αναθεώρηση, μια ατελείωτη αναζήτηση που ρίχνει νέο φως όχι μόνο στο χθες, αλλά πάνω απ' όλα στο σήμερα. Μια αναζήτηση που σκάβει κάτω από την επιφάνεια της θεσμικής μνήμης για να ανασύρει τις θαμμένες εντάσεις. Τελικά, αυτό που απομένει είναι μια ιστορική καθίζηση εμπειριών αντίστασης: η κοινή σκέψη πάνω στις ασυνέχειες, η μικροφυσική συνύφανση εννοιών που παράγονται μέσα στη σύγκρουση και θεσμίσεων που γεννιούνται στον αγώνα, για να επανεμφανιστούν αργότερα σε άλλες εποχές και με άλλες μορφές. Αυτό είναι το «σχέδιο αποσταθεροποίησης του κεφαλαίου» που ταυριάζει στην εποχή μας.

Το μέλλον μιας γενεαλογίας που αμφισβητεί το παρόν.